

SLOVENSKO-POLSKÁ KOMISIA
HUMANITNÝCH VIED

**KONTINUITA ROMANTIZMU
VÝVIN – SÚVISLOSTI – VZŤAHY**

BRATISLAVA 2001

Konzultanti:

Prof. PhDr. Ján Zámboš, CSc.
 Doc. PhDr. Kornélia Jakubíková, CSc.
 PhDr. Alena Bartlová, CSc.

Editor:

Prof. PhDr. Jozef Hvišč, CSc.

ISBN 80-967991-8-5

OBSAH

NA ÚVOD (J. H.)	5
I. JAZYK – STIMULY VÝVINU	
PAVOL ŽIGO	
Vývinové problémy štúrovskej spisovnej slovenčiny	9
MARTA PANČÍKOVÁ	
Ohlasy na slovenčinu v poľskej tlači	39
HALINA MIECZKOWSKA	
Pochodzenie dialektów wschodnio słowackich w świetle faktów i badań językowych	59
II. KONCEPCIE A KONTEXTY	
MARTIN HOMZA	
Slovenský variant mesianizmu	83
TIBOR ŽILKA	
Štúrova koncepcia slovanskej vzájomnosti z hľadiska postmoderny	101
HALINA JANASZEK-IVANIČKOVÁ	
Konfrontácia štúrovského a Tatarkovho mýtu národa	115
VIERA ŽEMBEROVÁ	
Poetologické a žánrové premeny romantickej prózy (Od biografického románu k štylizovanej autobiografii)	136
VILIAM MARČOK	
Slovenskí romantici a folklór	147
III. KONTINUITA SLOVENSKO-POLSKÝCH VZŤAHOV	
DANUTA ABRAHAMOWICZ – MARYLA PAPIERZ – JÁN SABOL	
<i>Zabíjanie králikov</i> M. Válka po poľsku	162
PETER KÁŠA	
Słowacki na Slovensku	174
JOZEF HVIŠČ	
Recepcia poľskej romantickej literatúry na Slovensku v rokoch 1945-1995	187
JÁN MICHÁLEK	
Polské motívy v slovenských ľudových piesňach	206

EWA ORLOF

Miejsce i znaczenie Wschodniej Słowacji w rozwoju kontaktów
polsko – słowackich w latach dwudziestych i trzydziestych

XX wieku 220

MAROŠ HERTEL

Činnosť slovenskej emigrácie v Poľsku 1918-1925 (F. Unger,
F. Jehlička) 231

NA ZÁVER

Romantizmus v realite súčasnosti (Jozef Hvišč) 242

Činnosť Slovensko-poľskej a poľsko-slovenskej komisie
humanitných vied (Marta Pančíková) 252

Z nových kníh 256

MENNÝ REGISTER 257

NA ÚVOD

Na zasadnutí Stálej slovensko-poľskej a poľsko-slovenskej komisie humanitných vied 22.-23. septembra 1999 v Harmónii pri Bratislave bola slovenská sekcia uvedenej komisie poverená vydať v poradí už štvrtú spoločnú publikáciu, venovanú problematike slovensko-poľských a poľsko-slovenských vzťahov a kontaktov. Prvý a tretí zborník pripravila poľská sekcia komisie (publikácie sú v tlači); Slováci dostali za úlohu vydať druhý a štvrtý zborník. Z nich druhý, venovaný problematike národného povedomia, vyšiel v minulom roku pod názvom *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov* (vyd. LUFEMA, Bratislava 2000). A teraz predkladáme verejnosti druhú slovenskú publikáciu tejto komisie, nazvanú *Kontinuita romantizmu (Vývin – súvislosti – vzťahy)*.

Pri výbere uvedenej problematiky rozhodovalo niekoľko faktorov: intenzita slovensko-poľských vzťahov, prístupnosť materiálu, tradícia, jej význam pre súčasnosť a pod. Na metodologickej porade komisie bola nastolená otázka: čo z doterajších slovenských národných a kultúrnych dejín vnímame ako trvalý jav slovensko-poľských vzťahov, s ktorým môžeme vstúpiť do tretieho milénia ako s odkazom a vzorom pre nasledujúce generácie? Odpoveď bola jednoznačná: romantizmus – u nás štúrovske obdobie. Pravda, v spojení s aktuálnou percepciou ideových, estetických a etických hodnôt, ktorými štúrovske spojenie „ducha a predmetnosti“, harmonické naplnenie humanistických ideálov občianskej spoločnosti, má čo povedať dnešnému príjemcovi.

Tak vznikla myšlienka vytvoriť publikáciu venovanú tradičným a aktuálnym hodnotám romantizmu vo vývinovom kontexte slovensko-poľských vzťahov a súvislo-

stí, ktorej sme dali názov *Kontinuita romantizmu – Vývin-súvislosti-vzťahy*.

Nastolená problematika si vyžaduje metodologické spojenie vývinového výskumného aspektu so systémovým, pričom vývinový dominuje v prácach zaoberajúcich sa vývinovými indíciami romantizmu a systémový v prácach koncepčného a teoretického charakteru. Na tomto základe sa práce zaradené do zborníka členia na časť jazykovednú (*Jazyk – stimuly vývinu*), obsahujúcu úvahy o kodifikácii štúrovskej slovenčiny, o jej zavedení do literárnej a výskumnej praxe, o formovaní normotvorných pravidiel a zásad, o súvislostiach, polemikách, ohlasoch v poľskom prostredí a v nadväznosti na vývin slovenčiny aj o polemikách okolo pôvodu východoslovenských nárečí. Do druhej časti *Od romantizmu k súčasnosti* sme vyčlenili práce literárnovedného a etnologického charakteru, zacielené na historickogenetické danosti romantizmu ako estetickej a ideovokultúrnej koncepcie. Od tohto myšlienkového bodu sa organicky odvíjajú práce zaradené do tretej časti *Súvislosti a vzťahy*, v ktorých autori hodnotia formy pretrvávania romantických prvkov v novších vývinových obdobiach. Ide o zachytenie určitých kontinuitných javov slovenského romantizmu, a jedným z nich sú slovensko-poľské vzťahy, súvislosti, literárne, jazykové a historické analógie, kontakty a ohlasy, ktoré spätne dokumentujú stálu pôsobnosť slovenského romantizmu, a tým ho vlastne aktualizujú, uvádzajú do súčasného interkultúrneho procesu.

Nejde o syntetické hodnotenie, iba o vyznačenie určitých základných faktov a javov, ktoré i dnes pociťujeme ako živé, podnetné, v mnohom azda i prospešné súčasnému človeku, jeho snahám o duchovné a hmotné zveladenie života, práce, tvorby a životného prostredia.

J. H.

I.

JAZYK

STIMULY VÝVINU

VÝVINOVÉ PROBLÉMY ŠTÚROVSKEJ SPISOVNEJ SLOVENČINY

Pavol Žigo (Bratislava)

V prvých desaťročiach 19. storočia bola dominujúcou spoločenskou triedou v Uhorsku veľkostatkárska šľachta, proti ktorej sa postupne sformovalo opozičné maloroľnícke zemianstvo, nižšia šľachta a strední statkári. Formovanie tejto opozície sprevádzala silná vlna maďarizácie, ktorej dôsledkom bol aj výnos Bratislavskej župy z r. 1832 o plánovitej maďarizácii slovenského obyvateľstva. Maďarizačný tlak silnel aj v náboženskej sfére začiatkom 40. rokov po nástupe grófa K. Zaya do funkcie generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi. Pri nástupe na toto miesto K. Zay vyhlásil úplné pomaďarčenie slovenských evanjelikov v Uhorsku ich spojením s kalvínmi v únii. Toto rozhodnutie však nebolo prijateľné, a to ani z náboženského hľadiska, pretože základnou požiadavkou reformácie bola zrozumiteľnosť kázaného slova ľuďom. Jedným z prostriedkov, ako zo strany Slovákov čeliť maďarizačnému tlaku, mal byť spoločný jazyk Čechov a Slovákov, slovenských evanjelikov a katolíkov. Jazyk sa mal stať atribútom národa, ktorý v tom čase nemal v Uhorsku žiaduce postavenie. Snahy o to, aby sa prostredníctvom spoločného jazyka získalo potrebné postavenie Slovákov v Uhorsku však vychádzali len z jazykových faktov a celkovú situáciu ich spoločenského postavenia nemohli vyriešiť (pozri E. Pauliny, 1983, s. 175). Prvým krokom praktickej povahy, ktorá neskôr nadobudla aj národnouvedomovací charakter, bol pokus slovenského katolíckeho duchovenstva kodifikovať spisovnú slovenčinu na základe kultúrnej západoslovenčiny. Bernolákova kodifikácia splnila v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 18. stor. svoj cieľ. Okrem nej však ešte na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov 19. stor. pretrvávali zo staršieho obdobia aj

kultúrne predpisovné útvary a čeština, ktorá ostala aj po Bernolákovej kodifikácii sakrálnym jazykom evanjelikov. Bernolákovčina bola jazykom kodifikovaným koncom osemnásteho storočia a v tomto období z hľadiska spoločenských potrieb, myslenia a rozvoja kultúry svoju spoločenskú funkciu aj plnila. Svedčí o tom veľké množstvo titulov a žánrov vedeckej literatúry (A. Bernolák), náučnej a popularizačnej literatúry (J. Fándly), rozsiahla literárna tvorba (J. Hollý), v náboženskej sfére sú svedectvom jej vysokej úrovne pastoračné žánre (J. Palkovič) a preklad *Bible*.

Ďalší vývin bernolákovčiny bol okrem vnútorného historického vývinu Uhorska ovplyvnený rozvojom myslenia, poznania, nástupom novej filozofie a rozvojom nových umeleckých postupov. Namiesto klasicistických modelov vychádzajúcich z návratov k antike, podľa ktorých vznikli napr. aj Hollého básne v bernolákovčine, objavujú sa začiatkom tridsiatych rokov poetické žánre napísané v strednej slovenčine (S. Chalupka, 1834, K. Kuzmány, 1835) a súčasťou rozsiahlej zbierky ľudovej slovesnosti *Národné zpiewanki čili Pjsně světské Slowáků w Uhrách*, ktorú vydal J. Kollár (1834), boli aj stredoslovenské ľudové piesne. Otázka spisovného jazyka sa stala predmetom diskusie aj v r. 1835 v súvislosti s prípravou almanachu slovenskej mládeže *Plody Zboru učenců řeči českoslovanské prešporského* (vyšli v r. 1836 u vydavateľa Landerera). V tomto zborníku boli uverejnené literárne práce študentov bratislavského lýcea, ktoré vznikali v Spoločnosti česko-slovanskej. V nej sa združovala mladá generácia spojená nielen snahou o vlastnú literárnu tvorbu, ale aj potrebou spoločnej verejnej deklarácie nového umeleckého programu a generáčného postoja. A práve príprava prvého ročníka almanachu *Plody* bola spätá s otázkou spisovného jazyka. Keďže evanjelici bernolákovčinu neprijali, L. Štúr ovplyvnený Kollárovým názorom o ľúbozvučnosti češtiny ešte stále uprednostňoval češtinu pred slovenčinou. V liste F.

Palackému sa L. Štúr v r. 1836 sťažuje, že ako evanjelici používaním češtiny „lidu našemu zvláště katolickému z větší částky nepřipustnými se stáváme“ a navrhuje, aby sa do češtiny prevzali niektoré pôvodné slovenské slová a gramatické prvky a takýmto spôsobom by „ne jen názvem, ale i samou věcí řeč československá vyšla“. Zároveň odmieta Kollárov prístup vokalizovania, t. j. hláskových zmien pôvodných českých slov do slovakizovanej podoby. L. Štúr bol v tom čase zástancom češtiny a miernil svojich slovenských radikálne orientovaných vrstovníkov. V liste C. Zochovi v r. 1837 napísal: „Slyšel sem, že jakovési pojednání jednáš o napravení řeči písemně, prosím Tě, ponechej ještě toho, věř mi, to se nedá razem: vidíš, co Kollár vykonal?“ (Ambruš, 1954, s. 102). V tomto čase sa aktuálnou stala aj potreba vydávania novín a zakladania spolkov. Dôležitou otázkou pri vydávaní tlačeneho slova ostávala otázka jazyka. Bernolákovci uplatňovali svoj jazyk – bernolákovčinu a odmietali češtinu, ktorej sa evanjelici pridŕžali. L. Štúr ešte v druhej polovici tridsiatych rokov zastával názor, aby sa v novinách publikovali články v češtine aj slovenčine. V tomto duchu vychádzal Hamuljakov almanach *Zora* (1835, 1836, 1839, 1840). V češtine vyšiel aj almanach *Tatranka*, ktorý vydal J. Palkovič (1832), v tomto jazyku vyšiel aj Kuzmányho almanach *Hronka* (1836), spomenutý zborník *Plody* (1836), levočský zborník *Jitřenka* (1840) a prvý ročník Hurbanovho almanachu *Nitra* (1842). Z ohlasov na prípravu kodifikácie treba spomenúť názory M. Godru (1801-1874), ktorý pôsobil v rokoch 1828-1831 ako vychovávateľ v Kulpíne vo Vojvodíne, v rokoch 1832-1834 bol vychovávateľom v Pešti, kde bol aj spoluredaktorom almanachu *Zora*. V rokoch 1836-1868 bol riaditeľom nižšieho gymnázia v Novom Vrbase vo Vojvodíne. Počas peštianskeho pobytu vypracoval M. Godra návrh pravopisnej reformy češtiny a uverejnil ju v 1. ročníku almanachu *Zora* pod názvom *Osvedčení* (Zora, 1835, s. 282-284). Godrov návrh mal byť snahou o zmiernenie napätia medzi kollárov-

skou koncepciou slovakizovania češtiny a stúpcami Palackého koncepcie pravopisnej úpravy češtiny. M. Godra vo svojom návrhu odporúča v slovenskom prostredí používať v nominatíve substantív ženského rodu namiesto pôvodných českých koncoviek *-e* slovenskú koncovku *-a* (typ *duša*), v akuzatíve toho istého skloňovacieho vzoru navrhuje používať koncovku *-u* namiesto pôvodného *-i* (*dušu*) a v inštrumentáli singuláru navrhuje namiesto koncovky *-ú* koncovku *-ou*. Pri maskulínach, ktoré majú v nominatíve singuláru koncovku *-a*, je Godrov návrh variantný, sčasti uplatňuje pôvodné *a*-kmeňové koncovky, čiastočne uplatňuje v datíve a lokáli koncovku *-ovi*, v genitíve koncovku *-u* (*gazdu*) po tvrdých konsonantoch, po mäkkých konsonantoch je koncovka *-a* (typ *sršňa*). Pri neutrách vzoru vysvedčenie je v genitíve namiesto pôvodnej českej koncovky *-í* koncovka *-ia*, v pravopise realizovaná ako *-ja* (typ *vysvedčenia*). V 3. osobe singuláru prezenta sloves odporúča tvary s koncovkou *-ia*, v pravopise realizovanú opäť ako *-ja* (typ *vidja*), v príchastiach však ostávajú pôvodné tvary na (typ *volajúci*). Po vydaní II. ročníka almanachu Nitra sa M. Godra dozvedel, že L. Štúr pripravuje kodifikačnú gramatiku. Preto mu 15. 7. 1845 napísal svoje požiadavky o uplatnenie týchto kodifikačných kritérií: namiesto *-au* používať *-av*, v genitíve a datíve adjektív používať koncovky *-ého*, *-ému*, odporúča ponechať v slovenčine tvrdé *y*, *y*, pretože „sa nedá vymezit zo Slovenčiny bez škody“ (Godra, 1845). S koncepciou štúrovskej kodifikácie M. Godra nesúhlasil, no so Štúrom nechcel o spisovnom jazyku verejne diskutovať, pretože jednota v otázkach spisovného jazyka sa mu v tom čase javila dôležitejšia. M. Godra na jednej strane štúrovskú kodifikáciu podporil a postavil sa proti Kollárovmu chápaniu jednotného spisovného jazyka Čechov a Slovákov. V liste Š. Homolovi M. Godra píše: „Kollár je v omyle, ak si myslí, že pre Noviny naše lepšia by bola čeština ako naša slovácina, ale zmeny njekej vo formách Štúrových i ja žijám“ (citova-

né podľa M. Dudka, 1997, s. 29). Z jeho ďalšej korešpondencie vyplývajú však aj výhrady voči niektorým zásadám štúrovčiny, ale aj uvedomovanie si jej národnointegračnej funkcie: „Slovácko nárečje (t. j. štúrovčina, pozn. P. Z.) len občerství Slovákov tatranských... napomáhajťe vzdelaňje nárečja nášho i Ty p. Hlaváček. Ale inšja otázka je, či nárečje naše pri tých formách, kterjé usilovní a poctivi Štúr v Novinách a Orlu vystaviu, ostávati má?... Ale spojme sa všetci na zdokonaľovaní našej Tatrančiny“ (list P. Tomáškovi z 29. 1. 1846, tamže).

Tlakom vyvolávajúcim potrebu kodifikácie spisovného jazyka bol však v tom čase aj nástup nového umeleckého smeru – romantizmu. Dominantou umeleckého výrazu slovenského literárneho romantizmu v oblasti poézie sa stala jeho spätosť s ústnou ľudovou slovesnosťou, v próze to bola spätosť s národnými dejinami. Integráciou týchto znakov sa tak nový umelecký smer stal prostriedkom manifestácie národnej identity odmietajúcej akýkoľvek útlak. Okrem nových estetických kritérií mali na formovanie novej generácie vzdelancov konca 30. a začiatku 40. rokov 19. stor. veľký vplyv nové jazykovedné, historické, politické, no najmä filozofické poznatky. Do nášho vzdelaneckého prostredia prenikali buď prostredníctvom literatúry, alebo ich študenti získavali priamo v rámci pobytov v zahraničí. Klasickým príkladom tohto typu je dvojročný pobyt L. Štúra v Halle, kde okrem filozofie Georga Wilhelma Friedricha von Hegela (1770-1831) a Johanna Gottlieba von Herdera (1744-1803) študoval lingvistiku u popredného jazykovedca profesora Augusta Friedricha Potta (1802-1887).

Kodifikáciu štúrovskej spisovnej slovenčiny ovplyvnilo najmä tzv. prvé obdobie slovenského literárneho romantizmu. Ohraničuje ho polovica tridsiatych rokov 19. stor. a revolučné roky 1848/1849. Od polovice tridsiatych rokov až do r. 1844 ide o tzv. prípravnú fázu slovenského (literárneho) romantizmu, ktorá však mala veľký vplyv na kodifi-

káciu spisovnej slovenčiny. V tomto období sa spoločensky, literárne aj jazykovo výrazne zaktívizovala mladá generácia študentov na lýceách v Bratislave, v Levoči a v Banskej Štiavnici. V takomto prostredí sa zrodila aj myšlienka uzákoniť spisovnú slovenčinu na novom základe. Zaktualizoval sa Štúrov zámer z r. 1840 v podobe žiadosti o vydávanie časopisu *Slovenské Národné Noviny* s prílohou *Orol Tatranski*. Tieto noviny pôvodne mali vychádzať v češtine (tomu zodpovedal aj ich názov). Rozhodnutie kodifikovať spisovnú slovenčinu na základe kultúrnej stredoslovenčiny sa zrodilo 14. februára 1843 a jeho iniciátormi boli Ľudovít Štúr, Ján Francisci-Rimavský, Ján Kalinčiak, Ján Gáber-Lovinský, Samuel Štúr a Samuel Vozár. Ľ. Štúr sa rozhodol obnoviť 21. februára 1843 svoju žiadosť o vydávania novín, teraz už so slovenským názvom *Slovenské Národné Noviny*. O tom, v akom jazyku majú noviny vychádzať, sa v obnovenej, resp. štvrtej žiadosti nič nehovorí, pretože v predchádzajúcich žiadostiach išlo o „reč Slovákov“ (rozhodnutie o vydávaní novín získal až v r. 1845. Verejnou deklaráciou nového slovenského spisovného jazyka sa stalo zasadnutie novozaloženého spolku Tatrin v Liptovskom Mikuláši 26.-28. augusta 1844, zdôvodnením novej kodifikácie sa stala Štúrova práca *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* (1846). Kultúrna stredoslovenčina severozápadného typu sa stala základom štúrovej kodifikácie vedome. Práve v strednej slovenčine boli v porovnaní so susednými jazykmi výrazné rozdiely, ktoré ovplyvnili ideovú motiváciu Štúrovej kodifikačnej delimitácie. Slovanský národ v štúrovskom ponímaní, t. j. Slovania, sa mohli podľa štúrovej idey rozvíjať len tak, ak sa budú rozvíjať jednotlivé kmene, t. j. jednotlivé slovanské národy, a jednotlivé nárečia, t. j. slovanské jazyky. Ďalším argumentom hovoriacim v prospech novej kodifikácie bolo poznanie, že ani čeština, ktorú dovtedy používali evanjelici, ani bernolákovčina nemôže v spoločenských podmienkach prvej polovice štyridsiatych rokov 19. stor. z hospodárske-

ho, kultúrneho, politického, ale najmä národného hľadiska plniť funkciu spisovného jazyka. Túto funkciu mohol plniť taký jazyk, ktorého prvky by boli najrozšírenejšie a najpoužívanejšie zo všetkých slovenských nárečí, vyznačovali by sa stabilitou v systéme a zo svojho pôvodného areálu by prenikali aj do iných nárečových oblastí (pozri E. Pauliny, 1983, s. 179). Zásady novej kodifikácie sformuloval Ľ. Štúr v práci *Nauka reči slovenskej* (1846), ktorá vznikla ešte v r. 1844. Na začiatku *Nauky* (1846, s. 9) vysvetlil Ľ. Štúr vo vzťahu duch jazyka – hmota jazyka aj chápanie slabičnej štruktúry slovenčiny: súčasťou duchovnej aktualizácie hmotnej podstaty jazyka je hláskové zloženie slova. Hlásky sú východiskovými prvkami, ktoré sú zoskupené do vyšších článkov – do slabík tvoriacich vyššie celky – slová. Slová „v ich počjatočnej určitosti, na to v ich prjemenčivosti a naostatok v ich spojitosti“ sú potom predmetom gramatického opisu (tamže). Na tejto koncepcii jazyka je založený aj filozofický prístup pri výklade vyjadrovania myšlienok v čase a je ním podmienená aj Štúrova koncepcia chápania gramatiky pozostávajúca z troch rovín: 1. „sklad a puovodná určitost slov“, t. j. štruktúra slabiky vo vzťahu k morfe-
matickej štruktúre slova, 2. „prjemenčivost slov“, t. j. paradigmatická štruktúra, 3. „spojna“, t. j. syntagmatika, resp. syntax. Táto základná koncepcia jazyka sa zreteľne odráža v Štúrovej *Nauke* pri výklade jednotlivých slovných druhov a pri charakteristike vzťahov medzi nimi. Štúr si pri charakteristike slovných druhov uvedomoval osobitosť slovných druhov, ktorými sa v jazyku pomenúvajú predmety, vyjadrovanie statického aj dynamického príznaku predmetov, resp. vyjadrovanie príznaku týchto príznakov. Preto dal do rovnakého vzťahu substantíva a slovesá oproti adjektívam a adverbiam (substantívum : statický príznak vyjadrený adjektívom + príznak tohto príznaku vyjadrený adverbium // verbum = dynamický príznak + príznak tohto príznaku vyjadrený adverbium, pozri *Nauka*, s. 111-112). Táto charakteristika plnovýznamových slovných druhov na morfo-

logickej úrovni, u Štúra „prjemenčivosti slov“, rešpektuje zároveň aj funkčné kritérium. roly týchto slovných druhov vo vete, ich syntaktické vzťahy a závislosť (nadradenosť – podradenosť, ale aj vzájomný vzťah nadradených, resp. podradených slovných druhov, pozri Kačala, 1997, s. 246). Pri slovnodruhovej charakteristike L. Štúr okrem týchto kritérií uvádza vzájomný vzťah jednotlivých slovných druhov aj z hľadiska tvorenia, resp. odvodzovania slov (vzťah prídavných mien typu *biely, piesočnatý, vysoký, veľký, nesmrteľný* a podstatných mien *bielok, piesok, výška, veľkosť, nesmrteľnosť*; tamže). Štúrov systémový prístup chápania jazyka sa dôsledne prejavuje najmä pri opise slovesných kategórií a pri opise sémantickej štruktúry slovesa. Týmto chápaním vzájomnej spätosti prvkov sú v *Nauke reči slovenskej* základy vedeckého opisu intencnej štruktúry slovenských slovies, na ktorú nadviazali slovenskí jazykovedci v polovici, resp. až koncom 20. stor. (E. Pauliny, 1943, J. Kačala, 1989). Opis jazykového systému sa v Štúrovej *Nauke* prezentuje ako pevný systém schopný reagovať na potrebné zmeny. Slovenčina sa v tomto diele prezentuje ako jazyk, ktorého prvky sa modifikujú, resp. menia miesto v systéme. Tieto dynamické tendencie sa prejavujú v paradigmatickej štruktúre, napr. v koncovkách genitívu singuláru typu *od sluhi* aj *od sluhu*, *z misli*, *z reťaze* aj *z reťazi*, *do tváre* i *do tvári*, *od cirkve*, *z mrkve*, oproti bernolákovskej kodifikácii, v ktorej bola len podoba *od sluhi*, *z misle*, *z reťaze*, *do tvári*, *z mrkwi*, ale dvojtvar *od cirkwe* aj *od cirkwi* (pozri Žigo, 1996, s. 266-270, Žigo, 1997, s. 59-64). Rovnako známe boli Štúrovi aj ustálené transpozíčné slovotvorné postupy.

Pri kodifikácii pravopisu vychádzal L. Štúr z foneticko-morfologického princípu.

– V nadväznosti na Bernolákovu kodifikáciu sa v štúrovčine nerozlišuje *y-i*, *ý-í*, v zhode s výslovnosťou je kodifikované len *i-í*.

– Tak isto sa uplatňuje aj morfologické kritérium typu *dub* : *dub-a*.

– Dôsledne sa označuje mäkkosť a dĺžka (ďeti, rodák). Označovanie mäkkosti pri hláskach *d, t, n*, po ktorých nasleduje *e*, resp. *i*, bolo od počiatku prípravy štúrovskej kodifikácie predmetom diskusií. Časť štúrovcov poukazovala na redundantnosť mäkkeňa v prípadoch, kde ide vždy o mäkkú výslovnosť. L. Štúr obhajoval svoj názor štyrmi argumentmi: 1. zvuky *d, t, n* v skupinách hlások typu *de, te, ne* sa líšia svojou zvukovou podobou od tvrdých hlások *d, t, n*, preto ich treba odlišiť aj graficky (nielen „*uchu*“, lež aj „*oku*“). 2. Ak by sa označovanie mäkkosti pred hláskou *e* vynechalo, muselo by sa potom vynechať aj v iných prípadoch, ktoré sa podľa L. Štúra všeobecne určiť nedajú, čím by vznikla nedôslednosť pri označovaní mäkkosti. 3. L. Štúr nevidí prekážku v používaní mäkkeňov, pretože každé písmo má diakritické znamienka a rozsah ich použitia je rôzny. 4. Nie vždy sa hlásky *d, t, n* pred *e* v slovenčine vyslovujú mätko. Uvádza pritom miesta, kde ide o tvrdú výslovnosť (*ten, teraz, tedi, temer, tediž, krásnje (veci), gazďinej, švegerinej, strinej, ujčinej, matkinej, matkine (statki), sestrine*). V týchto prípadoch by sa museli urobiť pravopisné výnimky, preto je pre L. Štúra ústrojnejšie označovanie mäkkosti všade tam, kde ide o mäkkú výslovnosť. Tieto kritériá dnes už posudzujeme z hľadiska dejín vedy. Vývin pravopisu a kodifikácií potvrdil, že z praktického hľadiska možno pri označovaní mäkkosti rešpektovať aj povahu mäkkiciacich vokálov.

– V pravopise ďalej L. Štúr zachováva tradičné zložky pri písaní *dz, dž, ch*, ale zavádza nové označovanie dvojhlasok (*ja, je, uo*).

– Fonetický princíp kodifikácie rešpektuje aj znelostnú neutralizáciu typu *úski, bosk, bes* (predložka).

– V genitíve plurálu maskulín, v inštrumentáli singuláru feminín a osobných zámen kodifikuje sa v pravopise jednotne *-u* (*chlapou, sinou, so svojou matkou, nad Tatrou*). V ranej fáze štúrovčiny sa graféma *u* písala aj v slovách typu *kriuda, dáuno, rouní*, kodifikáciou sa v týchto prípadoch

ustálilo písanie *v* aj napriek tomu, že sa tu vyslovovalo *u* (toto pravidlo platilo aj v koncovej pozícii *v*, resp. aj tam, kde sa hláska *v* vyslovovala ako *u*: *krv*, *cirkev*, *dievča*).

- Vo vokalickej štruktúre štúrovčiny nie je hláska *ä*, namiesto nej sa uplatňuje *e* (*mekí*, *ňedela*), resp. *a* (*svatí*).

- V dlhom vokalizme nie je hláska *é* (namiesto nej je dvojhláska, ktorá sa zapisuje dvoma grafémami: *je*; dlhé *é* je len v slove *céra*).

- Tak isto nie je dvojhláska *iu*, namiesto nej je dlhé *ú* (*znameňú*).

- Po prvýkrát sa uvádza pravidlo o rytmickej krátení.

- V konsonantickej štruktúre nie je mäkké *l* (namiesto neho je len tvrdé *l*).

- K pravopisným zásadám štúrovskej kodifikácie patrí aj písanie veľkých písmen pri adjektívach odvodených od vlastných mien typu *Slovenskí*, *Ruskí*, *Ľemeckí*.

- Jednotlivé zložky zložených prísloviak a zámen sa podľa tejto kodifikácie písali oddelene (*veľa razi*, *na červeno*, *do korán*).

- V tvarosloví sa uzakónujú stredoslovenské tvary nominatívu singuláru substantív stredného rodu typu *nárečja*, tvary adjektív stredného rodu majú v nominatíve singuláru koncovku *-uo* (*Slovenskuo*).

- Inštrumentál plurálu má dlhú koncovku (typ *prjaťelamí*, *sluhamí*, *ženamí*), pod vplyvom rytmického krátenia sa však táto koncovka kráti (*s pánmi*). V adjektívnej paradigme je namiesto súčasnej hlásky *é* dvojhláska *je* (*novjeho*, *novjemu*), časť adjektív typu *prední*, *strední*, *horní* bola začlenená do mäkkého skloňovacieho vzoru.

- Pri skloňovaní zámen sa kodifikovalo dlhé *-í* (*ích*, *mojích*, *mojím*).

- V príslovkách zakončených na *-skí* sa kodifikuje dlhé *-í* (typ *po Slovenskí*).

- Šiesta infinitívna trieda slovík má tematickú morfému *-uva-* (typ *kupuvať*, v súčasnej spisovnej slovenčine je *-ova-*).

- Minulý čas sa kodifikuje v podobe *sadnuv*, *kvitnuv*

(neskôr sa pripúšťali aj tvary typu *sadol*, *kvitol*, t. j. dnešné *l-ové* participiá).

Tieto znaky boli pre L. Štúra hlavnými diferenciacnými znakmi, ktorými sa slovenčina líšila od ostatných slovan-ských jazykov. Otvorenejším systémom v porovnaní s hláskoslovím a tvaroslovím bola lexika. Aj napriek tomu je v slovnej zásobe štúrovčiny množstvo špecifických znakov. E. Pauliny (1983, s. 182) uvádza, že slovník spisovnej štúrovčiny sa od vtedajšej spisovnej češtiny odlišil podstatne menej a nie tak radikálne ako pravopis, hláskoslovie a tvaroslovie. Aj napriek tejto tendencii však v štúrovskom období dochádza v politických, popularizačných a hospodárskych žánroch ľudovýchovného charakteru, ale aj v umeleckej tvorbe k vedomej aktivizácii domácich lexikálnych prostriedkov. Ide najmä o príspevky v druhom ročníku almanachu Nitra (1844) a v prílohe Slovenských národných novín *Orol Tatranský*, ktorý začal vychádzať v r. 1845. Medzi slovenčinou a češtinou došlo po štúrovskej kodifikácii k výraznej polarizácii najmä vo formálnej stránke (pravopis), v hláskosloví a tvarosloví. Menší vplyv mala táto kodifikácia na rozdiely v lexike. Rozdiely medzi slovenčinou a češtinou sa v oblasti lexiky najviac uplatňovali v žánroch, ktoré mali najväčší okruh prijímateľov. Išlo o popularizačné, ľudovýchovné, ale aj národohospodárske a politické články (pozri Pauliny, 1983, s. 182). Domáce lexikálne prostriedky však nebolo možné aktivizovať do takej miery v oblasti odbornej lexiky a názvoslovie. V tejto oblasti štúrovčina nadviazala na tradície z predchádzajúcich vývinových období slovenčiny, v ktorom bola časť tejto lexiky prevzatá z iných jazykov, najmä latinčiny. Vďaka tomu, že latinčina bola v Uhorsku po stáročia úradným jazykom, sa v administratívno-právnych, politických ale aj hospodárskych žánroch v tomto období stali funkčné a zrozumiteľné termíny typu *kvitancia*, *obligácia*, *aspekurácia*, *limitácia*, *petícia*, *kandidát* a pod. Podľa E. Paulinyho (1983, s. 184) bola táto vrstva nedomácej lexiky ustálená a tvorila súčasť

jazyka vzdelancov nielen v žánroch verejného styku, ale aj v súkromnej korešpondencii. Osobitnú pozornosť si v štúrovčine zasluhuje využívanie prípon pri derivácii. Porovnaním štúrovskej lexiky so súčasnou spisovnou slovenčinou boli v štúrovčine produktívnejšie slovtvorné prípony typu *-ník*, *-ina*, *-nica*, *-ač*, *-isko*: *listník* (aj *listovník* = archivár), *cestovník* (= cestovateľ), *brúsník* (= brúsiar), *odporník* (= odporca), *prázdňina* (= prázdne miesto), *zeleňina* (= zelina), *zapáľňa* (= zápal), *otvoreňa* (= otvor), *višňa* (= výšivka), *sedňa* (= zasadnutie), *čítač* (= čitateľ), *bádač* (= badateľ), *plavač* (= plavec), *sedalisko* (= sídlo). Prípona *-ina* sa často využívala pri odvodzovaní expresívnych výrazov: *prekrúcaňa*, *čarbaňa*, *drveňa* (pozri E. Pauliny, 1983, s. 185). Pri deverbatívach dominujú v štúrovčine derivačné prípony, ktorými sa novoutvorené slová zaraďujú do skloňovacích vzorov neutier: *sipeňa*, *snažeňa*, *ováňa*, *zbúreňa*, *uchľeňa*, *vikriknutja*, *vichľeňa*, *poznámenáňa*, *rozľúčeňa* a pod. V súčasnej spisovnej slovenčine patria tieto deverbatíva k maskulínam (typ *sipot*, *výkrik*) aj k feminínam (typ *snaha*, *obava*, *vzbura*). Skladaním vznikali pomenovania najmä vtedy, ak mali existujúce slová v porovnaní s dnešnou slovenčinou iný význam: slovo *nárečja* sa v štúrovčine používalo vo význame *reč*, preto na pomenovanie nárečia vo význame *dialekt* vznikol štúrovský novotvar *vidjekoreč*. Okrem tvorenia nových slov treba v tomto období spomenúť aj rozširovanie významu slov. Nové významy v porovnaní s pôvodným základným významom slova ustáleným najmä v nárečiach prenikli do spisovnej slovenčiny najmä v procese tvorby odbornej terminológie. Takýto charakter majú nové významy slov typu *vihováraňa* = vyjadrovanie, artikulácia, *peň* (slova) = kmeň (slova), *beh* = proces, *priraziť* = pripojiť. Prácou *Nauka reči slovenskej* vybudoval L. Štúr aj systém jazykovednej, najmä gramatickej terminológie. V tejto oblasti bolo Štúrovým prvoradým cieľom vyložiť vlastné chápanie jednotlivých prvkov gramatického systému adekvátnou terminológiou. Jej východis-

kom sa stala česká jazykovedná terminológia, ktorú L. Štúr čerpal z jazykovedných prác V. Hanku. Od V. Hanku však v štúrovskej terminológii nie sú mechanicky prevzaté všetky jazykovedné termíny, ale len tie, ktoré L. Štúr chápal zhodne s V. Hankom: v hláskosloví *samohláska*, *silaba*, v morfológii *prídavnuo meno*, *sloveso*, *príslovka*, *predložka*, *spojka*, *víkričník* (= citoslovce). Odlíšnosti sú napr. v pomenovaní zámen, ktoré L. Štúr nazval *všemenom* (V. Hanka používal termín *námestka*), na pomenovanie podstatného mena zaviedol L. Štúr názov *samostatnuo meno*, na pomenovanie podmetu zasa názov *podstavník*. Charakteristickými štúrovskými pojmami sú jeho neologizmy *počti*, *počtovnje slová* (= číslovky), *článki slov* (= slovné druhy), *spojna* (= syntax), *vípoved'* (= veta), *prjemenčivosť slov* (= flexia), *nedokonaje* a *dokonaje slovesá*, *temnje* a *zvučnje hláski* (neznelé a znelé hlásky), *ohladnuo* a *bezohladnuo zvetšuvaňa* (stupňovanie a augmentatívnosť, pozri Dujčiková, 1956, s. 234). V jazykovednej terminológii sa L. Štúr menej opieral o poľskú a ruskú terminológiu. Pod vplyvom poľštiny, najmä práce H. Cegielského (1842), sú použité pojmy *prímet* (poľ. *przymiot* = prísudok), *meno-slovo* (poľ. *imiestów* = participium), *sklad* (poľ. *skład* = zloženie), *častotlivje slovesá* (poľ. *częstotliwość* = frekventatíva). Ruskou lingvistickou terminológiou sú ovplyvnené termíny *stroj jazyka* (rus. *stroj* = stavba), *značeňa slova* (rus. *značenie* = význam), ktoré sa používa v alternácii s domácim termínom *víznamnosť slova*, *víznam*. Motivácia ruskou lingvistickou tradíciou je zrejmá aj pri pomenovaní pádov, ktoré L. Štúr prevzal od V. Hanku: *menuvatelní* (nominatív), *rodiťelní* (genitív), *dávateľní* (datív), *viňiteľní* (akuzatív), *volaťelní* (vokatív), *mjestni* (lokál), *nástrojní* (inštrumentál). Popri týchto termínoch L. Štúr nevyklučoval aj používanie latinských názvov pádov. V nadväznosti na V. Hanku tvoria súčasť jazykovednej terminológie aj názvy slovesných tried = *slovesnje formi*, namiesto termínu *začínawá slowesa* používa L. Štúr termín *začínawje slovesá*,

namiesto termínu *tvoření slov* sa používa *tvoreňja slov*. Ostatná jazykovedná terminológia vo veľkej miere nadväzuje na českú tradíciu, konkrétne V. Hanku. Ide o termíny *pravopis, slovosled, jednotní počet* (singulár), *dvojní počet* (duál), *množní počet, přítomní, minulí, budoucí čas, neurčité spůsob, skloňovaňja, stupňovaňja, pád*. Časť týchto pojmov sa však v slovenskom prostredí tradovala už od bernolákovskej kodifikácie (*pád, spůsob, počet*). Kalkom nemeckého pojmu *Gleichzeitigkeit* je Štúrov termín *spolučasnosť* (= súčasnosť).

Prvou básňou v štúrovčine bola báseň J. Francisciho-Rimavského *Svojim vrstovníkom na pamiatku*, ktorá vyšla v júni r. 1844 v II. ročníku almanachu *Nitra* (III. ročník vyšiel v r. 1846, IV. 1847, V. 1853). Dôležitým orgánom, ktorým sa štúrovská slovenčina zavádzala do praxe, bol okrem almanachu *Nitra* orgán slovenského národného hnutia a prvé slovenské politické noviny vydávané v štúrovskej spisovnej slovenčine *Slovenskije národňje novini* s prílohou *Orol Tatránski* (vychádzali dvakrát do týždňa od 1. 8. 1845 do 9. 6. 1848). Z hľadiska kodifikácie spisovnej slovenčiny je dôležitý Štúrov úvodník týchto novín *Hlas k rodákovi*, v ktorom L. Štúr zdôvodňuje svoju kodifikáciu najmä z historického aspektu. Vedeckou argumentáciou je nadväznosť na klasifikáciu slovanských jazykov v dielach J. Dobrovského a P. J. Šafárika (najmä *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* a *Slovanský národopis*), vnútorný vývin slovenčiny, jej kultivovanie a používanie vo verejnom styku. Z týchto argumentov vyplýva aj potreba vzdelania v slovenčine. Na splnenie tohto cieľa je potrebná jednotná podoba slovenčiny, ktorú možno dosiahnuť kodifikáciou, t. j. jej vedeckým opisom a záväznosťou normy vo verejnom styku. L. Štúr upozorňuje aj na dôležitosť kodifikačných kritérií – zrozumiteľnosť a ustálenosť. Z hľadiska ustálenosti je dôležité postupné upevňovanie normy, ktorá by v prípade prechodu od češtiny, resp. kultúrnych predpisovných útvarov priamo k štú-

rovčine znamenala veľký skok a nemusela by sa stretnúť s priaznivým ohlasom. Týmto argumentom L. Štúr zdôraznil nadväznosť svojej kodifikácie na bernolákovskú kodifikáciu, resp. na jeho stúpencov – J. Hollého, J. Fándlyho, na činnosť J. Ottmayera a M. Hamuljaka a na obdobie, ktoré bolo osobitnou fázou samostatného slovenského duchovného života.

Aj v súvislosti so štúrovskou kodifikáciou platí, že každá akcia vyvoláva reakciu. Výraznou reakciou proti štúrovskej kodifikácii bolo manifestačné vystúpenie sformulované v 33 príspevkoch tvoriacich zborník *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, ktorý vyšiel v máji r. 1846. Ústrednou myšlienkou zborníka bola kritika štúrovskej kodifikácie, ktorú prokollárovské krídlo chápalo ako krok k rozbitiu slovanskej vzájomnosti. Mottom zborníka sa stala legenda o Svätoplukových troch prútoch podľa Konštantína Porfyrogenéta, na ktorú nadväzovali ostatné staršie aj novšie príspevky s tematikou slovanskej vzájomnosti (podrobne pozri P. Žigo, 2000, s. 56 a n.). Evanjelický kňaz J. Kollár upozornil L. Štúra aj na potenciálny konflikt v otázke pastoračného jazyka evanjelikov. Tento možný konflikt mohol – podľa Kollárovej predstavy – nepriaznivo ovplyvniť jednotu slovenských evanjelikov. Štúrovskou kodifikáciou mala totiž slovenčina pri evanjelických bohoslužbách nahradiť bibličtinu. Odmietavý postoj k štúrovskej kodifikácii rezonujúci v spise *Hlasové* mal svoje korene v myšlienke slovanskej vzájomnosti, ktorú nová kodifikácia podľa mienky Kollárových stúpencov narušala. Jedným z argumentov proti kodifikácii slovenčiny bolo aj to, že Slováci nemajú dosť síl na jazykovú a literárnu samostatnosť. L. Štúr už 20. mája 1846 označil Kollárov príspevok v liste A. Sládkovičovi za „infámnu slovenčini pohanu“ a vyzval všetkých zástancov štúrovčiny na jej verejnú obranu a k aktívnemu odporu názorov prezentovaných v spise *Hlasové*. V citovanom liste A. Sládkovičovi z 20. 5. 1846 L. Štúr píše, že „...bi sa už naši mali tjež opásať mečom

pravdi...za drahý život kmene nášho“. Verejným odmietnutím zborníka *Hlasové* sa stal Štúrov článok *Hlas proti Hlasom* uverejnený v druhom ročníku Orla Tatranskeho 10. 7. 1846 (č. 35, s. 274-276) a 21. 7. 1846 (č. 36, s. 282-284) s poznámkou, že pripravuje osobitnú rozsiahlejšiu obranu. V prvej časti *Hlasu proti Hlasom* L. Štúr uvádza: „Jednota sa v tom najlepšie vivjest dá, v tom sa najlepšie darí, čo je všetkým najbližšie, najprístupnejšie; a čo nám je bližším, prístupnejším a domácejším nad prirodzenú reč našu, nad reč tú, v ktorej sme sa všecci k svetu prihovárať začali, v ktorej sú naše prítomnje pokoleňja spojenje, v ktorej žije duch otcou našich, ktorej spevnje hlasi rozlajahajú sa po dolinách a horách a slučujú naše citi, naše misli v cit jeden, v misel jednu?“ (o. c., s. 275). Odpoveďou J. Kollárovi a vecným argumentom zavádzania slovenčiny u evanjelikov je úryvok z druhej časti *Hlasu proti Hlasom*: „Lež i v chrámoch evanjelických aká že to bola prosím Čestina? Veru len velmi stredná a lahodná a kazaťel naskrze bi ňebou višjeu, kebi sa celkom podla tejto reči bou spravovať chceu a hodná pri tom čjastka kazaťelou reč túto krem toho len povrchnje znala, tak že to bola len najvjac spleťenina Slovenčini a Češtini. Tento stav obojživelníckí je už veru do ňezňeseňja a mjesto toho musí už nastúpiť ňječo pevnjeho, istjeho, virazenjeho“ (o. c., s. 282-283). V závere obrany L. Štúr uvádza: „Na ostatok len ešte protivníkom naším voláme: život je náš, a mi Slovenmí chceme biť. Kolko sto dúvodou máte proti tomuto, proti nášmu životu, proti nášmu Slovenstvu? Čím zlomíte túto vuolu našu, či máte oproti vuoli silnej, nepodvratnej, životnej, či máte, hovorím, oproti tomuto sto dúvodou? hovorte!“ (o. c., s. 284). Ďalšou Štúrovou reakciou na zborník *Hlasové* bol článok *Ústrojnosť a organism reči Slovenskej* (Vítah zo spisu proti Hlasom) uverejnený v 39. a 40. čísle Orla (21. 8. a 1. 9. 1846, s. 307-309, resp. 316-318) s odkazom, že „spis tento o ňedlho na svetlo vinde“. V úvode článku L. Štúr uvádza, že kodifikáciou nejde o krok, pre ktorý „ňeupadli sme mi do žjadneho ňebezpečenstva, ale len kebi sme

ho ňeboli urobili, boli bi sme do ňeho leťeli“ (o. c., s. 307). Na obhajobu svojej kodifikácie použil L. Štúr dôležitý argument, ktorý v polovici štyridsiatych rokov 19. stor. nadobudol významný rozmer. Stala sa ním národnointegračná funkcia jazyka: „Každí národ v tom sa najlahšie spojuje, čo mu je vlastnuo, čo mu je najbližšie, bo v tom cítí on sám seba“. Vedeckosť Štúrovho prístupu k systému spisovného jazyka spočíva aj na stanovení kritérií spisovnosti. Jedným z nich je ustálenosť: „V tejto reči hovoria k ňemu (národu, pozn. P. Ž.) duchi otcou z hrobou zapadlích, v tejto reči shovárajú a srozumievajú sa celje pokoleňja žijúce: akože bi sa teda on v tomto vedomo ňespojiu, v čom je už krem toho mocne bez vedomja spojení?“ (tamže). L. Štúr pri obrane slovenčiny poukazuje na starobylosť znakov, ktoré si slovenčina zachovala v porovnaní s ďalším hláskovým vývinom češtiny. Ide o slová typu *Boh, lud, chyža, dajťe, chitro, chlapou*. Historicko-porovnávací prístup uplatnil L. Štúr aj pri porovnávaní slovenčiny so staroslovenčinou, resp. češtiny so staroslovenčinou.

V spore J. Kollár – L. Štúr a štúrovci išlo z pozície štúrovcov o dokonalý predikčný krok, o spoľahlivý odhad toho, aká má byť podoba národného spisovného jazyka, ktorý by v perspektíve splňal všetky kritériá spisovnosti. Už od 23. júna 1846 uverejňovali sa v Slovenských národných novinách na obranu novej kodifikácie ohlasy inteligencie a duchovenstva. Tieto ohlasy mali tvoriť súčasť Štúrovej reakcie sformulovanej v *Hlase proti Hlasom* (autori A. Sládkovič, S. B. Hroboň, J. M. Hurban, J. D. Zimáni, C. Cochius-Zoch). Výrazným prejavom obrany štúrovskej kodifikácie sa mal stať spis C. Zocha (1815-1865) *Slovo za slovenčinu*. Hlavnou myšlienkou spisu bola obrana slovenčiny a poukazovanie na historickú kontinuitu jej vývinu. Svedectvom dokonalého poznania vývinu slovenčiny vo feudálnom Uhorsku sú Zochove argumenty o tom, ako sa čeština stávala stimulujúcim faktorom rozvoja slovenčiny a ako sa slovenčina postupne stávala predmetom záujmu

vedeckého opisu jazykového systému (práce P. Doležala, pôsobenie M. Intitorisa-Mošovského, J. Zmeškala). K ďalším ohlasom na štúrovskú kodifikáciu sa radia práce M. M. Hodžu *Epigenes slovenicus* (1847) a *Větín o slovenčine* (1848). V práci *Větín o slovenčine* sa M. M. Hodža opiera o Dobrovského a Šafárikovu klasifikáciu slovanských jazykov a o ukážky z jednotlivých edícií *Evanjelia*. Prameňmi, z ktorých M. M. Hodža cituje, chce poukázať na samostatné postavenie slovenčiny medzi slovanskými jazykmi a rozvíja nimi aj východiskovú myšlienku Větína „Čo člověk, to národ; čo národ to řeč“ (§2, s. 8). Hodžovo nedostatočné poznanie jazykovedných problémov ho však zvädza k nadmernému historizovaniu. Na ňom je založená aj Hodžova kritika Štúrovej koncepcie pravopisu spočívajúca na staroslovienskom, resp. českom porovnávacom základe. Týmto prístupom dospel M. M. Hodža aj k zavádzaniu nevhodných zovšeobecňujúcich záverov v oblasti hláskoslovnej charakteristiky strednej slovenčiny: „Významkuje sã stredoslovenčina původňou staroslovenskou tekutostou, plynňostou, t.j. mäkkostí syllab ně, dě, tě, atď. jako v polskom a ruskom nářečí byť vieme k pr. nebudete t.j. vlastně něbudětě je stredoslovenský, dolnoslovensky viacej nebudete, tedy tvrdo, rusinoslovensky tiež tak. Hovoríme že „něbudětě“ plynno tekuto vyslovenuo je původnie, to tam odvodnite, a síce preto že v syllabách ně, dě, tě má puosob svoj najtekuťjšia hláska i, takže je nie, die, tie, atď. jako aj keď sã pridľúži, býva k pr. něsiem, niesol, dělím diel, tělo tielko. Tak sú stredoslovenčině vlastné syllaby: bã, mã, pã, vã a původčitě cã, čã, dã, gã, kã, lã, nã, rã, sã, šã, tã, zã, žã k pr. žriebã, semã, pãta, vãzy, ulicã, čas vdãka, zgãrba, kãčka, lãd, snãh, rãd, prãsa, nařã, kvietã, vãžã a tým podobné. Ba vlastně aj o, u, tekutuo je õ, ü, prichádzajúc potom do ío, či jo do iu či ju. Týmito hlasmi – ktoré Čeřtina odvodeně má tam do ě, tu do a, zasa do i vospuosobeně – vyznamuje sã Slovenčina novã táto naša ja ako aj Staroslovenčina“ (*Větín*, s. 91). Hodža na viacerých miestach *Větína* upozorňuje na rytmickú pravi-

delnosť slovenčiny: „rozmera krátkych a dluhých sylláb a celý takt vravy dvojřtverný“ (tamže). Hláskoslovnú charakteristiku slovenčiny uviedol M. M. Hodža v r. 1847 v práci *Epigenes Slovenicus* a nadväzuje na ňu vo *Větíne*. Nedokonale poznanie fonologických zákonitostí v jazyku a stavu v slovenských nárečiach viedli M. M. Hodžu k tomu, že v rámci vokalickej štruktúry uvádza okrem vokálov a, e, i, o, u aj krátke vokály ě, õ, ü. V rámci dlhého vokalizmu osobitne vyčleňuje stúpavé diftongy (*dipřtongi praeformatae*) ii, iě, iã, iõ, iiii, klesavé diftongy (*dipřtongi affirmatae*) ěi, äi, õi, üi, triřtongy typu iěü, iõü, ba až tetrařtong iěõü (podrobnejší kritický rozbor uvádza E. Jóna, 1985, s. 135-137). Záver Hodžovej práce *Větín o slovenčine* tvorí *Duodavok* s podtitulom *Ohlasy na Hlasy české* (s. 142-177). Napriek tomu, že L. Štúr a J. M. Hurban *Hlasy* ostro odmietli, M. M. Hodža v nich z úcty k J. Kollárovi miernym spôsobom reaguje na knižku, ktorá „surmy narobila dost velkej a zvlãřtě pre Kollãrov spuosob, nimžẽ sã proti Štũrovi a Slovenčině ozval“ (s. 142). Aj napriek nepresvedčivému prístupu k charakteristike slovenčiny vo *Větíne* bol M. M. Hodža v polovici 40. rokov veľkou spoločenskou autoritou a od začiatku zavádzania štúrovčiny do praxe sa pričínil o to, že do jej fonologického systému a jeho pravopisnej realizácie prenikla hláska ä, postupne aj l' a že sa v tvaroch minulého času slovies namiesto pôvodného koncového -u presadilo používanie -l. V štúrovskom období sa rozvinula väčšina funkčných štýlov, najviac žánre umeleckého štýlu – poézia.

Reakcie na pôvodnú štúrovskú kodifikáciu ako aj spoločenský vývin po revolúcii 1848-1849 poukázali na potrebu upraviť niektoré zásady tejto kodifikácie. Východisko úpravy štúrovej slovenčiny siaha do štúrovského obdobia a jeho podstatou sú reakcie na kodifikáciu proklamovanú ešte v r. 1843, resp. na vedecký opis jazyka v Štúrových prácach (1846). Pojem *reformné obdobie* teda v dejinách spisovnej slovenčiny nepostihuje reakcie na kodifikáciu

z polovice štyridsiatych rokov a súhrn predpokladov, ktoré vyústili do upravenej podoby slovenčiny, ale sa ním pomenúva obdobie zavádzania a ustalovania upravenej, t. j. reformovanej podoby štúrovčiny po vydaní novej kodifikačnej práce *Krátka mluvnica slovenská* (1852). Vonkajšie aj vnútorné reakcie na štúrovskú kodifikáciu vyvolali potrebu prehodnotiť pôvodnú podobu štúrovčiny. Výhodiskom tohto kroku bolo zasadnutie Tatrína v Čachticiach ešte 10. augusta 1847, na ktorom bol vymenovaný *jazykozpytný výbor* (Ludovít Štúr, Ondrej Caban, Eugen Gerometta, Jozef Ščasný, Ctibor Cochius-Zoch, Samuel Bohdan Hroboň a Martin Hattala), ktorý v časopise *Slovenskje národne novini* (1848, s. 108) uverejnil *Vizvaňja a osvedčeňja sa jazikozpitiňjeho víboru o záležitosti reči slovenskej* datované 20. marcom 1848. Táto výzva mala byť žiadosťou o reakcie na Hodžove námietky voči štúrovčine, na ktoré mali nadväzovať reakcie výboru. Dôležitou reakciou na výzvu bol ohlas M. Hattalu v podobe recenzie *Epigenesa* (*Orol Tatránski*, 1848, s. 753-758). Ňou M. Hattala zaujal kritický postoj k niektorým zásadám štúrovskej kodifikácie, napr. k podobe *l*-ového participia (oproti štúrovským podobám *piu*, *dau* odporúča podoby *piľ*, *dal*), nesúhlasil so štúrovskými podobami adjektív (typ *národňje*), odmietol Hodžove troj- a štvorhlásky a na pozadí *Epigenesa* navrhol reformu štúrovčiny na historickofonologickom, resp. etymologickom princípe slovami: "...nemám p. Štúrovi za zlé, že zaraz z počátku s dokonalejším a duchu slovenčiny primierenejším pravopisom nevistúpil: bo tým činom by bol mnohých od veci samej, na ktorej nám vždy v všade najvjac záležať má, odstrašil. Teraz ale, keď už vec naša, jak silne verím, v podobe svojej prostej, jednoduchej dost' šlechtých a úprimných duší podmanila, na čase je, aby sme pravopis náš všemožnie zdokonáľit' sa usilovali" (o. c., s. 758). Okrem snáh o reformu štúrovského pravopisu došlo po revolúcii 1848-1849 k výraznej snahe o obrat v používaní spisovného jazyka, o uprednostňovanie tzv. staroslovenčiny, t. j. adap-

tovanej češtiny s niektorými znakmi slovenčiny. Jedným z impulzov presadzovať tento útvar do roly spisovného jazyka Slovákov bolo aj vyjadrenie profesora slovanských starožitností na Viedenskej univerzite Jána Kollára (od r. 1849). J. Kollár totiž v duchu svojej jazykovednej koncepcie odporučil v r. 1849 viedenskému ministrovi Alexandrovi Bachovi češtinu ako najvhodnejší spisovný jazyk Slovákov. V tomto duchu vydal v nasledujúcom roku Andrej Radlinský príručku s názvom *Pravopis slowenský s krátkou mluwnicí* (Viedeň 1850). Vydanie tejto práce bolo späté s Radlinského rozsiahlou akciou za zavedenie staroslovenčiny. V rámci tejto tzv. „šarišskej akcie“ prešiel A. Radlinský 116 obcí Šariša a ostatných žúp, do ktorých patrili obce dnešného východného Slovenska, a získaval podpisy na podporu staroslovenčiny, ktorá podľa príručky *Pravopis slowenský s krátkou mluwnicí* mala rešpektovať len minimálne pravopisné rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Základnými znakmi, ktorými sa podľa Radlinského „Slowáci w prawopisu od Čechůw a Morawanůw dělí“, sú:

- predpona *naj-* namiesto *nej-*
- prípona *-stwo* namiesto *-ství*
- *čo* namiesto *co*
- prípona *-ný* namiesto *-ní* v tvaroch prídavných mien typu *cirkewný* / *cirkewní*
- slovenská infinitívna podoba *-ť* oproti českej podobe *-ti* pred spoluhláskou, resp. *-t* pred samohláskou
- slovenské zakončenie substantív mäkkou spoluhláskou (typ *host'*, *oheň* oproti českému *ohen*, *kost*)
- *l*-ové participiá majú vkladné *-e-* (typ *néseľ*) a toto vkladné *-e-* je aj v nominatíve singuláru maskulín (typ *bra-ter*)
- v genitíve plurálu maskulín je koncovka *-ův* (typ *pánův*)
- v pozícii českej dvojhlásky *-ou-* je v slovenčine dlhé *ú* (typ *úřad*, *súdce*) s poznámkou, že v inštrumentáli singuláru feminín je *-ou* (*sestrou*)
- pri slovesách je v 1. osobe singuláru prézenta koncovka

-u a v 3. osobe plurálu je -ú s poznámkou, že táto tendencia nie je dôsledná. Staroslovenčina opísaná v Radlinského *Pravopise slowenskom* nebola v spoločenskom a kultúrnom kontexte prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. jazykom s pevnou tradíciou a nevyhovovala ani spoločenským potrebám. Nemalý podiel na ďalšom vývine spisovnej slovenčiny mala aj skutočnosť, že katolícke duchovenstvo a v katolíckom duchu orientovaní kultúrni a politickí činitelia odmietli nielen štúrovskú kodifikáciu, aj češtinu a pokračovali v jazykovedných snahách bernolákovcov. Po porážke revolúcie v r. 1849 však vznikla v používaní spisovnej slovenčiny situácia, ktorá si vyžadovala zjednocujúcu tendenciu. Preto sa 21. 10. 1851 zišli predstavitelia jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny – L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, J. Palárik, A. Radlinský, Š. Závodník a M. Hattala – a dohodli sa na upravenej podobe štúrovčiny. Zmenou v porovnaní so štúrovskou kodifikáciou bolo najmä uplatnenie etymologického princípu v pravopise, ktoré oslabilo postavenie štúrovčiny najmä v pravopise a v tvarosloví. Novou úpravou sa zaviedlo písanie podľa pôvodnej podoby slova, čím sa pravopis priblížil princípom ortografických sústav ostatných slovanských jazykov. Išlo v prvom rade o rozlišovanie *y – i, ý – í*, znova sa zaviedli hlásky *Ľ, ť*, dlhé *é*, dvojhláska *iu* (dvojhlásky sa začali písať v podobe *ia, ie, iu, ó*, neskôr *ô*). Zavedením rozdielu v písaní *y – i* obmedzilo sa aj písanie mäkčeňa v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* a jeho funkciu prevzali tzv. mäkčiace samohlásky. Úprava sa týkala aj gramatických tvarov: v genitíve plurálu maskulín sa kodifikovala koncovka *-ov* (*synov, otcov, bratov*, pôvodne *sinou, otcou, bratou*), v nominatíve singuláru neutier sa zaviedla koncovka *-ie* (*zdravie* oproti pôvodnému tvaru *zdravia*), v adjektívnej paradigme sa záväznými stali podoby *pekné, pekného, peknému* (pôv. *peknuo, peknjeho, peknjemu*), v slovesných tvaroch minulého času sa namiesto koncového *-u* (typ *robiu, volau, ňjesou*), kodifikujú klasické *l-ové* participiá (*robil, volal, nie-*

sol). Množstvo znakov, ktorými sa reformovaná štúrovčina odlišila od pôvodnej podoby štúrovčiny, vyplynulo z novšieho chápania jazyka. Jazyk sa na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. začal chápať ako vyvíjajúci sa fenomén, no dôraz sa s ohľadom na rozvoj etymológie a historicky orientovanej jazykovedy vo všeobecnosti kládol na pôvodné formy. Na pozadí tohto chápania jazyka sú založené aj reformné pravopisné princípy štúrovčiny, publikované súhrnne v kodifikačnej práci *Krátka mluvnica slovenská* (1852), ktorej autorstvo sa pripisuje M. Hattalovi, aj keď reformné princípy uvedené v tejto práci sú výsledkom dohovoru skupiny rekodifikátorov (pozri vyššie). V *Krátkej mluvnici* sa uvádza, že jej vydanie nie je nasmerované proti úradnému rozhodnutiu rakúskej vlády o zavedení češtiny ako spisovného jazyka Slovákov, ale má byť prostriedkom „spoznávania“ češtiny. Podobu tejto kodifikačnej práce svojím historizujúcim prístupom vo veľkej miere ovplyvnil M. Hattala. Prejavilo sa to napr. pri tvare vokativu typu *rodičie, pohanie* (domáca podoba *rodičia, pohania* sa ako možný dvojtvar uvádzala až na druhom mieste), pri slovách vyjadrujúcich výskyt párových predmetov sa na základe pôvodnej významovej motivácie duálom uvádzajú aj tvary typu *noha – nohú – nohama, ruce – rukú – rukama* a pri neutrách sa v nominatíve plurálu kodifikujú krátke koncovky (typ *krosna*). Upravená podoba štúrovskej slovenčiny sa v praxi ujala. Proces reformy štúrovskej slovenčiny sa však dial na pozadí zložitých spoločenských a politických pomerov (podrobnejšie okolnosti pozri P. Žigo, 2000, s. 65 a n.).

Novému ponímaniu slovanstva vyhovovala koncepcia hodžovsko-hattalovskej reformy štúrovčiny a v tejto podobe slovenčiny vyšli v r. 1859-1861 všetky tri ročníky dvojtýždenníka *Priateľ školy a literatúry*, ktorý bol prílohou časopisu *Cyrill a Method* (vychádzal v r. 1850-1852, 1852-1856, 1857-1865, 1869-1870, v r. 1852-53 v zreformovanej štúrovčine, od r. 1853-1856 opäť v staroslovenčine). Takú istú jazykovú podobu dostal aj almanach *Concordia*, o ktorého

jazykovej podobe pred vydaním v Pešti v r. 1858 viedol spor J. Palárik s J. Viktorínom (v upravenej štúrovčine začal v r. 1861 J. Francisci vydávať dvojtyždenník *Pešťbudínske vedomosti* s podtitulom *Noviny pre politiku a literatúru*). V tom čase už platil Októbrový diplom, vydaný v r. 1860, ktorým chcel cisár eliminovať českých a maďarských odporcov viedenského centralizmu. Týmto dokumentom sa v Uhorsku obnovilo pôvodné župné zriadenie, s ktorým súviselo aj obsadzovanie úradov maďarskou šľachtou. Maďarčina sa týmto činom stala úradnou rečou v Uhorsku a zosilnela aj snaha maďarskej liberálnej šľachty o obnovenie svojho postavenia na základe obnovenia právneho stavu z r. 1848. Hlavným cieľom bolo deklarovanie jediného národa v ríši a tým sa mal stať uhorský národ. Po revolúcii 1848/1849 bol však pôvodný centralizmus Rakúsko-Uhorska oslabený a narastajúce napätie medzi Pešťou a Viedňou motivovalo snahy o oživenie národného hnutia Slovákov. Po vydaní Októbrového diplomu a po vyrešení sporu o charakter spisovnej slovenčiny vydaním Francisciho *Pešťbudínskych vedomostí* došlo k rozhodnutiu predložiť panovníkovi požiadavky za národnú, územnú a jazykovú suverenitu. Výhodiskom týchto požiadaviek sa stalo národné zhromaždenie Slovákov, ktoré sa konalo 6. a 7. júna 1861 v Martine. Výhodiskom rokovania predstaviteľov slovenského národného života, ktorých vo verejnej diskusii podporili národne orientovaní predstavitelia šľachty a zemianstva, bolo rozpracovanie demokratickej koncepcie slovenského národného života v Uhorsku v spise *Hlas za Slovensko*, ktorý vypracoval Š. M. Daxner (1822-1892). Výsledkom martinského rokovania bolo prijatie *Memoranda národa slovenského*, v ktorom sa deklarovali základné požiadavky územnej, národnej a jazykovej suverenity Slovákov vyčlenením slovenského Okolia. Takýmto riešením sa mali garantovať aj jazykové práva Slovákov v školstve a v administratíve. Memorandom sa však neriešili hospodárske a sociálne problémy národnostnej otázky.

Takáto koncepcia riešenia slovenskej otázky v Uhorsku sa však nestretla so všeobecným súhlasom. Odmietavý postoj k územnému riešeniu problematiky Slovákov v Uhorsku a k nastolovaniu tejto problematiky na viedenskom dvore zaujala skupina slovenských liberálov, časti slovenského zemianstva a šľachty združenej okolo J. Palárika. Snahou tejto časti slovenskej inteligencie bola dohoda s Pešťou. Výsledkom martinského rokovania bol text *Memoranda*, ktorý tvoril úvod a štyri programové body. Úvod je v skutočnosti zdôvodnením predkladaného programu s doplnením hlavných zásad. Rovnoprávne postavenie Slovákov v Uhorsku sa argumentuje starobylosťou národa v krajine a skutočnosťou, že od vzniku uhorského štátu ho Slováci spolu s Maďarmi bránili. V prvom bode *Memoranda* zažiadalo ústavné zabezpečenie svojbytnosti Slovákov v Uhorsku a ich jazykové zrovnoprávnenie, v druhom bode sa žiadalo potvrdenie svojbytnosti na území, ktoré Slováci obývali a obývajú, vyčlenením autonómnej oblasti Slovákov (Okolia). Okolie by tvorili severouhorské (hornouhorské) župy a na juhu by ho ohraničovala etnická hranica. V treťom bode sa rozpracúvala právna stránka jazyka štátnej správy, školstva a justície Okolia s požiadavkou, aby týmto jazykom bola slovenčina. Tento bod obsahoval aj potrebu zriadiť slovenskú právnickú akadémiu, založiť katedru slovenského jazyka na univerzite v Pešti a jeho súčasťou bola aj požiadavka na štátnu podporu rozvoja slovenských kultúrnych, etnografických a literárnych orgánov. Významnou súčasťou požiadaviek sa stalo aj postavenie materinského jazyka v správe slovenských obcí mimo slovenského Okolia. Štvrtý bod *Memoranda* má všeobecný charakter a obhajujú sa ním občianske práva a sloboda všetkých národov v Uhorsku. Memorandum v tejto podobe odovzdala 26. júna 1861 osemčlenná delegácia podpredsedi Uhorského snemu v Pešti K. Tiszovi. Proti prijatiu *Memoranda* však ešte pred jeho dorúčením iniciovali jeho odporcovia za pomoci predstavenstiev jednotlivých žúp

podpisovú akciu, ktorá bola predzvestou jeho neúspechu. Takým istým neúspechom sa skončil aj osud *Návrhu na privilegium a organizáciu slovenského Okolia*, ktorý spolu s preformulovaným *Memorandom* kratšieho a koncíznejšieho charakteru odovzdala vo Viedni deputácia predstaviteľov slovenského národného hnutia vedená Š. Moyzesom a K. Kuzmánym 12. 12. 1861 panovníkovi Františkovi Jozefovi I. Požiadavky zamerané na uznanie Slovákov za osobitný národ v Uhorsku, na konštituovanie územia obývaného Slováckmi pod názvom hornouhorské Okolie slovenské ako autonómnej národnostnej oblasti s vlastnou politickou a súdnou správou, úradným jazykom, na vydanie privilegia zabezpečujúceho tieto práva a zníženie daňových poplatkov neboli viedenským ani peštianskym dvorom uznané. Jediným ústupkom zo strany panovníckeho dvora bola možnosť používať slovenčinu na niektorých katolíckych gymnáziách. Aj tieto ústupky však trvali krátko.

Kodifikáciou upravenej štúrovčiny v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852) situácia v používaní jazyka nadobudla kvalitatívne nový charakter. Upravená štúrovčina plnila zjednocujúcu funkciu a podnietila intenzívnejší rozvoj jazyka. Išlo najmä o odpútavanie sa od pretrvávajúcich vzorov klasickej humanistickej vety a o výraznejšiu štýlovú diferenciaciu. V oblasti štýlov bol v štúrovskom období na vysokej úrovni rečnícky štýl, ktorý výrazne vplýval aj na ostatné žánre v oblasti štýlov verejného styku. Dominoval totiž názor, že žánre týchto štýlov majú byť určené na prednes. V reformnom období sa začala uvedomovať špecifickosť odborného štýlu, ktorý sa svojimi novými prostriedkami postupne, najmä v matičnom období, formoval ako samostatný štýl. Z pohľadu umeleckého štýlu kulminovala v reformnom období tvorba štúrovských básnikov a prozaikov: v r. 1853 vydal A. Sládkovič báseň *Detvan*, koncom päťdesiatych rokov dokončil J. Botto svoju báseň *Smrť Jánošíkova* (vyšla až v II. ročníku almanachu *Lipa* v r. 1862), v r. 1859 vyšla Kalinčiakova romantická próza

Reštavrácia. V tomto období došlo aj k rozvoju nových umeleckých žánrov, v ktorých sa aktivizovali nové výrazové prostriedky, k rozvoju dramatickej tvorby. V druhej polovici päťdesiatych rokov vydal J. Palárik svoje divadelné komédie *Inkognito* (1858), *Drotár* (1860) a *Zmierenie alebo dobrodružstvo pri obžinkoch* (1862). V dramatických žánroch sa aktivizovala slovná zásoba rozličných spoločenských vrstiev v rozličných spoločenských situáciách. Okrem diferenciacie v domácej lexike sa v jazyku dramatickej spisby začal objavovať prvok, ktorý z dnešného pohľadu postihuje výrazný sociolingvistický aspekt vtedajších spoločenských vrstiev: vedomú aktivizáciu nedomáckich prvkov jazykového systému, ktorými sa v konkrétnom vývinovom období vyznačovali predstavitelia slovenského zemianstva a meštianstva. Mnohé z týchto znakov mali okrem estetickej funkcie a autorského zámeru upozorniť na nežiadúce javy v jazykových prejavoch postáv z pohľadu domáceho jazyka aj funkciu aktivizujúcu. V reformnom období spisovnej slovenčiny teda dochádzalo k výraznému stabilizovaniu spisovnej normy slovenčiny. Zavŕšením úsilia zaviesť do praxe jednotnú a záväznú podobu nášho národného jazyka bol jej vedecký opis v *Krátkej mluvnici slovenskej*, na ktorú nadväzoval ďalší systémový opis normy adresovaný praktickým používateľom v podobe učebnice doplnenej o slovník a čítanku od J. K. Viktorína *Grammatik der slowakischen Sprache* (2 vydania v r. 1860 vo Viedni, 3. vydanie až v matičnom období v r. 1865 v Pešti). Vydania z r. 1860 sa opierajú o *Krátku mluvnicu slovenskú* a rešpektujú počiatky formujúceho sa odborného štýlu: „Že to bol mákavý nedostatok, nemať až posiaľ ku pravopisnému vyvinutiu reči našej primerane vypracovanej mluvnice v jazyku nemeckom, kto by o tom pochyboval? – Potrebu podobného dielka sme cítili všetci, ale k jeho vyhotoveniu nikdo sa nepriberal. Boli sme sa teda daktorí na tom usniesli, požiadať samého majstra slovenčiny Hattalu, aby on vypracovanie a uverejnenie tejže mluvnice prevzal. Medzitým Hattala, súc mnohými

prácami zaneprázdnený, v poľahu na našu žiadosť odpísal: „Strany mluvnice slovenskej v nemčine nemôžem vám byť na ten čas k službám“, a dal nám radu, aby sa z nás daktory do tej práce oddal. Čo tu bolo počať? odložiť celú vec na nejistú budúcnosť sme nechceli – nemohli. Tak sa teda stalo, že som si ja zaumienil ono potrebné dielce, trebárs mi to krušno prichádzalo, vyhotovil a na svetlo vydať. Že som sa ja celkom Hattalových mluvníc: *Grammatica linguae slovenicae* (1850) a *Krátka mluvnica slovenská* (1852) pridržal, každý, kto sa do veci rozumie, vidí. Avšak som i s jeho najnovším dielom: *Srovnávací mluvnice* (1858), čo sa mi potrebné videlo, porovnával. Mimo toho som – viacej lebo menej – upotreboval: Schinnagl-ovu nemeckú, Tomíčkovú českú, Karlikovu nemecko-českú, Fröhlich-ovu nemecko-illyrskú a iné gramatiky, nakoľko sa z nich v poľahu na slovenčinu to lebo ono použiť dalo. Môj cieľ gramatiky tejto bol hlavne praktický, preto som do spisu neprijal mnohé theoretické pojednania, na ktorých vedomosti väčšej čiastke obecnstva málo záleží. Kdo sa so slovanskou filológiou ex professo zapodieva, a so slovenčinou všestranne v celej jej rozmanitosti oboznámiť sa žiada: toho na spisy Štúrove, Hodžove, Hurbanove a Hattalove odkazujem. Nakoľko mluvnica táto určeniu svojmu zodpovie, budúcnosť ukáže. Já som na všetek pád bez veľkých podočných ohľadov chcel podať spisok užitočný, medzeru v literatúre slovenskej čiastočne aspoň vyplňujúci, lebo tých spisovateľov smýšľanie vidí sa mi byť najpochvejšie, ktorí pri svojich literárnych podujatiach vždy pred očami majú: *Nisi utile si, quod facimus, stultia este gloria*“ (J. Viktorín: *Grammatik der slowakischen Sprache*. Pešť 1860). Zásady prijaté pravopisnou reformou štúrovčiny v r. 1851 a vydané v *Krátkej mluvnici slovenskej* pretrvali s menšími úpravami, o ktorých bude reč v ďalších kapitolách tejto práce, až do súčasnosti. Tvaroslovné a lexikálne prostriedky sa postupne vyvíjali a modifikovali pod vplyvom ďalšieho spoločenského vývinu a pod vplyvom nástupu a rozvoja nových umeleckých

OHLASY NA SLOVENČINU V POLSKEJ TLAČI

Marta Pančíková (Bratislava)

Obdobie prvej polovice 19. storočia v Európe je príznačné svojou revolučnosťou a bojom proti národnostnému útlaku. V tomto období v literatúre vládne romantizmus, ktorého dominantou je spätosť s ústnou ľudovou tvorivosťou a s národnými dejinami. V slovanských krajinách prevláda myšlienka slovanskej vzájomnosti. Na slovenských romantikov, príslušníkov štúrovskej generácie má veľký vplyv poľský romantizmus. Najmä *Oda do mladości* od Adama Mickiewicza a jej myšlienka jednoty a spolupatričnosti je akýmsi krédom štúrovcov.

Práve nástupom nového umeleckého smeru – romantizmu na prelome tridsiatych, štyridsiatych rokov sa znovu začalo uvažovať o kodifikácii spisovnej slovenčiny.

Spisovná slovenčina je v porovnaní s poľštinou a češtinou mladý jazyk. Aj keď snahy o kodifikáciu spisovnej slovenčiny sú známe už dávno¹, až štúrovcí² sa v roku 1843 na schôdzke v Hlbokom rozhodli ustanoviť slovenský spisovný jazyk založený na stredoslovenskom nárečí. Ľudovít Štúr pochopil význam jednotného jazyka pre národnú kultúru, dejiny a literatúru. Zásady novej kodifikácie sformuloval Ľ. Štúr v práci *Nauka reči slovenskej*³. Odmietavý postoj k štúrovskej kodifikácii mal najmä Ján Kollár, pretože nová kodifikácia narúšala jeho myšlienku slovanskej vzájomnosti a spoločného jazyka Čechov a Slovákov. Od roku 1846 sa v „*Slovenských národných novinách*“ uverejňovali ohlasy inteligencie a duchovenstva na obranu kodifikácie. Nakoniec v roku 1852 bola vydaná kodifikačná práca *Krátka mluvnica slovenská*, ktorej autorom je Martin Hattala⁴. Aj jeho ďalšie práce prispeli k upevneniu pozície slovenčiny ako spisovného jazyka. Neskôr sa o rozvoj spisovnej slovenčiny zaslúžil aj Samo Czambel, ktorý vydal *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*⁵ (1902).

Nás zaujíma ako sa k snahám Slovákov o kodifikáciu stali naši severní susedia – Poliaci, aké boli ich ohlasy na slovenčinu a vôbec všetky odozvy týkajúce sa jazykových otázok a osobností s jazykom spojených.

V 19. storočí a pred prvou svetovou vojnou bol záujem Poliakov o Slovákov a o ich politické, kultúrne i iné dianie minimálny. Sledovali ho ako súčasť Uhorska. Aj keď kultúrne kontakty boli čulé, v polskej tlači je veľmi málo informácií o Slovákoch, o ich jazyku. Našu pozornosť sme sústredili na denníky, týždenníky a iné periodiká z obdobia medzi rokmi 1842 – 1854 a neskôr. Žiadnu informáciu nemali nasledovné periodiká: *Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich* (1842, 1843, 1844, 1847, 1848), *Dwutygodnik Literacki* (1844 – 1845), *Przegląd Naukowy* (1842 – 1848), *Pielgrzym* (1842 – 1846), *Rocznik Literacki* (1844), *Tygodnik Literacki* (1838 – 1845), *Gazeta Krakowska* (1834 – 1949), *Dwutygodnik Literacki* (1844), *Kurierka Krakowska* (1844), *Dziennik Mód Paryskich* (vydávaný vo Lvove v rokoch 1840 – 1848), *Gazeta Lwowska* (1843, 1863, 1864, 1890) i *Rozmaitości do Gazety Lwowskiej* (1817 – 1849, 1854 – 1859), *Dziennik Narodowy* (vydávaný vo Lvove v 1863), *Czas* (1848 – 1864).

Aj keď slovenskí a českí národní buditelia (Štúr, Hurban, Zach a iní) sa často ukazovali v Cieszynie, ani *Tygodnik Cieszyński* v tom období neuviedol ani jednu informáciu týkajúcu sa jazyka.

Zaujímavé porovnanie slovenčiny a slovinčiny prináša Edward Boguslawski v práci *Historia Słowian*⁶, v ktorej na s. 382 píše: „Leć są ślady, że słoweńska mowa żyła i poza Dacyją řimską w dzisiejszej Słowacyi i Morawii. W języku Słowaków są ślady słoweńskiego (korutańskiego) nařeća, które w kraju ich; musiało być wyłącznie używane, zanim przypłynęła do niego fala mowy česko-słowańskiej; wreście Słowacy sami mowę swoją nazywają słoweńską. Nawet w Morawii żyło kiedyś bardzo prawdopodobnie nařeće słoweńskie, zanim usunęło je inne, przybyłe od Strony Čech.“

Toto svoje tvrdenie opiera o prácu Dümmlera: *Excurs über die Nationalität der alten Mährer*⁷. Podobného názoru, že na území Moravy sa používal slovinský jazyk, bol aj L. Miklosich⁸. Boguslawski ďalej píše: „*Našem zdaniem w całej Mezycji, Illirii, Dacyi, Pannonii i Noryku ... w Słowacyi i może w Morawii pierwotnie była tylko słoweńska mowa. Mowa ta, najstarsze nařeće słowańskie, używane kiedyś na wielkiej przestrzeni po obu stronach Dunaju, z mniejszą lub większą śibkością niknęła, pod wpływem napływowych żywiołów słowańskich, českich, ruskich i chorwackich.*“

O mýlení si Slovincov a Slovákov možno hovoriť aj v súčasnosti. Možno to spôsobujú aj niektoré pomenovania, ktoré sa zhodujú, hoci majú iný význam, napr. slovenský je v slovenčine týkajúci sa Slovenska, Slovákov, adjektívum od Slovinska, Slovincov bude slovinský. Slovinec o svojom jazyku povie tiež slovenski, náš jazyk nazýva slovaški. Príslušníčka slovenského národa je Slovenka, ale aj v slovinčine je pomenovanie Slovenka, ktoré označuje príslušníčku slovinského národa. Ako píše aj autor uvedeného článku slovinské pomenovania „slovenec – slovenski“ sa začali používať až v 19. storočí. Predtým sa hovorilo o jazyku „kranjskim“ (s. 266).

V časopise „*Świat słowiański*“⁹ je uverejnený zaujímavý článok „*Slovak – slovensky*“. Chýba však zmienka o autorovi. Ten sa zamýšľa nad nedorozumeniami, ktoré v slovanstvom svete vznikajú: „*jest pismo Slovak w Amerike, ale obok tego Slovenský Tyždennik a nie „slovaký Tyždennik“. Na Polaku sprawia to wrażenie, jak gdyby Słowacy sami siebie nazywali rozmaicie, raz Słowakami, to znowu Słowencami. Wszak w Warszawie wyszła książeczka o „Słowiencach“, opisująca nie Alpy słowiańskie, lecz Słowaczynę*“ (s. 264). Potom uvádza slová z listu nejakého nemenovaného slovenského priateľa, ktorý napísal: „*Na pytanie: kim jesteś, odpowiada Słowak w swoim języku: „Słowák som“ – i tylko tak, a nigdy „Slovenec som“! Na pytanie zaś: po jakimu mówisz, odpowiada zawsze: „Hovorím po slovensky“ – a nigdy nie odpowie: „Hovorím*

po slovácku. Więc nie można obu form: „Slovák“ albo „Slovenec“ używać, ale musi się bezwarunkowo na oznaczenie rzeczownika użyć wyłącznie wyrazu „Slovak“, a na oznaczenie przymiotnika i przysłówka wyłącznie „slovenský-á-é“. Od rzeczownika „Slovák“ w ogóle nie ma przymiotnika, a do przymiotnika „slovenský“ nie ma rzeczownika. Ciekawe..., że rzeczownika „Slovenec“ wogóle nie ma w słowackim języku. Nawet Słowiencom, którzy we własnym języku siebie właśnie „Slovencami“ nazywają, nie dają Słowacy tej nazwy, tylko zowią ich „Slovincami“. „Sloviniec hovorí po slovinsky“¹¹. Dalej uvádza, że ani v dialektach sa nepoužíva slovo slovaksky. O stredoslovenských nárečiach to vie z vlastnej skúsenosti a o východoslovenských nárečiach sa odvoláva na prácu dr. Czambela Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov¹², kde sa hovorí: „Šarišan je Slovjak a hutori (móvi) po slovenski.“ Aj v tomto článku sa porovnáva slovinčina a slovenčina: „Tak konsekwentne i wyłącznie używanie wyrazu „slovenský“, zdaje się przemawiać za jakimś związkiem z imieniem dzisiejszych Słowienców, którzy nazywają się „Slovinci“ i mówią „slovenski“. (Dodajmy nadto, że dr. Czambel dobrymi skądinąd dowodami broni teorii, że słowacki język jest pierwotnie południowosłowiańskim językiem)¹³. Aj príbuzné, odvodené slová označujúce Slovacjé i język słowacki – słowaccyznę znejú po slovensky ako „Slovensko, slovenčina“, nikdy „Slovácko, slováčtina“. K tejto téme sa ešte raz vyjadruje Šwiat Słowiański vo svojej rubrike Kronika¹⁴: Nazwa Słowaków jest wśród nich samych jeszcze wątpliwa, a przynajmniej przymiotnik do niej niepewny. Rzeczownik brzmi w ich własnym języku Slovak, rodzaj żeński pisze się jednak Slovenka.

V literárnom časopise Jutrzenka¹⁵, ktorý sa venoval slovanskej problematike sa našlo niekoľko informácií o dianí na slovenskom území:

„o podróży do Łużyc L. Sztura podczas wiosny w 1839 r.“ (s. 3 – 8, 13 – 25),

„o noworoczniku czesko – słowackim Nitra“ (s. 93),

„o tom, ako sa Hurban pozerá na vytváranie národného povedomia a slovenského národa“ (s. 43),

– „o Hronke, Tatranke a Kollárovej Slávy dcere (s. 49, 63). V ročníku II. z roku 1843 je na s. 29 – 45 uverejnený preklad článku od M. Hurbana „Narodowe i literackie życie Słowaków“. O Slovákoch tu píše: „Słowacy są największą podporą węgierskiego stanu i królestwa. Mieszkają w górnych komitatach (żupanijach) tego państwa i prócz tego, wszędzie rozsiedleni w swoim kraju, tak, że zaledwie znajdzie się miasto, gdzieby nie było Słowaków, w większej lub mniejszej liczbie. Mówią narzeczem czesko – słoweńskim, narzeczem dźwięcznym, żywym, bogatym i nadzwyczaj ważnym dla swojej śpiewności, przyjemnym w wymawianiu, ważnym jeszcze dla prawoznawstwa i innych stosunków życia. Słowacy lubią się trudnić handlem, rzemiosłami, sztukami i naukami, nawet najbiedniejsi z pomiędzy nich chętnie czytają książki, pragną nauki i nowości, chętnie uczą innych i chętnie także uczą się od innych.“¹⁶. Dalej sa píše o jeho používaní „... w domu u siebie używa w rozmowie język słoweński i broni go, gdzie tylko wypadnie sposobność do obrony. Niema towarzystwa, niema schadzki, niema biesiady, w wyższej i niższej klasie, gdzie by nie mówiono o narodowości słoweńskiej... Takim to sposobem rozszerza się idea, lud obudza się... Bernolak, zaślepiony wrodzonym przywiązaniem do swojego ludu, usiłuje podnieść na stopień piśmiennego języka narzecze ternawskie... Dla tego wiele dzieł, napisanych przez Bernolaka, są czesko – słoweńskie, – każde z tych dzieł pełne jest niedokładności względem języka... Bernolak wydał także słownik swojego narzecza, lecz słownik ten jest ubogi i z małym wyjątkiem czesko – słoweński. Dla naszej literatury i dla wszystkich badaczy języka słoweńskiego, daleko byłby pożyteczniejszy dokładny i krytycznie napisany idiotikon czystego, samorodnego słoweńskiego narzecza.“¹⁷

Gazeta Wiedeńska z 31. 3. 1848 uvádza niekoľko informácií o Slovanskom zjazde v Prahe a udalostiach po ňom.

Okrem Čechov, Moravanov, Slezanov sa spomínajú aj Slováci (s. 259). Ďalej sa uvádza Štúrova reč (s. 298) a spomínajú sa ďalší národní buditelia – Hurban, Hodža, Šafárik (s. 308, 324, 641). Spomína sa Nitra a chytanie rebelov (s. 650), povstanie a zranenie Štúra a Hurbana (s. 665).

Listy Kucharského z jeho zahraničných ciest boli uverejňované v *Gazecie Polskiej* i denníku *Lud* od r. 1827 – 1829. O vedeckej ceste po Slovensku v roku 1828 píše Andrzej Kucharski v liste Václavovi Hankovi. Tento list bol uverejnený v *Powszechnym Pamiętniku Nauk i Umiejętności*¹⁸ v roku 1835 v Krakove. V II. diele na str. 423 – 426 je uverejnený článok A. Kucharskiego „*O Narzeczu sławackiem w Węgrzech kilka szczegółów*“, kde opisuje charakteristické črty slovenčiny v niektorých častiach Slovenska. Jazyk okolia Kostelných Moraviec a Nitry opisuje takto: „*W okolicy tej, pierwotny język sławacki znakomicie rozkwita, wydziwić się nie mogłem wielu jego szczególnym własnościom; znajomość tego narzecza jest nawet koniecznie potrzebną dla grammatyka sławackiego. Osnowa, jest prawie całkiem polska; układ, krój (forma) jeżeli nie czeski lub morawski, to przynajmniej ruski; sposób zaś wymawiania niektórych głosek, tej okolicy jedynie właściwy.*“ O podobe slovenčiny v Liptove hovorí: „*Kraina Liptowska – znowu dotąd mi nie znane narzecze; słowa i wyrazy nie są ani polskie ani czeskie, a nawet Sławakom całkowicie nie znane, zaraz jednak w pierwszej chwili, schwyciłem podobieństwo języka do terazniejszego serbskiego w Łużycach.*“ O oravskom nárečí píše: „*Słyszeć się dają wyrazy czeskie, polskie i czysto sławackie, tak, że można mniemać, iż mowa ta powstała z zetknięcia się języka polskiego z czeskim, tymczasem jest to język pierwotny Chrobacyi Wielkiej, różny zupełnie od narzecza starosłowiańskiego, wprowadzonego przez Cyrylla i Metodyusza.*“ Jazyk goralov charakterizuje ako „*język mazurski*“, spišské nárečie považuje za poľské a jeho južnú podobu za „*twardy język polsko – sławacki, gdyż wszędzie zamiast czeskiego ł a d' albo polskiego ć i ź*

wymawiają c, dz.“ Zaujímavé je jeho hodnotenie nárečia v severnej časti Spiša, ktoré síce považuje za poľské, ale sám píše o obyvateľoch Kežmarku: „*Mieszkańcy tameczni mówią między sobą po polsku, modlą się na książkach czeskich, a słuchają kazań sławackich. Chciałem się przekonać czy też rozumieją książki czeskie nabożne i dowiedli mi, że nie są papugami.*“

Zaujímavé a aj najobširnejšie informácie o slovenčine uvádza *Encyklopedia Powszechna*¹⁹, ktorú vydal S. Orgelbrand. Heslo **Słowacy** spracoval Leon Rogalski, literát, historik a dvorný radca z Wilna. V Orgelbrandovej encyklopédii mal za úlohu spracovať heslá týkajúce sa slovanstva a teológie. Sám bol redaktorom prvého časopisu *Magazyn Powszechny*, ktorý vychádzal vo Warszawe v rokoch 1835 – 1844.

O Slovákoch a ich jazyku sa v Encyklopédii píše: „*mieszkańcy słowiańscy Węgier, potomkowie Słowian, którzy osiedli między Dunajem a Cissą i założyli państwo Wielkiej Morawii. Mieli oni swoich książąt do zawojowania ich przez Madżarów w IX wieku... Charakter Słowaków zachował dawny typ prawdziwie słowiański... Język słowacki bardzo podobny do czeskiego i stanowi dyjalekt słowiańskiego. Kiedy reformacja rozszerzyła się w Czechach pomiędzy Słowakami, już przygotowanymi do niej przez Hussytów, wtedy język czeski zyskał przeważny wpływ na słowacki i literatura słowacka wzrastać zaczęła powoli pod opieką czeskiej. Pierwsze próby nadania w literaturze znaczenia narzeczu słowackiemu sięgają początku XVIII wieku, kiedy Słowak książdz Alexander Maczaj wydał swoje kazania w słowackim narzeczu: Chleby prvotin neb kazani na nedele celeho roku (Tyrnava, 1718). Jezuici tyrnawscy poszli za jego przykładem i zaczęli drukować książki do nabożeństwa i inne treści religijnej w języku, który nietyle był czysto słowackim, ile mieszaniną jego z czeskim książkowym... Następstwem przebudzenia się narodowości była troskliwość o podniesienie rodzinnego języka i u drobniejszych*

plemion słowiańskich. Gałęź słowacka odłączyła się już od czeskiej całości i dążyła do zaprowadzenia u siebie osobnej literatury.“ Dalej sa uvádzajú niektorí spisovatelia na konci 18. storočia, ktorí píšu západoslovenským nárečím ako napr. J. I. Bajza, J. Fándly, A. Gazda. O Bernolákovi sa tu píše (s. 620): „... ale w szczególności Antonin Bernolak (1762 – 1813), dziekan katolicki i dyrektor szkoły narodowej. Napisał on po łacinie grammatykę słowacką i różne rozprawy o języku słowackim, ułożył obszerny słownik tego języka, wydany i ukończony po jego śmierci, sam pisał kazania po słowacku i w ogólności więcej niż ktokolwiek bądź z poprzedników jego usiłował nadać językowi słowackiemu znaczenie w literaturze. Dążności Bernolaka znalazły niemiłe powodzenie: szczególnie opiekował się niemi prymas węgierski, kardynał Rudnáj, który sam wydał kazania w języku słowackim i przyłożył się do wydania słownika Bernolaka. W ślady ostatniego wstąpił kanonik Jerzy Palkowicz (zmarły r. 1835), dokończył słownik Bernolaka i przełożył na nitrzańskie czyli tyrnawskie narzecze Bibliję: *Svate Pismo* (Ostrzyhoń, 1829).“ Dalej sa spomína trnavský klerik, spisovateľ Ján Hollý, ktorý v tomto jazyku písal svoju poéziu. Encyklopédia ďalej spomína boj protestantov a katolíkov, Palkoviča, Tablica, Lovicha a antislovenskú činnosť Maďarov. Vyzdvihuje zásluhy a činnosť dvoch významných národných dejateľov – P. J. Šafárika a J. Kollára²⁹ v obrodení slovenčiny a v zdôrazňovaní potreby skúmania národnosti: „...największą w tem zastęgę położyli dwaj znakomici przedstawcy odrodzenia, których ojczyzną była właśnie ziemia Słowacka. Jedną z pierwszych prac Szafarzyka w przedmiocie słowiańszczyzny, było wydanie *Pieśni słowackich w Węgrzech* (Peszt, 1823 – 27, części 2), w czem mu pomagali Kollar i inny patriota słowacki Jan Blahoslav“. Uvádza sa tu aj názor obidvoch dejateľov na slovenský národ, ktorý považovali za súčasť českého. Ale stalo sa inak. „Węgierskie działania przeciwne Słowiańszczyźnie, skłoniły Słowaków do obrony praw

swego narodu, do niepoprzestawania na literaturze czeskiej, ale domagania się wyłącznej udzielnosci słowackiego pierwiastku. Głównymi przywódcami słowackiego ruchu w literaturze byli: Ludewit Štur (1815 – 1856), Słowak ewangelik i Miłostław Józef Hurban, pastor ewangelicki.“ O Štúrovi encyklopédia uvádza, že po štúdiu v Halle zaujal miesto Palkoviča na bratislavskom lýceu, kde zakladal literárno-slovanské spoločnosti a mal veľký vplyv na slovenskú a srb-skú mládež, prebúdzal v nej národné povedomie. Po odvolaní z miesta sa úplne oddal činnosti na obranu práv slovenského národa. Od r. 1845 vydával „*Slovenske narodnje Novini*, z dodatkiem *Orol* (Orzeł) tatranski; gazeta znalazła wielkie powodzenie u Słowaków i wychodziła do r. 1848.“ Neskôr spolu s Hurbanom organizovali slovenské povstanie proti maďarskému útlaku za zrovnoprávnenie a nezávislosť Slovákov. Štúr neskôr vinou nešťastného zranenia v r. 1856 umrel. K jazykovej problematike sa autor vyjadruje nasledovne: „Štur pisał zamiast nitrzańskiego, nowem, trenczyńskim narzeczem i wydał o tem dwie książki: *Nauka reči slovenskej i Narecja Slovenskuo alebo potrzeba pisańja v tomto nareci* (Presburg, 1846). ... Czynnym jego pomocnikiem był Michał Miłostław Hodža (ur. r. 1811), także pastor, wydał powieści słowackie, *Dobruo slovo Slovakom* (1947), *Vetin o slovincine* (w Lewoczy 1848) i po łacinie: *Epigenes slovenicus*, gdzie wyklada swoje zdania o formie języka słowackiego w literaturze. Marcin Hattala, ksiądz katolicki, professor języków słowiańskich w uniwersytecie pragskim, wydał po łacinie grammatykę słowacką, podług rodzinnego swego narzecza zwoleńskiego: *Grammatica linguae Slovenicae* (1850), w tłumaczeniu słowackiem: *Kratka mluvnice slovenska* (r. 1852).“ Heslo končí vetou: „W Czechach krzywo poglądają na separatyzm Słowaków i odłączenie się ich od literatury czeskiej.“

Ten istý autor v spomínanej Encyklopédii spracoval aj ďalšie heslo *Słowiańskie języki*³⁰, kde rozvádza ich históriu, opisuje staroslovienčinu a uvádza rozdelenie slovanských

jazykov. O slovenčine tu hovorí: „Dziela jazyki słowiańskie na południowo-wschodnie, do których liczą rossyjski, z narzeczami matorossyjskim i białoruskim, bułgarski, serbski, używany przez Dalmatów, Kroatów, w Styryi, Karyntyi i Krainie, tudzież północno-zachodnie, do których należą czeski, polski z narzeczem kaszubskim, słowacki i Sorabo-Wendów, czyli Łużyczan i już wymarły polabski, czyli nad-elbiański. Około tych dwóch głównych działów grupują się wszystkie języki słowiańskie.“

Aż neskôr sa začalo o Slovákoch a slovenčine viac písať. Najmä *Świat Słowiański*, vychádzajúci od r. 1905 v rubrike *Kronika* uverejňoval informácie zo slovanských krajín. R. Zawiliński má v ňom uverejnený článok *Nieco o Słowakach*²². Okrem iného sa tu píše: „Słowacy nie mają uniwersytetu, nie mają nawet jednej szkoły średniej z językiem wykładowym słowackim, ani w komitatach słowackich nie uczy się języka słowackiego w szkołach średnich, choćby tylko nadobowiązkowo. Naród dwumilionowy jest skazany na prywatną naukę języka ojczystego. Paragraf 17 ustępu XLIV ustawy z r. 1868 mówi wprawdzie: ponieważ jest to najwyższym celem państwa, aby nauczanie przyniosło oświatę i dobrobyt, obowiązane jest państwo i w państwowych zakładach naukowych podług możliwości starać się o to, aby obywatele jakiegokolwiek narodowości mogli się uczyć w swym języku aż do studium akademickiego, – ale tego się nie uznaje w praktyce...“ V januárovom čísle z roku 1910²³ sa píše o smrti S. Czambela: „... głośny słowacki językoznawca zmarł w Budzynie 18 grudnia w 53 roku życia.“ Dalej je informácia a fakty z jeho života. K jeho práci o jazyku sa uvádza: „... zajmował się pracą nad językiem ojczystym, a przez dzieła z tego zakresu utrzymywał związek z narodem. Pragnął język słowacki oczyścić z czechizmów i rusycyzmów i usiłował nadać językowi literackiemu piętno oryginalności przez zapożyczanie słów nie z czeskiego, lecz z ludowego języka rodzimego. Jedności języka słowackiego z czeskim nie uznawał, postawił nawet hipotezę o południo-

wo-słowiańskim pochodzeniu słowackiego w broszurze: „Českoslovanská jednota, její minulost, přítomnost a budoucnost“. Z jeho prac naukowych następujące trzy mają większą wartość: *Příspěvky k dějinám jazyka slovenského* (1887), *Rukověť spisovné řeči slovenské* (1902) i *Slovenská řeč a její místo v rodině slovanských jazyků* (1906), w której to pracy daje dyalektologiczny obraz wschodniosłowackich komitatów, na podstawie tekstów, zbieranych w ciągu długoletnich podróży. Dzieło to jest ważne i dla polskiej filologii. Autor bowiem przedstawiając dzisiejsze stosunki narodowościowe obszaru wschodnio-słowackiego ze stanowiska filologicznego, nie pominął i osad polskich. Dał dokładny ich spis, przytoczył teksty z czterech wsi polskich najbliższych obszarowi słowackiemu i przedstawił cechy polszczyzny spiskiej. ... Rozprawiając o tem dziele z jednym patryotą słowackim, usłyszałem takie zdanie: „Czambel wydał tę pracę z tekstami z różnych wsi, wykazującymi gdzie są Słowacy, Rusini lub Polacy, dlatego, żeby liczbę naszego narodu jeszcze bardziej zmniejszyć. Zdanie to jednak dowodzi zbyt ciasnego patryotyzmu, bo żaden naród nie powinien mieć pretensyi do wzrostu kosztem drugiego. Musimy twierdzić przeciwnie, że Czambel przez stanowisko przedmiotowe oddał właśnie przysługę narodowi swemu. Nie wprowadzając bowiem polityki w dziedzinie nauki, przedstawił ze stanowiska filologicznego, dokąd się lud słowacki istotnie rozpościera, a gdzie graniczy z etnograficznymi grupami polskimi i ruskimi“

Wyššie spomínaný Roman Zawiliński, krakovský slavista a veľký priateľ Slovákov, okrem už spomínaného článku v periodiku *Świat Słowiański* napísal aj ďalšie články o slovenskej problematike: „Trzy lata z życia Słowaczyny. 1848 – 1861 – 1907“ a článok „Najbliższy nam lud słowiański“²⁴. Patrili k tým autorom, ktorí mali sympatie k Slovákom a podporovali myšlienku slovenskej národnej, jazykovej a kultúrnej samostatnosti. K slovenskej problematike sa dostal prostredníctvom etnografického štúdia pohranič-

ných slovensko-poľských oblastí. Zawiliński prvýkrát navštívil Slovensko v r. 1891. Jeho najznámejšou prácou je publikácia *„Słowacy, ich życie i literatura“*²⁵. Je to kompletná monografia o minulosti a súčasnosti Slovenska. Neskôr pripravoval aj druhé vydanie svojej knihy o Slovákoch a poľsko-slovenský slovník. Výsledkom etnografického bádania a čulých kontaktov so Slovenskom je aj nasledujúca publikácia z jazykovedy.

V publikácii *„Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie“*²⁶ je uvedený obsah práce R. Zawilińskiego *„O wpływie języka słowackiego na polskie gwary góralskie“*. V úvode sa autor odvoláva na viacerých autorov (Zejszner, Malinowski, Kryński, Kosiński, Stopka), ktorí písali o vplyve slovenčiny na jazyk poľských goralov, najmä podhalanských. Pri zosumarizovaní týchto vplyvov konštatuje:

„1. Wpływ języka słowackiego na polskie gwary góralskie jest najobfitszy w słowniku, szczególnie w przejętych pieśniach i utworach rymowanych;

2. Wyrazy przyswojone są zarówno jeszcze w surowym stanie, jak i częściowo zmienione, a więc znajdujące się w przejściowym okresie przyswojenia;

3. Wnosząc z materiału najdawniejszego i najnowszego wpływ słowacki w ostatnich latach pięćdziesiątych nie uległ zmianie, bo i stosunki Podhalan ze Słowakami w niczem się nie zmieniły;

4. Wreszcie pewna nieznaczna ilość wyrazów polskich, zestawionych częściowo, jest tylko dowodem chętnego popisywania się Górali mową obcą, a nie słowaczenia się ich gwary.“

Ďalšou zaujímavou prácou, kde sa hovorí o slovenčine, je kolektívna práca pod redakciou Władysława Semkowicza *„Słowacja i Słowacy“*²⁷. Władysław Semkowicz, profesor histórie na Jagellovskej univerzite v Krakove, ktorému vďačíme za to, že najmä mladšie pokolenie geografov a etnografov sa začalo intenzívne zaujímať o Slovensko.

Z jazykovedcov to boli napríklad Kazimierz Nitsch, Tadeusz Lehr-Splawiński, Aleksander Brückner. V diele *„Słowacja i Słowacy“* sa jazykovej problematiky dotýka text Władysława Bobeka *„Dzieje literatury słowackiej w zarysie“*²⁸. O Bernolákovom úsilí uzákoniť slovenčinu píše: *„Długotrwały proces powolnej dyferencjacji językowej i narodowej Słowaków z mglawicy Słowiańszczyzny ostatecznie dojrzeła, ich uświadomienie narodowe rośnie. ... Zjawia się mąż, co pierwszy ... powiedział jasno: Słowacy, piszcie po słowacku, tu macie moje słowo o waszym języku. Tym mężem był ksiądz katolicki, Antoni Bernolák (1762 – 1813), a tym słowem o języku słowackim był szereg jego łacińskich dzieł treści gramatyczno-ortograficznej... .. podniósł narzecze zachodnio-słowackie, stosunkowo bliskie czeszczyźnie, do godności języka literackiego, oparłszy się przy tym o starsze gramatyki czeskie, przede wszystkim o Doležala... .. Reformę językową, od której nie dał się odwieść polemikami Bajzy, prof. J. Palkovića i Dobrowskiego, zakończył zebraniem imponującego materiału do sześciotomowego Słownika słowacko-czesko-łacińsko-niemiecko-węgierskiego.“*²⁹ Neskorší vývoj slovenčiny spojený so Štúrom a samotného Štura Bobek opisuje takto: *„Jako wódz ówczesnej generacji słowackiej Štúr ujmując w ręce równocześnie losy całego narodu i nadaje mu również zdecydowany kierunek dzięki wprowadzeniu nowego literackiego języka słowackiego, opartego o dialekt Słowacji środkowej. W dwóch podstawowych dziełach: Narzecze słowackie i potrzeba pisania w tem narzeczu (1846) i Nauka języka słowackiego Štúr uzasadnia konieczność wprowadzenia nowego języka i podaje jego gramatykę. Uzupełniony w czasach późniejszych, w drobnych szczegółach zmieniony system gramatyki, opracowany przez Štúra, stał się podstawą dzisiejszego literackiego języka słowackiego.“*³⁰ Samozrejme, že Bobek oceňuje aj prínos Šafárika, Kollára, Kuzmányho, Chalupku a iných pri formovaní spisovného jazyka. Štúr však šiel ďalej, *„... bystro*

przewidział, że nowy język wyzwoli drzemiącą dotychczas energię narodową, która tylko w nieznacznej mierze przejawiała się już po reformie Bernoláka. Jego przewidywania się spełniły. Na zebraniu w Čachticach w r. 1847 nowy język przyjęli protestanci i katolicy.³¹ Pekne prirovnáva slovenčinu k Popoluške a jej budúcnosť vidí Bobek takto: „Mowa słowacka, długie wieki odzywająca się jedynie z wieśniaczej chaty, zaklęta i znizona do roli biednego kopciuszka, zmieniła się teraz – jak to pod wpływem baśni ludowych pisali sami štúrowcy – we władczą księżniczkę, która zasiadła na złotym tronie turni tatrzańskich, by odtąd panować nad całym narodem słowackim.”³² Ďalej uvádza do polštiny preložený citát zo Štúrovho Nárečia slovenského, v ktorom porovnáva slovenčinu k Váhu: „O witaj, witaj, nasza mowo słowacka, ty piękna córo Sławy, równoprawna, ale dawno skryta przed światem. Witaj nam po stokroć, ty wierna towarzyszeko Słowaka, która – podobnie do jego Wagu – to gwałtownie biegniesz i uderzasz silnie, jak on, o olbrzymie skały i poruszasz serce... albo płyniesz bystro i – jak Wag, gdy igra z kamykami i szumi po nich – rozkosznie szczebiotasz, to znowu idziesz cicho i poważnie, jak Wag nasz w wąskich dolinach, pełny głębin i toni i – jak on tam glucho huczy i oczy patrzącego nań cicho porywa – ty cicho porwiesz za sobą i ukotysz serce. O witaj, witaj, nasza mowo słowacka. Przeto lud nasz słowacki, dla którego głównie pracujemy, mieliśmy na myśli przy tym czynie, biorąc do pisania naszych książek jego własne narzecze, a nie dotychczas używany język literacki.”³³ O spolubojovníkoch pri uzákonení slovenčiny – J. M. Hurbanovi a M. Hodžovi Bobek píše: „W tej zaciętej, kilka lat trwającej walce o nowy język i w dziele kodyfikacji tego języka dzielnie pomagali Štúrowi przede wszystkim dwaj najbliżsi jego współpracownicy, Józef M. Hurban i Michał Hodža. Pierwszy, typ wytrwałego, niczem niepokonanego bojownika i dzielnego organizatora, z niezwykłym wyczuciem praktycznych potrzeb, umysł mniej lotny i mniej wszechstronny od Štúra, ale serce równie

gorące, więcej realista niż romantyk, dawał solidne podstawy nowemu ruchowi w ludzie. Jeśli Štúr przypomina Platona na znanym obrazie Rafaela, to Hurban zbliża się do Arystotelesa. Genialnością swego umysłu Štúr wyczuwał i rzucał pomysły i idee, Hurban przyoblekał je w ciąto. Štúr podawał pierwsze zarysy, Hurban wypełniał je szczegółową treścią. ... trzecim z tej trójcy wielkich budzicieli Słowacji jest Hodža, wielbiciel Mickiewicza, podobnie jak Štúr i Hurban. Był zdolnym lingwistą. Miał dużo – może najwięcej ze wszystkich rówieśników – zdrowego, wieśniaczego rozsądku. Takim się okazuje w broszurce *Dobre słowo Słowakom*, zdolnym do (słuchania) słowa (1847) i w drugiej *Rozprawa o mowie słowackiej* (1848), w których zrećźnie broni reformy Štúra i polemizuje z *Głosami Kollára*. Ale w latach późniejszych jego energia, niewyczerpana wprost w dobie bojów o nowy język, zaczęła słabnąć pod wpływem ciężkich przeżyć życiowych.”³⁵ V ďalšej časti štúdie sa zamýšľa nad osudom slovenčiny v období pred prvou svetovou vojnou: „...lud, demoralizowany żydowską karczmą, wysysany lichwą, ogłupiany przez szkołę, bałamucony i dezorientowany przez prasę i urzędy, instynktem jednak trwał niezachwianie przy narodowym palladium, przy języku słowackim.”³⁶ O situácii jazyka po vojne hovorí: „Zaczyna się nowe stadium w rozwoju języka słowackiego, który teraz ma do spełnienia szereg zadań w dziennikarstwie, w twórczości naukowej, w literaturze pięknej. Oparty o wiecznie żywy skarb mowy ludu, literacki język słowacki, który właściwie teraz dopiero zaczyna się szerzej rozwijać i zostaje ujęty w kanony, jest przedmiotem głębokiej miłości i serdecznej troski Słowaków, jako najlepszy wyraz i najbardziej widoczny symbol ich odrębności narodowo-kulturalnej i jako jedyny środek pracy oświatowej w ludowych masach, pracy, szerzonej przez szereg instytucyj, z Macierzą Słowacką na czele, którą na nowo wskrzeszono do życia po długoletniej przerwie i zreorganizowano, a która rozwija błogostawioną działalność. Powstaje naukowa terminologia

słowacka, planowo tworzona. W literaturze pięknej, szczególnie w poezji, język słowacki osiąga wysoki poziom rozwoju, staje się barwny, bogaty i dźwięczny...³⁷

Władysław Bobek, poľský literárny historik, krakovský slavista a taktiež veľký priateľ Slovákov nielen s nimi sympatizoval a písal o nich, ale aj veľa rokov prežil na Slovensku. Od školského roku 1928/29 pôsobil desať rokov na Univerzite Komenského ako lektor poľského jazyka. Svoj pobyt na Slovensku využil na dôkladné štúdium slovenskej literatúry a jazyka, ktoré skúmal vo vzájomných súvislostiach. J. Hvišč o ňom napísal³⁸, že W. Bobek položil základy komparatívneho skúmania slovensko-poľských literárnych vzťahov a vniesol do tejto oblasti aspekt materiálnej interpretácie, ktorú zasadzoval do širšieho rámca slovanských súvislostí. Na jeho práce nadväzovali viacerí slovenskí slavisti a komparatisti. Okrem vedeckej práce sa venoval aj prekladateľskej činnosti a tak aj jeho zásluhou sa Poliaci mohli zoznámiť s dielami slovenských spisovateľov a básnikov. Škoda, že predčasná smrť v koncentračnom tábore prerušila jeho zásluhnú prácu v poľskej slovakistike.

O Slovákoch a slovenčine písal aj veľký poľský jazykovedec Jan Baudouin de Courtenay, písali sme o tom v *Slovak Review*.³⁹

Na záver ešte niekoľko poznámok. Aj keď sa nám zdá, že ohlasy na slovenčinu v Poľsku sú skromné, nie je tomu celkom tak, o čom nás môže presvedčiť aj tento príspevok. V Poľsku sa o Slovensku písalo, menej v prvej polovici 19. storočia, viac v druhej a v 20. storočí. Príspevok je iba sondou do danej problematiky, pretože v takom krátkom čase nebolo možné preskúmať poľskú tlač z minulého storočia úplne. Nie je to možné aj z toho, že poľská tlač z tohto obdobia sa nenachádza v jednej knižnici. Ak by sme chceli preskúmať všetky vtedy vychádzajúce denníky, týždenníky a časopisy, museli by sme sa touto problematikou zaoberať niekoľko rokov. Sondáž sa nám podarilo urobiť iba čiastočne a výberovo.

Poznámky

- ¹ V 17. stor. Vavrinec Benedikt z Nedožier, v 18. stor. Daniel Sinapius Horčička a Matej Bel, v 18. a 19. storočí Anton Bernolák.
- ² Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža.
- ³ Štúr, Ľ.: *Nauka reči slovenskej*, Tatrin, Prešporok 1846.
- ⁴ Hattala, M.: *Krátka mluvnica slovenská*, Prešporok 1852.
- ⁵ Czambel, S.: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1902.
- ⁶ Bogusławski E.: *Historia Słowian*, T. I, Kraków 1888, 533 s.
- ⁷ Dümmler: Excurs über die Nationalität der alten Mährer. Archiv für Kunde oesterr. Gesch.-Quellen, 1854, t. XIII, s. 169-178.
- ⁸ Miklosich, I.: *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen* 1874, s. 3.
- ⁹ „Świat słowiański“, 1910, I tom, s. 263 – 266.
- ¹⁰ Pozri pozn. 9, s. 264.
- ¹¹ Pozri pozn. 9, s. 264.
- ¹² Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov I. Východoslovenské nárečie*. Turč. Sv. Martin 1906, 590 s.
- ¹³ Pozri pozn. 9, s. 265-266.
- ¹⁴ *Świat Słowiański* vo svojej rubrike Kronika, 1905 – 6, tom II, s. 432.
- ¹⁵ *Jutrzenka*, R. 1, 1842, I časť, vychádzala vo Warszawe.
- ¹⁶ Hurban, M.: *Narodowe i literackie życie Słowaków*, s. 33.
- ¹⁷ Pozri pozn. 16, s. 34 – 36.
- ¹⁸ Andrzej Kucharski v liste Václavovi Hankovi., ktorý bol uverejnený v *Powszechnym Pamiętniku Nauk i Umiejętności* roku 1835 v Krakove.
- ¹⁹ Orgelbrand, S.: *Encyklopedia Powszechna*, tom 23, Warszawa 1866, s. 619 – 621.
- ²⁰ Pozri pozn. 19, s. 620 – 621.
- ²¹ Pozri pozn. 19, s. 667 – 668.
- ²² Zawiliński, R.: *Nieco o Słowakach*, 1905, I ročník, s. 190 – 198.
- ²³ *Świat Słowiański*, 1910, s. 142 – 143.

- ²² *Świat Słowiański* – Zawiliński tu publikował články: „Trzy lata z życia Słowaczyny. 1848 – 1861 – 1907”, 1907, II, s. 367 – 385, „Najbliższy nam lud słowiański. 1908, II, nr. 31.
- ²³ Zawiliński, R.: *Słowacy, ich życie i literatura*. Warszawa 1899.
- ²⁴ Zawiliński, R.: *O wpływie języka słowackiego na polskie gwary góralskie*. Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie. 1899, nr 4, s. 3 – 4.
- ²⁵ Semkowicz, W.: *Słowacja i Słowacy*. I tom, *Kraj i lud*. Kraków 1937. 270 s.; II tom, *Dzieje i literatura*. Kraków 1938. 408 s.
- ²⁶ Bobek, W.: *Dzieje literatury słowackiej w zarysie*. II tom, IV kapitoła, s. 255 – 405.
- ²⁷ Pozri pozn. 28, s. 298 – 300.
- ²⁸ Pozri pozn. 28, s. 321.
- ²⁹ Pozri pozn. 28, s. 322.
- ³⁰ Taktiež, s. 322.
- ³¹ Pozri pozn. 28, s. 322 – 323.
- ³² Pozri pozn. 28, s. 324 – 325.
- ³³ Pozri pozn. 28, s. 349.
- ³⁴ Taktiež, s. 349.
- ³⁵ Pozri pozn. 28, s. 377.
- ³⁶ Pančíková, M. – Hvišč, J.: *Polský jazyk a literatúra*. In.: *Štúdium slovanských filológií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave*. T.R.I.MÉDIUM Bratislava 1996, s. 50 – 51.
- ³⁷ Pančíková, M.: *Jan Baudouin de Courtenay and the Slovaks*. In.: *Slovak Review*, 2, 1993, nr 1, s. 99 – 103.

Literatúra

Polské periodiká:

- 1 *Biblioteka Naukowego Zakładu im. Ossolińskich* (1842, 1843, 1844, 1847, 1848)
- 2 *Czas* (1848 – 1864)
- 3 *Dwutygodnik Literacki* (1844 – 1845)
- 4 *Dziennik Krajowy* (1843 – 1844)

- 5 *Dziennik Mód Paryskich* (vydávaný vo Lvove v rokoch 1840 – 1848)
- 6 *Dziennik Narodowy* (vydávaný vo Lvove v 1863)
- 7 *Dziennik Warszawski* (1864)
- 8 *Gazeta Krakowska* (1834 – 1949)
- 9 *Gazeta Lwowska* (1843, 1863, 1864, 1890) i *Rozmaitości do*
- 10 *Gazety Lwowskiej* (1817 – 1849, 1854 – 1859)
- 11 *Gazeta Polska* (1827 – 1829)
- 12 *Gazeta Narodowa* (1862 – 1864)
- 13 *Gazeta Wiedeńska*
- 14 *Jutrzenka* (1842, 1861 – 1863)
- 15 *Kurierka Krakowska* (1844)
- 16 *Lud* (1827 – 1829)
- 17 *Niezabudka* (1840 – 1844)
- 18 *Nowiny ze Świata* (1863 – 1864)
- 19 *Pielgrzym* (1842 – 1846)
- 20 *Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności* (1835)
- 21 *Przegląd Naukowy* (1842 – 1848)
- 22 *Przegląd Powszechny* (1897)
- 23 *Rocznik Literacki* (1844)
- 24 *Świat Słowiański* (1905 – 1910)
- 25 *Tygodnik Cieszyński*
- 26 *Tygodnik Literacki* (1838 – 1845)
- 27 *Tygodnik Mód* (1885)
- 28 *Tygodnik Naukowy* (1865)
- 29 *Warta* (1874 – 1877)
- 30 *Zorza* (1843 – 1844)
- 31 Bogusławski E.: *Historia Słowian*, T. I, Kraków 1888, 533 s.
- 32 Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*.
- 33 *I. Východoslovenské nárečie*. Turč. Sv. Martin 1906, 590 s.
- 34 Czambel, S.: *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turč. Sv. Martin 1902.
- 35 Dümmler: *Excurs über die Nationalität der alten Mährer*.

- 36 Kunde oesterr. Gesch.-Quellen, 1854, t. XIII, s. 169 – 178.
- 37 Hattala, M.: *Krátká mluvnica slovenská*, Prešporok 1852.
- 38 Miklosich, I.: *Altslovenische Formenlehre in Paradigmen*. 1874, s. 3.
- 39 Orgelbrand, S.: *Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 1866.
- 40 Pančíková, M.: Jan Baudouin de Courtenay and the Slovaks. In.: *Slovak Review*, 2, 1993, nr 1, s. 99 – 103.
- 41 Pančíková, M. – Hvišč, J.: *Polský jazyk a literatúra*. In.: *Štúdium slovanských filológií na Filozofickej fakulte UK v Bratislave*. T.R.I.MÉDIUM Bratislava 1996, 97 s.
- 42 Semkowicz, W.: *Słowacja i Słowacy*. I tom, *Kraj i lud*. Kraków 1937. 270 s.; II tom, *Dzieje i literatura*. Kraków 1938. 408 s.
- 43 Štúr, Ľ.: *Nauka reči slovenskej*, Tatrín, Prešporok 1846.
- 44 Zawiliński, R.: *Nieco o Słowakach*, 1905, I rocznik, s. 190 – 198.
- 45 Zawiliński, R.: *O wpływie języka słowackiego na polskie gwary góralskie*. In.: *Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii*
- 46 Umiejętności w Krakowie. 1899, nr 4, s. 3 – 4.
- 47 Zawiliński, R.: *Słowacy, ich życie i literatura*. Warszawa 1899.

POCHODZENIE DIALEKTÓW WSCHODNIOŚLÓWACKICH W ŚWIELE FAKTÓW I BADAŃ JĘZYKOWYCH

Halina Mieczkowska (Kraków)

Przedstawiany artykuł nie stanowi kolejnej próby określenia genezy dialektów wschodniosłowackich. Jest raczej przybliżeniem prowadzonej w latach 30., i ożywionej w latach 60.-70., sytuacji językowej pogranicza na wschodzie (dialekty Spisza) i próbą odzwierciedlenia jej we współczesnej polskiej i słowackiej literaturze przedmiotu.

Język słowacki, przynależny do grupy języków zachodniosłowiańskich, zajmuje wśród nich pozycję szczególną, przede wszystkim ze względu na swoje położenie geograficzne i sąsiedztwo językowe. Jego obszar językowy dzieli się na trzy zasadnicze grupy dialektalne: dialekty wschodniosłowackie, dialekty środkowsłowackie i dialekty zachodniosłowackie, z których każda charakteryzuje się swoistym zestawem cech na wszystkich płaszczyznach rozwoju językowego. Interesujące nas dialekty wschodniosłowackie wykazują się w swoim rozwoju wieloma cechami wspólnymi z sąsiadującymi od strony północno-wschodniej dialektami polskimi, cechami spowodowanymi bezpośrednim sąsiedztwem i wynikającymi z niego wzajemnymi interferencjami językowymi na przestrzeni wieków, albo – na co zwraca się również uwagę w prowadzonych dyskusjach – polskim pochodzeniem.

Określenie rodowodu dialektów wschodniosłowackich sprawiało wiele trudności wybitnym slawistom – dialektologom – w okresie znacznie wcześniejszym (lata 30. i 60.). W okresie chronologicznie późniejszym próba taka stałaby się z pewnością jeszcze trudniejsza, gdyż ewolucyjny charakter rozwoju językowego powoduje, że cechy językowe, ulegając dalszym przeobrażeniom, zacierają do pewnego stopnia swój pierwotny charakter.

Różnorodność poglądów co do genezy dialektów wschodnio-słowackich uwidacznia się już w kilku odmiennych teoriach na temat prasłowiańskiego rodowodu języka słowackiego, w teoriach o homogenicznym i heterogenicznym pierwotnym słowackim areale językowym. Za czołowego przedstawiciela teorii o niehomogenicznym pochodzeniu języka słowackiego należy uznać S. Czambela¹, który uważa, że dialekty zachodniosłowackie charakteryzują się rodowodem zachodniosłowiańskim, wschodniosłowackie polskim i ukraińskim a środkowsłowackie południowym. Autorami teorii w ogólnych zarysach podobnej są także B. S. Bernsztejn oraz I. Kniezsa², z tym, że I. Kniezsa opiera swoją teorię nie tylko na sąsiedztwie ale i na wymieszaniu cech arealu zachodniosłowiańskiego z cechami arealu południowsłowiańskiego. Natomiast zwolennikiem teorii przeciwnej, teorii o homogenicznym pierwotnym areale języka słowackiego jest F. Trávníček³, który zakłada, że języki czeski i słowacki wywodzą się ze wspólnego dialektu prasłowiańskiego, z dialektu praceskosłowackiego ewentualnie praceskiego, znajdującego się w południowej części dialektów zachodniosłowiańskich. Z teorią podobną wystąpił również V. Vážný⁴, z tym że jugoslawizmy w południowej części dialektu środkowsłowackiego, jako zjawisko stare, pochodzące sprzed X w., stanowią według niego efekt wpływów i oddziaływań języków południowych. Za taką koncepcją opowiadają się także J. Stanislav i L. Novák⁵, chociaż każdy z nich nieco inaczej tłumaczy obecność cech południowych w dialektach środkowsłowackich. Za teorię uogólniającą wszystkie wcześniej wymienione można chyba uznać teorię „migracyjno-integracyjną” R. Krajčoviča, który zakłada, że język słowacki opiera się na samodzielnej, stopniowo ukształtowanej, bazie prasłowiańskiej⁶.

Jak widzimy, tylko nieliczne teorie S. Czambela oraz częściowo I. Kniezsy i S. B. Bernsztejna, biorą pod uwagę polskie pochodzenie dialektów wschodniosłowackich. Pozostałe natomiast zakładają praceskosłowackie lub

praceskie korzenie języka słowackiego, w tym i dialektów wschodniosłowackich.

Charakterystyka językowa dialektów wschodniosłowackich, bardzo zbliżonych w swojej strukturze językowej i rozwoju do sąsiadujących z nimi dialektów polskich, stała się źródłem zainteresowania i wieloletnich dociekań wielu badaczy naukowych. Przez długie lata, ze szczególnym nasileniem w latach 30. i 60. przede wszystkim uczeni polscy i słowaccy, chociaż nie tylko – a por. też prace uczonego holenderskiego Van Wijka czy uczonych czeskich – prowadzili badania i dyskusje naukowe w celu określenia ich rodowodu.

Jak zauważa J. Labocha: „(...) problem pogranicza etnicznego bywa z reguły rozważany przynajmniej z trzech punktów widzenia:

1. od wewnątrz, czyli z perspektywy autochtonów, którzy widzą wyraźnie problemy szczegółowe, natomiast zazwyczaj mniej uwagi poświęcają szerszemu tłu kulturowemu i politycznemu;
2. z punktu widzenia kraju A, z którym utożsamia się jedna z grup pogranicza;
3. z punktu widzenia kraju B, z którym identyfikuje się druga grupa etniczna“ (1997, s. 137).

Z podobną sytuacją spotykamy się również w omawianym przypadku, w którym opinie na temat pochodzenia dialektów wschodniosłowackich, przede wszystkim uczonych słowackich i polskich, ale nie tylko, nie tyle wzajemnie się wykluczają, co są w zasadzie przeciwstawne, i należy to stwierdzić, że w większości ich charakter i wartość merytoryczna warunkowane są narodowością ich autorów i pomysłodawców. Uczony słowacki J. Liška uważa, że przy określaniu genezy dialektów wschodniosłowackich należy wziąć pod uwagę trzy podstawowe koncepcje: 1) że dialekty wschodniosłowackie posiadają rodowód słowacki, 2) że

ich rodowód należy określić jako niesłowacki i 3) że są to dialekty pochodzenia polskiego" (1944, s. 15-24).

Problematykę dialektów pogranicza na wschodzie rozpoczynają, jako długodoby dialog, uczeni słowaccy i obcy, z których większość stanowią Polacy. Wśród Słowaków, jako pierwsi, publikują na łamach „Slovenských pohľadov“ (Š. Mišík (1895, 1903) i F. Pastrnek. Ten ostatni dialekty spiskie uznaje za „w zasadzie identyczne“ z szaryskimi, zamieszkałe przez pierwotną ludność słowacką, posługującą się takim samym językiem (1903). Natomiast współczesne podobieństwo z polszczyzną należy tłumaczyć wielowiekowymi wpływami języka polskiego. Nieco później problematykę tę podejmuje S. Czambel w rozprawie *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906), w latach 30. – 40. J. Stanislav i J. Liška a jeszcze później wraca do niej G. Horák w monografii *Nárečie Pohorelej* (1955), nawiązującej z kolei do badań M. Małeckiego, opublikowanych jeszcze w r. 1931 w artykule *Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach*. G. Horák, inaczej jednak niż M. Małecki, utrzymuje, że stan mu współczesny jest efektem zmieszania elementu słowackiego z elementem polskim i ruskim.

Podobne stanowisko, przypisujące dialektom wschodniosłowackim pochodzenie słowackie, wywodzące się z praczesko-słowackiego areału językowego, zajmują uczeni czescy: F. Trávníček (*Příspěvky k dějinám českého jazyka*, 1927), M. Weingart (*Učitelská, vědecká a organizační činnost Fr. Pastrnka s hlediska dnešního*, 1934) i V. Vážný (*Nářečí slovenská*, 1934). Za rdzennie słowackie uznaje je również w licznych artykułach uczony holenderski N. Van Wijk, który dodatkowo podkreśla ich większą bliskość z dialektami zachodniosłowackimi niż ze środkowsłowackimi. Cechy polskie tłumaczy wpływem sąsiadujących z nimi dialektów polskich. Wskazuje przy tym na liczne podobieństwa pomiędzy dialektami wschodniosłowackimi i laskimi, które prawdopodobnie miały miejsce wcześniej,

jeszcze przed wpływami polskimi (*Ostslovakisch und Lachisch*, 1935).

Natomiast zwolennikiem teorii o niesłowackim pochodzeniu dialektów wschodniosłowackich był, jako jeden z pierwszych, V. Hnatiuk, który obszar dialektów wschodniosłowackich nazywa spornym, zamieszkałym od najdawniejszych czasów przez ludność ruską, z której część posługiwała się mową „czysto“ ukraińsko-ruską, a część mową „zesłowaczoną“. Tezę Hnatiuka już w tym samym roku (1903) podważa (Š. Mišík, traktując dialekty wschodniosłowackie jako ziemie słowackie zamieszkałe przez rdzenną ludność słowacką.

Ze strony polskiej, dialekty wschodniosłowackie, reprezentowane przez kompleks gwarowy dialektów spiskich, najobszerniej i najpełniej scharakteryzowane zostały przez wybitnego polskiego slawistę Z. Stieberta w jego pracach wcześniejszych, z lat 30., i późniejszych, z przełomu lat 50. i 60. Poza Stiebertem sporo uwagi poświęcili im także w latach 30. M. Małecki, natomiast w okresie późniejszym Z. Sobierajski, M. Karaś i A. Zaręba, jednak ich badania skierowane były przede wszystkim o tyle na dialekty spiskie, o ile ich problematyka wiązała się z problematyką dialektów mieszanych i przejściowych.

Problematykę genezy dialektów wschodniosłowackich podejmuje jako jedni z pierwszych w latach 30. XX w. wybitni slawiści polscy Z. Stieber i M. Małecki. Obydwaj badacze przypisują im polskie pochodzenie. M. Małecki w artykule *Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach* (1931) na podstawie badań przeprowadzonych w trakcie kilkudniowego pobytu we wsiach Ciepliczka i Pogoreła twierdzi, że gwara tych wsi to gwara pierwotnie polska, która niezbyt dawno uległa zesłowaczeniu. Swoje stanowisko podtrzymuje w nieco później wydanym wspólnie z K. Nitschem atlasie gwar słowiańskich pt. *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* (1934) oraz w rozprawie *Język polski na południe od Karpat* (1938).

Zdecydowanie jednak najwięcej uwagi problematyce genezy dialektów wschodniosłowackich poświęcił Z. Stieber. Swoje badania prowadzi częściowo na własnym, osobiście zebranych materiale językowym, a częściowo na tekstach S. Czambela, które uważa za materiał w pełni miarodajny w zakresie morfologii i leksyki (1933, s. 140) oraz na materiałach językowych F. Pastrnka, zamieszczonych w czasopiśmie „Slovenské pohľady“ w latach 1893-95. Jego rozważania nad dialektami wschodniosłowackimi w znacznym stopniu nawiązują do obszernej (bogatej w dialektologiczną dokumentację materiałową), znacznie wcześniejszej rozprawy S. Czambela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906), której autor zakłada, podobnie jak późniejsze liczne studia Z. Stiebera, że ludnością zamieszkującą pierwotnie omawiane tereny była rdzenna ludność polska, por. (cytuję S. Czambela za F. Pastrnkiem): „O tom sa neda pochybovať, že západná čiastka východoslovenského územia, až po rieku Topľu, je národnostného rázu poľského, t. j. že prví obyvatelia slovanskí tohto územia boli Poliaci“ (1907, s. 136-137).

Z. Stieber swoją równie obszerną, chociaż późniejszą od Czambelowej, rozprawę naukową *Ze studiów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, zamieszczoną w I t. „Ludu Słowiańskiego“ (1929), rozpoczyna od szczegółowego wyznaczenia granicy pomiędzy dialektami Spisza od strony polskiej i słowackiej, przechodząc następnie (w kolejnych czterech częściach) do szczegółowego opisu systemu fonetycznego i morfologicznego dwóch wsi spiszkich (Kluknawy oraz Letanowiec i Arnutowiec) w odniesieniu do innych gwar słowackich i całości gwar Spisza południowego. Autor zdaje sobie sprawę, że widoczne nachylenie w stronę polszczyzny, niekiedy z niekorzyścią dla dialektów słowackich i małoruskich, w trakcie analizy zebranego w latach 1927 oraz 1928 i 1929 materiału językowego wynika z faktu, że znajomość języka polskiego jako języka ojczystego, pozwala mu na wychwycenie największej ilości

cech polskich. Badaniom poddaje takie cechy systemu fonetycznego jak podsystem wokarno-konsonantyczny, w tym także akcent, iloczasa oraz dystrybucję samogłosek i spółgłosek (też sonantów i grup spółgłoskowych), następnie przechodzi do cech morfologicznych, omawiając szczegółowo system fleksyjny (imienny i werbalny). W ostatniej V części rozprawy (s. 117-130) próbuje określić stosunek słowackich gwar Spisza do dialektu środkowosłowackiego, polszczyzny i „małoruszczyzny“. W zakończeniu podkreśla, że wysnute przez niego wnioski potwierdzają już wcześniejsze spostrzeżenia S. Czambela, że: „(...) element polski jest tu i dziś reprezentowany bardzo silnie, dawniej zaś być może przeważał“ (1929, s. 130). Do cech polskich zalicza przede wszystkim: brak iloczasu, zachowanie (ew. ślady) miękkości wszystkich spółgłosek, polską dyspalatalizację sonantów miękkich i jej dalszy rozwój, nieodróżnianie x od $h \leq g$, polskie wzdłużenie samogłoski w zgłosce zamkniętej spółgłoską dźwięczną itp., wspólne lub zbliżone zjawiska morfologiczne i wreszcie ogromne podobieństwo do polszczyzny w leksyce. Ostateczne uwagi sprowadzają się do konkluzji, że: „albo 1) pd. Spisz był dawniej zamieszkały przez ludność polską, która po skolonizowaniu środkowego Spisza przez Niemców (XIII w.) i Rusinów (XIV w.?) utraciła kontakt z resztą obszaru polskiego i podległa silnemu wpływowi słowacko-ruskiemu (...), albo 2) że istniał tu dialekt przejściowy między językiem polskim a mową Słowian węgierskich, i to niekoniecznie dzisiejszych Słowaków centralnych, ale raczej tych Słowian, którzy zamieszkiwali może kiedyś kraj nad dolnym Hornadem“ (1929, s. 131). Powyższe stanowisko podtrzymuje w kolejnych studiach poświęconych dialektom Spisza. W nieco późniejszym artykule *Jeszcze o dialekcie wschodniosłowackim* (1931), nawiązuje do artykułu Van Wijka *Zum Ostslowakischem* (1930), w którym autor (Van Wijk), starając się ocenić genetyczny stosunek dialektu wschodniosłowackiego do polszczyzny z jednej, a do reszty dialektów słowackich i czeskich

z drugiej strony, opowiada się za tezą, iż praludność Słowacji wschodniej mówiła dialektem należącym do grupy czesko-słowackiej, który dopiero później, na skutek sąsiedztwa z polszczyzną, przejął niektóre cechy polskie. Z. Stieber systematycznie podważa przytaczane przez Van Wijka argumenty fonetyczne, takie jak: rozwój grup śródgłosowych *tort, tolt* $\geq$ *trat, tlat* i nagłosowych *ort, olt* $\geq$ *rat, lat*; brak nosówek, brak konsekwencji we wzdlużeniu samogłosek **e, *é, *o* przed spółgłoską dźwięczną, przejście *g* $\geq$ *h* oraz obecność **ě* i *u* ($\leq$ **ō*) $\leq$ **e*, mające przemawiać za pochodzeniem słowackim, uważając je za niewystarczające do uzasadnienia słowackiej genezy dialektu wschodniosłowackiego. Swoje stanowisko dokumentuje i pogłębia również w dwóch kolejnych artykułach zamieszczonych w III t. „Ludu Słowiańskiego”. W artykule *Ze studjów nad dialektami wschodniosłowackimi* (1933) czyni to w oparciu o materiał językowy bogatszy, bowiem do wspomnianego już wcześniej materiału własnego i zebranego przez S. Czambela dodaje materiał pochodzący z kilku dalszych, zbadanych przez siebie wsi w Abauju i w Szaryszu, w którym co prawda istotną część stanowi opis cech fonetycznych, ale autor bierze także pod uwagę cechy morfologiczne (fleksyjne i słowotwórcze). To szersze tło materiałowe utwierdza go we wcześniejszym przekonaniu o polskim pochodzeniu dialektów wschodniosłowackich, ponieważ jak twierdzi: „(...) idąc od Koszyc na północ przez Preszów i Bardjów spotykamy gwary corazto bliższe gwarom polskim” (1933, s. 151). Z kolei jego następny artykuł *Kilka uwag o słowackich dialektach Spisza* (1993) to reakcja na interpretację artykułu wcześniejszego, dokonaną przez J. Šolca, opublikowaną w artykule *Niekoľko poznámok k práci Zdzislawa Stiebra: Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*.

Słowacki punkt widzenia, sprowadzający się do uznania dialektów wschodniosłowackich za genetycznie słowackie, reprezentują – poza tytułami wcześniej wspomnianymi –

przede wszystkim J. Stanislav w pracy *Pôvod východoslovenských nářečí* oraz J. Liška w pracy późniejszej *K otázke pôvodu východoslovenských nářečí*, która zawiera również obszerną bibliografię omawianego zagadnienia. Do istotnych publikacji drobniejszych, poświęconych poszczególnym punktom badawczym ew. określonym problemom, o których chciałabym wspomnieć, należy zaliczyć także późniejsze prace lub artykuły autorów rodzimych: F. Buffy (1953), G. Horáka (1955), A. Habovštiaka (1971, 1978), I. Kotuliča (1962, 1963), (Š. Liptáka (1963, 1969), J. Štolca (1934, 1937, 1938, 1939/40).

Z uczonych słowackich w pierwszym etapie dialogu na temat pochodzenia dialektów wschodniosłowackich najdość ciekliwiej całością problemu zajął się J. Stanislav. Po raz pierwszy problem dialektów wschodniosłowackich podniósł na II Międzynarodowym Kongresie Slawistów w Warszawie w 1934 r., które to zagadnienie w nieco zmodyfikowanej formie opublikował następnie w rok później w formie obszernej rozprawy pt. *Pôvod východoslovenských nářečí* (1935). Argumentacji J. Stanislava nie uznał za przekonywującą Z. Stieber, który swoje stanowisko wobec wygłoszonego referatu zajął już na kongresie a następnie przedstawił w *Sborníku Matice slovenskej* (1935). Rozprawę J. Stanislava Stieber ocenił (cytując za J. Lišką) jako: „zväčša opakovanie vecí známych, (...) i keď v niektorých prípadoch prispel Stanislav v detailoch k prepracovaniu viacerých starších náhľadov na vznik a vývin východnej slovenčiny, predsa len nový syntetický pohľad nepodal a problém genezy východoslovenských nářečí nerozšíril” (1944, s. 19). Opinię Stiebra powtórzył L. Novák, podkreślając, iż praca Stanislava nie wnosi niczego nowego i nie posuwa do przodu badań nad genezą dialektów wschodniosłowackich, ponieważ w większości opiera się na argumentach już znanych i przytaczanych wcześniej (1937).

Jednak rozprawa J. Stanislava nie pozostała bez echa w literaturze słowackiej, ponieważ w kilka lat później

zaproponowaną przez niego sugestią konieczności szczegółowszej analizy zasięgu geograficznego całego arealu dialektów wschodniosłowackich i zgłębienia ich podłoża społeczno-socjalnego w połączeniu z uwzględnieniem wszystkich okoliczności rozwoju historycznego, podjął J. Liška w monografii *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (1944).

Monografia J. Liški stanowi (obok wspomnianej pracy S. Czambela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*) najobszerniejsze dotychczas opracowanie dialektów wschodniosłowackich. W części wstępnej, poświęconej m. in. stosunkowo dokładnemu omówieniu literatury przedmiotu, autor zwraca również uwagę na potrzebę szczegółowej analizy systemu językowego dialektów. Uzasadnia to głównie silnymi przeobrażeniami językowymi, szczególnie niebezpiecznymi w dialektach, poddanych w XX w. liczny i różnorodny bodźcom zewnętrznym, które mogą doprowadzić je do stanu zbyt oddalonego od stanu pierwotnego, co z pewnością utrudni badania nad rekonstrukcją ich pierwotnego charakteru. Zwraca również uwagę na dysproporcję pomiędzy bogactwem poświęconej im literatury a rzeczywistością przeprowadzonymi badaniami językowymi, co prawdopodobnie wprowadza tylko zbędny zamęt i przyczynia się do braku jednoznaczności w wyjaśnieniu problemu: „No doteraz nikto neprekonal dielo Sama Czambela *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (...) Autor sa usiloval nazhromaždiť čím viac materiálu, aby podoprel svoju teóriu, že pôvodným obyvateľstvom východného Slovenska boli Poliaci“ (1944, s.9). Przy całym uznaniu dla olbrzymiej pracy swojego poprzednika, Liška stwierdza, że właśnie część poświęcona dialektom wschodniosłowackim przedstawia się w niej najsłabiej, ponieważ autor pominął w swoich dociekaniach problem samogłosek długich i akcentu w dialektach sotackich północnowschodniego Zemplina, co mogłoby okazać się czynnikiem istotnym przy wyciąganiu ostatecznych wniosków.

Trzon monografii J. Liški stanowi analiza szerokiego wachlarza cech fonetycznych, które w dotychczasowych rozważaniach stanowiły podstawę materiałową w prowadzonych dyskusjach. Należy przyznać, że autor w sposób bardzo staranny poddaje ponownym rozważaniom wszystkie cechy istotne w rozwoju fonetycznym, które wg niego uznane zostały w większości przez Z. Stieberta za cechy polskie, a więc świadczące o polskości obecnych dialektów wschodniosłowackich. Są to: jery, przestawka grup śródgłosowych i nagłosowych, nosówki, zjawisko przegłosu słowiańskiego i polskiego, sonanty, wydłużenie samogłosek, przejście *g→h*, zanik korelacji pod względem miękkości, asybilacja, problem zmiękczenia **r*, obecność spółgłosek miękkich *ś, ź* oraz cechy prozodyczne: iloczasy i akcent. Pomimo, że wszystkie one stanowiły podstawę dyskusji wcześniejszych (por. obok Stieberta także stanowisko J. Stanisława, L'. Nováka, V. Šmilauera i N. Van Wijka), to jednak musimy być świadomi, że Z. Stieber w swojej rozprawie *Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza* nie wszystkie je traktował jako cechy polskie, por. część V rozprawy *Stosunek słowackich gwar Spisza do dialektu środkowo-słowackiego, polszczyzny i malaruszczyzny*, w której obok cech polskich czy polskich lub słowackich, wyróżnia cechy takie jak: wynik metatezy grup śródgłosowych w formie *trat-, tlat-* z wyjątkiem leksemów *xlop, smrot, /smrut, plokac /plukac*, dyspalatalizację wargowych przed samogłoskami krótkimi i skróconymi, czy z cech morfologicznych: końcówkę 1 os. sing. praes., które zdecydowanie zalicza do cech słowackich, wydzielając jeszcze poza nimi cechy ruskie, cechy ruskie lub słowackie i cechy wyłącznie wschodniosłowackie (1929-1930, s. 117-130). Należy podkreślić, że w rozważaniach J. Liški czynnikiem w pewnym sensie niepodważalnym jest głównie lokalizacja geograficzna opisywanych zjawisk, natomiast w pozostałych przypadkach ostateczna kwalifikacja zależna jest do pewnego stopnia od przyjętego kierunku interpretacji. Wszystko to razem

powoduje, że w wielu punktach argumentację J. Liški można uznać za równie nieprzekonywującą, podobnie jak nieprzekonywujące wydają się autorowi monografii argumenty jego poprzedników, np. przypadek reinterpretacji wokalizacji półsamogłosek jerowych i ich dalszej realizacji. Odrzucenie przez J. Liškę argumentacji tego zjawiska przeprowadzonej przez Z. Stiebera może również budzić wątpliwości, i tym samym prowokować do dalszych rozważań. Fakt, że refleksy po obydwu jerach występują w dialektach wschodniosłowackich w formie samogłoski *e* nie jest wg J. Liški dostatecznym argumentem, ponieważ *e* występuje również w dialektach zachodniosłowackich i czeskich, oraz, ponieważ obok *e* pojawiają się także kontynuanty *o*, *u*, *a*. Jednak jego argumenty można równie łatwo oddalić. Po pierwsze, dlaczego kontynuant *e* nie miałby stanowić dowodu bliskości z dialektami polskimi, tworzącymi wspólny areał terytorialny tylko z oddalonymi dialektami zachodniosłowackimi, które powyższy kontynuant przejęły prawdopodobnie z sąsiadującego z nimi języka czeskiego, jak dzieje się w wielu innych przypadkach. Po drugie, wydaje się być sprawą chyba oczywistą, że kontynuanty *o*, *u*, *a* miały prawo przeniknąć z dialektów środkowosłowackich, które obecnie tworzą przecież wraz z dialektami wschodniosłowackimi wspólny system językowy. Po trzecie, argumentacja Z. Stiebera związana z formą samogłoski *o* w sufiksie – *bkb*, –*bkb* czy w innych komponentach słowotwórczych albo fleksyjnych, tłumaczona wpływem sąsiednich dialektów ruskich nie jest także argumentacją bezzasadną, co przyznaje akurat w tym przypadku i sam Liška. Argumentem bardzo pomocnym mogłoby okazać się tutaj badanie stopnia frekwencyjności zjawiska, którego wagę podkreśla także J. Liška, ale nie wiem, czy możemy z całą odpowiedzialnością powiedzieć, że w omawianej monografii zostało ono w zadowalającym stopniu wykorzystane.

Całkowitej niepodważalności interpretacji J. Liški nie

możemy uznać i w innych sytuacjach. Np. w leksyce, kształt której zależy od rozwoju zjawiska fonetycznego określonego mianem metatezy czy przestawki grup śródgłosowych (por. obecność w dialektach wschodniosłowackich leksemów typu: *chlop*, *chlopec*, *plokac* /*plukac*, *smrot* /*smrut*, *pahrotka* /*pahrutka* 'podgródka', *mlodi*, *mloda*) jego argumentacja (poparta geograficznym rozprzestrzenieniem analizowanych form), że grupy **tort-*, **tolt-* rozwinęły się w *trat-*, *tlat-*, a przytoczone formy z *trot-*, *tlot-* należy traktować jako wpływ języka polskiego, wydaje się być przekonująca, choć zgodna zresztą z nieco wyżej wyrażoną opinią Z. Stiebera (1929 – 30, s. 117), gdyż wbrew temu, co sądzą J. Liška i J. Stanislav (1935, s. 57, 62 – 64), Stieber nie uważa, że chodzi tu o typowy rozwój polski. Problematicznym wydaje się także rozwój nosówek, który rzekomo Stieber uważa za przemawiający na korzyść pochodzenia polskiego dialektów wschodniosłowackich. Por. jednak uwagę Stiebera w przytaczanej wyżej rozprawie (ze s. 130), w której podkreśla, że rozwój **ę* należy traktować jako swoistą cechę wschodniosłowacką. Natomiast J. Liška, zarzucając Stieberowi we wszystkich wymienionych wyżej sytuacjach polskie nachylenie w interpretacji powyższych cech, za wszelką cenę dąży do uzasadnienia czegoś zupełnie odwrotnego. Zresztą przytoczone przez niego ostateczne argumenty (1944, s. 36 – 37) wydają się w wielu sytuacjach potwierdzać, że kontakty dialektów wschodniosłowackich z pozostałymi dialektami słowackimi w okresie rozwoju analizowanego zjawiska wydają się równie silne jak z polskimi. Jednak nie zgodziłabym się bez zastrzeżeń z ostatecznym stwierdzeniem autora: „Vo svojej štúdií som ukázal, že všetky jazykové zmeny vo východnej slovenčine sú bezpochyby slovenské“ (s. 64) alebo: „Reč východných Slovákov vo svojich základoch je čisto slovenská a nemohla byť ani nijakým prechodným nárečím slovensko-poľským, ako sa najprv domnieval Stieber (to bol totiž jeho prvý náhľad, až

potom prišiel na myšlienku poľského pôvodu východnej slovenčiny“ (s. 69) i wreszcie: „Všetky pokusy o zaradenie východnej slovenčiny inde ako do skupiny slovenskej, resp. česko-slovenskej sú neopodstatnené“ (s. 70).

Problematyka pochodzenia dialektów wschodniosłowackich wraca ponownie do literatury w latach 60. Tym razem jej istota ogranicza się nie tyle do określenia ich pochodzenia, co charakteru jako gwara pogranicza. Nie jest to jednak tematyka całkowicie nowa, bowiem poruszano ją już wcześniej (por. artykuły M. Małeckiego z r. 1931 *Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach* oraz z r. 1933 *Do genezy gwar mieszanych i przejściowych ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej czy O możliwości chronologizacji cech w gwarach przejściowych*), z tym, że wówczas nie odnosiła się tylko do gwar wschodniosłowackich, ale także do gwar pogranicza w ogóle, np. artykuł Z. Stieberta z r. 1938 *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*. W latach 60. dialektami wschodniej części pogranicza polsko-słowackiego interesują się głównie M. Małecki, M. Karaś, Z. Sobierajski i A. Zaręba.

M. Karaś, opierając się na opisie gwar pogranicznych w monografii G. Horáka *Nárečie Pohorelej* (Bratislava 1955), nawiązującej z kolei do badań M. Małeckiego opublikowanych jeszcze w r. 1931 we wspomnianym wcześniej artykule *Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach*, przynoszącej jednak materiał bardziej kompletny niż w artykule Małeckiego, porównuje w artykule *Z problematyki gwar mieszanych i przejściowych* (1958) stan gwar obecny z sytuacją sprzed lat dwudziestu. Poddaje więc ponownej analizie cechy wyszczególnione i opisane przez M. Małeckiego (i ponownie przytoczone przez G. Horáka – Horák bowiem sądzi, że stan współczesny jest efektem zmieszania elementu słowackiego z elementem polskim i ruskim). Osiągnięty wynik pozwala Karasiowi na podtrzymanie wniosku M. Małeckiego, iż gwary Ciepliczki

i Pogoreły zachowały nadal swój pierwotny polski charakter, jednak przy braku zachowania jednolitości struktury językowej (obok konsekwentnie zachowanych cech polskich, występują – głównie w morfologii – cechy słowackie) należy zaliczyć je do dialektów typu mieszano-przejściowego.

Problematykę gwar mieszanych i przejściowych podejmuje również A. Zaręba w artykule *Dialekty mieszane i przejściowe w ujęciu diachronicznym (na przykładzie polsko-słowackiej gwary Hut i Borowego)* (1968). Podobnie jak M. Karaś, Zaręba porównuje stan językowy opisany przez M. Małeckiego w latach 30. ze stanem mu współczesnym, co pozwala mu na stwierdzenie, głównie w przypadku gwary borowskiej, dwóch typów zjawisk, jednych o charakterze przejściowym, drugich natomiast mieszanym. Badane gwary nazywa gwarami typu mieszano-przejściowego, które poprzez narastanie i utrwalanie się cech słowackich przy równoczesnym ograniczaniu odpowiednich cech polskich, dążą do przeobrażenia się w gwary przejściowe. Swoje badania opiera zarówno na analizie fonetycznej (w omawianym artykule), jak i słowotwórczej (np. w artykule *Ze związków językowych polsko-czesko-słowackich i Rodzinny przyrostek -ula*, 1965), jak często i leksykalnej. Badając zasięg i funkcjonowanie formantu *-ula*, wysuwa pytanie związane z genezą przyrostka obejmującego swoim zasięgiem dialekty przynależne do trzech różnych języków (polskiego, czeskiego i słowackiego), co jednocześnie wiąże się z genezą charakteryzujących się jego obecnością dialektów.

Z przytoczonych tu nazwisk badaczy lat 60. i 70. gwarom spiskim chyba najwięcej lat pracy poświęcił Z. Sobierajski. Swoje rozważania oparł nie tylko o bogato nagromadzoną literaturę przedmiotu, ale w latach 1955-56 przeprowadził po stronie słowackiej własne badania terenowe. Za jego najważniejsze osiągnięcie należy uznać opracowanie i publikację czterotomowego *Atlasu polskich gwar spiskich na*

terenie Polski i Czechosłowacji (1966, 1970, 1973 i 1977) z 400-stoma mapami, ukazującymi: „(...) zróżnicowanie gwarowe Spisza po obydwu stronach granicy. Autor uwzględnił tu zarówno wsie polskie jak i mieszane. *Atlas* stał się podstawą do formułowania wniosków na temat ugrupowania gwar spiskich i stosunków językowych polsko-słowackich, w tym zwłaszcza słowackich wpływów fonetycznych, morfologicznych i słownikowych” (Rzetelska-Feleszko 1987, s. 98). Problematykę genezy i współistnienia spiskich dialektów pogranicza autor porusza także w licznych artykułach i opracowaniach z zakresu fonetyki, morfologii i leksyki. W artykułach *Z morfologicznych wpływów słowackich na polskie gwary spiskie* czy *Z leksykalnych wpływów słowackich na polskie gwary spiskie* już w tytule zaznacza swoje stanowisko co do ich genezy. Podobnie jak inni badacze, porównuje sytuację obecną ze stanem z lat trzydziestych, potwierdzając, pomimo licznych wpływów słowackich, polskie pochodzenie dialektów Spisza i po stronie słowackiej.

Jak zaznaczyłam na wstępie artykułu, jego zamierzeniem było raczej przybliżenie prowadzonego szczególnie w latach 30. i 40. dialogu na temat pochodzenia dialektów wschodniosłowackich, i zwrócenie uwagi na stopień związanych z tym komplikacji, niż próba rozstrzygnięcia ich pochodzenia, czego, jak widzimy, nie udało się dotychczas osiągnąć licznym uczonym, którzy poświęcili powyższej problematyce wiele uwagi i lat pracy. Wydaje mi się, że bliższa analiza licznie nagromadzonego materiału zamiast być pomocną, uświadamia nam tylko stopień trudności i złożoności zagadnienia. Podjęcie ostatecznej decyzji zależy bowiem nie tylko od ponownego zbadania materiału językowego (wydaje mi się, że znacznie więcej uwagi należy poświęcić pozostającemu dotychczas nieco na uboczu systemowi fleksyjnemu w dialektach wschodniosłowackich) w celu stwierdzenia obecności lub braku danej cechy na badanym terenie, ale także od wielu innych aspektów, przede wszystkim takich jak

lokalizacja geograficzna, cechy i wielkość objętego nią arealu, frekwencja występowania, wyłączność lub obecność innych cech wariantywnych, chronologia rozwoju i stopień oddziaływania („wpływy”) innego systemu językowego, pozostającego z systemem badanym w stosunku bliskiego sąsiedztwa a niekiedy bilingwizmu językowego. Ta cecha ostatnia wydaje się być bardzo istotną w ocenie stanu aktualnego badanej gwary, gdyż, w połączeniu z uwarunkowaniami społecznymi i kulturowymi, może prowadzić do różnego stopnia zatarcia jej cech językowych i uniemożliwić tym samym odkrycie jej pierwotnego kształtu i pochodzenia.

Poznámky

- ¹ Zob. Cz a m b e l, S.: 1906, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Turč. Sv. Martin; tenże, 1902, *Slováci a ich reč*, Budapešť.
- ² Zob. B e r s z t e j n, S.B.: 1961, *Oczerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov*, Moskva; Kniezsa I.: 1948, *Zur Geschichte der Jugislawismen im Mittelslowakischen. etudes slaves et roumaines*, s. 139-147.
- ³ Zob. T r á v n í č e k, F.: 1935, *Historická mluvnice československá*, Praha.
- ⁴ Por. też V á ů n ý, V.: 1934, *Nářečí slovenská*, „Československá vlastivěda“ III, Jazyk, Praha.
- ⁵ S t a n i s l a v, J.: 1967, *Dejiny slovenského jazyka* I, Bratislava; N o v á k, L.: 1936, *Jazykovedné glosy k československej otázke*, Matica slovenská, Martin; tenże, 1980, *K nastarším dejinám slovenského jazyka*, Bratislava.
- ⁶ K r a j č o v í č, R.: 1977, *Základné aspekty problému praslovanského pôvodu slovenčiny*, „Jazykovedné štúdie“ 14, s. 13-22; tenże, 1974, *Slovenčina a slovanské jazyky*, Bratislava; tenże, 1981, *Pôvod a vývin slovenského jazyka*, Bratislava.
- ⁷ Zob. J. Š o l c 1934, *Niekoľko poznámok k práci Zdzisława Stiebra: Ze studiów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, Bratislava VIII, s. 108-112.

Literatúra

1. B u f f a, F.: 1953, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*. Bratislava.
2. C z a m b e l, S.: 1906, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Turč. Sv. Martin.
3. H a b o v š t i a k, A.: 1971, *Slovná zásoba východoslovenských nárečí zo zemepisného hľadiska*, „Nové obzory“ 13, Bratislava, s. 313-320; pátr. aj 19, 20, 21.
4. H a b o v š t i a k, A.: 1978, *K otázke genézy slovenských nárečí*, „Slavica Slovaca“, 13, Bratislava, s. 43-56.
5. H n a t i u k, V.: 1903, *Rusini Priašivskej eparchii a ich hovori*, [In:] Zap. Nauk. Tov. z r. 1900.
6. H o r á k, G.: 1955, *Nárečie Pohorelej*, Bratislava.
7. K a r a s, M.: 1958, *Z problematyky gwar mieszanych i przejściowych*, „Język Polski“ XXXVIII, s. 286-296.
8. K o t u l i č, I.: 1962, *Ku charakteristike nárečia juhozápadného Šariša*, „Jazykovedný časopis“ 13, Bratislava, s. 156-172; p. aj 42.
9. K o t u l i č, I.: 1963, *K otázke tzv. polonizmov vo východnej slovenčine*, „Jazykovedný časopis“ 14, Bratislava, s. 30-40.
10. L a b o c h a, J.: 1997, *Polsko-czeskie pogranicze na Śląsku Cieszyńskim. Zagadnienia językowe*, Kraków.
11. L i p t á k, (.): 1963, *Geografické rozšírenie zmeny ch > h vo východoslovenských nárečiach*, „Jazykovedný časopis“ 14, Bratislava, s. 162-165.
12. L i p t á k, (.): 1969, *K prízvukovým pomerom na rozhraní západoslovanského a východoslovanského uzemia*, [In:] *Slavistické štúdie jazykovedné*, Bratislava, s. 19-34.
13. L i š k a, J.: 1944, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, séria *Spisy jazykového odboru Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine*, t. IV, Martin.
14. M a ĺ e c k i, M.: 1928, *Polskie wyspy językowe na Słowaczyźnie*, „Język Polski“ XIII, s. 129-134, 164-171.
15. M a ĺ e c k i, M.: 1931, *Kilka uwag o polskiej gwarze Ciepliczki i Pogoreły w Niżnych Tatrach*, [In:] *Sborník Matice slovenskej* IX, Turč. Sv. Martin, s. 73-78.
16. M a ĺ e c k i, M.: 1933, *Do genezy gwar mieszanych i przejściowych ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej*, „Slavia Occidentalis“ XII, s. 81-90.
17. M a ĺ e c k i, M.: 1938, *Język polski na południe od Karpat*. (Spisz, Orawa, Czadeckie, Wyspy językowe). Kraków.
18. M a ĺ e c k i, M.: *O możliwości chronologizacji cech w gwarach przejściowych*, [In:] *Sborník vü častü na prof. L. Miletiču za sedemdesetgodišnata ot roždenieto mu (1863-1933)*, Sofia 1933, s. 301-306.
19. M i š í k, Š.: 1895, *Narodopisné pomery na území Spiša dla najnovšieho krajinského popisu*, „Slovenské pohľady“ XV, Bratislava, s. 418-420.
20. M i š í k, Š.: 1903, *Spišskí Poliaci*, „Slovenské pohľady“ XXIII, Bratislava, s. 373-375.
21. N i t s c h, K.: Małecki M.: 1934, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Warszawa.
22. N o v á k, L.: 1940, *Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle eurupskej fonologickej geografie*, Bratislava.
23. P a s t r n e k, F.: 1895, *Slovenský jazyk. Študovanie slovenčiny*, „Slovenské pohľady“ XV, Bratislava, s. 175-77, 237-45, 301-309, 368-75, 426-432, 549, 631, 692.
24. P a s t r n e k, F.: 1903, „Slovenské pohľady“ XXIII, Bratislava, s. 434.
25. P a s t r n e k, F.: 1907 (rec.) C z a m b e l S., *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (*Die slowakische Sprache und ihr Platz in der slavischen Sprachenfamilie*, teil 1). *Der ostslowakische Dialekt*, Turč. Sv. Martin 1906, „Archiv für slavische Philologie“ XXIX, Berlin, s. 135-140.
26. R z e t e l s k a-F e l e s z k o, E.: 1987, *Językoznawstwo zachodniostowiańskie w Polsce*. Przewodnik, Warszawa.
27. S o b i e r a j s k i, Z.: 1963, *Z morfologicznych wpływów*

- słowackich na polskie gwary spiskie*, „Z polskich studiów slawistycznych“, seria 2 Językoznawstwo, Warszawa, s. 319-330.
28. Sobierajski, Z., 1966, 1970, 1973 i 1977, *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji*, t. I-IV, Poznań.
 29. Stanislav, J., 1935, *Pôvod východoslovenských nárečí*, „Bratislava“ IX, Bratislava, s. 51-89.
 30. Stieber, Z., 1929/1930, *Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*. „Lud Słowiański“, t. I, Kraków, s. 61-138 + 3 mapy.
 31. Stieber, Z., 1931, *Jeszcze o dialekcie wschodniosłowackim*. „Lud Słowiański“, t. II, Kraków, 32-41.
 32. Stieber, Z., 1933a, *Ze studjów nad dialektami wschodniosłowackimi*. „Lud Słowiański“, t. III, Kraków, s. 140-151 + 8 map.
 33. Stieber, Z., 1933b, *Kilka uwag o słowackich dialektach Spisza*, „Lud Słowiański“, t. III, Kraków, s. 291-323.
 34. Stieber, Z., 1935, *Przyczynek do dialektologii Zemplina*, [In:] *Sborník Matice slovenskej XIII*, Turč. Sv. Martin, s. 60-63.
 35. Stieber, Z., 1938, *Sposoby powstawania słowiańskich gwar przejściowych*, Kraków.
 36. Šmilauer, V., 1933, *Bol Spiš v 13. st. polský*, [In:] Göllnerová A. (red.), *Pavlovi Bujnákovu ctítelia, priatelia, žiaci*, Bratislava, s. 28-33.
 37. Šolc, J., 1934, *Niekoľko poznámok k práci Zdzisława Stiebra. Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, „Bratislava“ VIII, Bratislava, s. 108-112.
 38. Šolc, J., 1934, *Niekoľko poznámok k práci Zdzisława Stiebra. Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, „Lud Słowiański“ t. I, [In:] „Bratislava“ VIII, Bratislava, s. 108-112.
 39. Šolc, J., 1937, *O zmene ie v ia, ó v u v nárečí spišskom I*, [In:] *Sborník Matice slovenskej XVI*, Turč. Sv. Martin, s. 75-96 + mapa.
 40. Šolc, J., 1938, *O zmene ie v ia, ó v u v nárečí spišskom II*, [In:] *Sborník Matice slovenskej XVII*, Turč. Sv. Martin, s. 50-76 + mapa.
 41. Šolc, J., 1939/1940, *Dialektické členenie Spiša*, „Linguistica Slovaca“ I/II, Bratislava, s. 191-207 + mapa.
 42. Trávníček, F., 1927, *Příspěvky k dějinám českého jazyka*, Praha.
 43. Van Wijk, N., 1927, *Kilka uwag o stosunkach pokrewieństwa między językami zachodniosłowiańskimi*, „Prace Filologiczne“ XI, s. 113-122.
 44. Van Wijk, N., 1930/31, *Zum Ostslowakischen*, „Slavia“ IX, s. 1-18.
 45. Van Wijk, N., 1933, *Die Stellung des Ostslowakischen innerhalb des Cechoslovakischen*, [In:] Mráz A., Florek P., Bartek H. (red.): *Sborník na počesť Jozefa Škultétyho*, Martin, s. 561-570.
 46. Van Wijk, N., 1935, *Ostslowakisch und Lachisch*, [in:] *Sborník Matice slovenskej XIII*, Martin, s. 52-60.
 47. Vážný, V., 1934, *Nářečí slovenská*, „Československá vlastivěda“ III, Jazyk, Praha, s. 220.
 48. Weingart, M., 1934, *Učitelská, vědecká a organizační činnost Fr. Pastrnka s hlediska dnešního*, „Časopis pro moderní filologii“ XX, Praha, s. 1-13.
 49. Zareba, A., 1965, *Ze związków językowych polsko-czesko-słowackich. (Rodzinny przyrostek -ula)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“ V, s. 457-464.
 50. Zareba, A., 1968, *Dialekty mieszane i przejściowe w ujęciu diachronicznym (na przykładzie polsko-słowackiej gwary Hut i Borowego)*, „Język Polski“ XLVIII, s. 113-128.

II.

KONCEPCIE

A KONTEXTY

SLOVENSKÝ VARIANT MESIANIZMU

Martin Homza (Bratislava)

Slovenská filozofia, bohužiaľ, nedisponuje takými dielami z dejín myslenia štúrovskej generácie, akými sú práce Andrzeja Walického¹ týkajúce sa poľského romantizmu. To, čo dnes na danú tému jestvuje, je staršieho dáta – Samuel Štefan Osuský,² písané z pozícií marxistickej filozofie – Elena Várossová,³ náznakovité – Rudolf Dupkala,⁴ v celku bezobsažné – Joanna Goszczyńska,⁵ nehovoriac už o úplne diletantskom žonglovaní niektorými termínmi z tohto obdobia (ako napríklad „slovanská veda“), aké si dovoľuje biológ-ideológ Ladislav Kováč.⁶ Stále inšpiratívnym pokusom o prienik do tejto problematiky však zostávajú práce Dmytra Čyževského.⁷ Summa summarum je to naozaj žalostne málo. Týmto nám však chýba aj akákoľvek hlbšia reflexia nás samých a nášho miesta vo svete. Veď dodnes vlastne používame jazyk, ktorý nám „do úst vložili“ práve oni. V tomto jazyku je mnoho „slovozvitkov“ (Hroboňov termín), či „zvitkov slovných spojení“, do ktorých nám generácia Štúrových žiakov akoby vtesnala svoj odkaz. Niektoré, ako napr. „slovenské pohľady“ používame bez toho, aby sme sa hlbšie zamýšľali nad ich obsahom. Iné, dnes menej časté, ako „videnie“, či „večne-ženské“, zmizli z nášho jazyka. Chceme však veriť, že nie zo slovenského myslenia ako takého.

Po radikálnom rozchode s maďarskými „kamarátmi“, ktorý mimochodom predbiehal rozídenie sa Slovákov s uhorskou štátnosťou, mladým mužom okolo Štúra nezostalo veľa. Bol tu Kollár a jeho náuka o Slovanoch, synoch Slávy. Bol tu Hollý a slovenská katolícka historiografia ukotvujúca počiatky slovenskej inakosti na históriu Veľkej Moravy. Bol tu Šafárik, ktorý dokázal vedecky zaktualizovať stredovekú kronikársku legendu o kolíske Slovanstva v Tatrách. Bola

tu tradícia slovenského barokového slavizmu kongeniálne prenesená do špekulatívneho, no o to krajšieho, učenia staršieho zo štúrovcov Michala Miloslava Hodžu, napríklad v teórii o Slovákoch ako národe vteleného Slova. Novej dobe to však celkom nestačilo. Do slovenského života bolo treba pretaviť jej ducha. Pomôcť tu mali učenia takých mysliteľov, ako – Herder s perspektívou budúcnosti Slovanov, na ktorých má spočinúť svetový duch, Hegel so svojou dialektikou, Schelling s ideou nadchádzajúcej doby svätého Jána a *Filozofiu zjavenia*, Mickiewicz a jeho slovanský pravicový anarchizmus⁸; no, a v neposlednom rade, poľskí filozofi národa (termín Walického) – Cieszkowski s novou materialisticko-idealistickou definíciou Ducha a učením o náboženstve Ducha svätého a Kráľovstva božieho na zemi,⁹ Trentowski s filozofiou spoznávania Boha cez človeka,¹⁰ Liebelt so *slovanskou vedou* a iní. Istotne boli tu ešte aj ďalšie učenia, ako rodiaci sa ruský slavianofilizmus, či francúzsky sociálny utopizmus, ktoré nezostali bez odrazu na slovenské myslenie. Dovoľujeme si však tvrdiť, že ich pôsobenie nebolo natolko formatívne pre definovanie slovenskej myšlienky v jej štúrovskej fáze.

Bolo tu však aj niečo veľmi špecifické, niečo navyše – nekonečne hlboké romantické presvedčenie o osobitnom pôsobení Ducha Svätého. A to práve medzi našou omladinou: *...len nové zjavenie dá istotu*, tvrdil napríklad Hroboň ešte roku 1860.¹¹ Očakávanie takéhoto zjavenia, ale i očistenia (formou revolúcie, vojnovnej kataklizmy, či zániku civilizácie pod nohami apokalyptických jazdcov) však patrilo vôbec k charakteru tej doby.¹² A na tomto mieste treba tiež priznať aj to, že podobné vedomie v štyridsiatych rokoch 19. storočia zažihalo celú mladú Európu. Bolo to úžasné presvedčenie o vlastnej predurčenosti. Vedomie o osobitom poslaní istej skupiny v tej-ktorej spoločnosti, blízke elitárskemu pohľadu na svet. V osobitých podmienkach uhorskej spoločnosti na Slovensku nadobudlo dve základné formy. Bolo tu na jednej strane elitárstvo na základe dejinnej úlohy

uhorskej šľachty (čoraz viac stotožňované so stredovekým nomádsko-maďarským jazdeckým mýtom). Toho sa bolo treba vyriešiť. No, a na druhej strane „len“ slovenské elitárstvo ducha – aristokratizmus ducha. Bol to pocit oprávdivosti, blízky pocitu židovstva v diaspóre, pocitu prvých kresťanov, ale aj pocit typický pre tradične osobitý status slovenského evanjelictva v Uhorsku. S týmto pocitom potom bolo ľahko zahodiť aj pyšnú uhorskú históriu a svoju novú dejinnosť „skromne“ zavesiť na dejiny spásy. *Vi budete slovom, Sloveňi!*,¹³ sľubuje Peter Kellner-Hostinský svojim druhom a, azda aj nevdojak, sakralizuje kategóriu národa. Práve táto, azda aj nevedomá, sakralizácia národa však štúrovcom dovoľí o ňom hovoriť ako o osobe (najčastejšie vyjadrenej v podobe ženskej symbolickej postavy – panna, nevesta, matka). Nie je to pritom nepodobné chápaniu národa u židovstva (židovstvo ako panna očakávajúca Mesiáša). Štúrovci ako súčasť takto poňatej entity národa sú jej prebudenými štítonosičmi, hlásateľmi, „aktivizátormi“. Aj preto taký úspech *Ódy na mladosť* slovanského apoštola Mickiewicza: *Bez ducha, bez srdc – to len kostry ľudí! / ó mladosť, daj mi krídla!*

Romantické pocity je však treba skrotiť – dostať spod kože a krvi von. Uvedomiť si ich. Uchopiť ich. Zmysluplne vyjadriť. A takto získať „sebavedomie“, v zmysle Hroboňovského vedomia o sebe. Svojho miesta vo svete, svojho smerovania v dejinách. Novému cieľu upraviť jazyk. Vytvoriť filozofiu – kosť, ktorú už bude možno obaliť všetkým prepotrebným pre novú kvalitu národa. Vzdať sa minulosti nikdy nie je ťažké, obzvlášť ak budúcnosť už mala byť len naša. Ale ako dospieť k tejto budúcnosti? Pomocou akého nástroja, akou cestou?

Dobovú atmosféru očakávania veľkej myšlienky, extatického napätia Slovanstva, vystihujú Mickiewiczove parížske prednášky. On predseda z Paríža hlásal príchod, síce presne nešpecifikovanej, no zato víťaznej a slovanskej idey. 14. decembra 1841 svojim poslucháčom oznamuje: *Vo všeo-*

becnosti všetky krajiny Slovanov žijú slávnostným očakávaním. Všetci očakávajú všeobecnú ideu, novú ideu. Ale aká to bude idea?¹⁴ List Sama Bohdana Hroboňa Jankovi Franciscimu z 30. marca 1843 je už konkrétnejší: *Duše draha! Neklesej tiež v ohni všemohouci víře proudy myšlenkovými rozohněné, jižto chováte v junáckých prsích o věčné mladém Slovensku našem. Všechny dosavadní vědy a krásoty jsou jen semenné rozházené články osláveného, vědokrásného celosústroji, které se vytvořiti má bohomilostným duchem slavianským, jehožto srdce i oči jsou Tatry naše hvězdoozářené.*¹⁵

V takomto ohni sa tvorila moderná slovenská ideológia.

Všeobecné nádeje pritom rástli každým dňom. Stupňovali sa aj roku 1846. A práve vtedy Jozef Miloslav Hurban v *Slovenských pohľadoch* zvestuje základné postulaty nového slovenského myšlienkového postupu: *Musíme teda mať vedu, keď chceme úplne poznať čo sme a čo biť máme vo svete. (...) Slovanský život musí mať slovanskú vedu. Toto si musíme povedať, pravdu toho úplne uznať, uznaťím tým od systémou ľuďmi cudzími urobených sa odtrhnúť... (...) To vjeme s istotou, že ona nebude obmedzená úzkimi medzami systémou storakých. Najprednejší tah vedi slovanskej bude a musí biť **videňja duchovno pravdi celej**... (...) Lebo: **Kdo nevidí ten aňi nevie**. T. j. nevie istoti a pravdi; k tejto sa človek dostáva ňje kombináciami, ňje rozmaňitou známosťou foriem a vecí, ňje hojnosťou upamätuvaňja, ale tým okom, ktorím všetko toto v sebe na živli ducho-očnje premjeňa, a tak v jasnosti skutočnej pravdu zhljadne. (...) Princíp, t. j. ten strjedok prvoživelní, v ktorom leží puk všetkého sa rozvíťja minulého, rozvíjaňja prítomného a zrelosti budúcej, tento princíp národa slovanského, je hlboko v kresťanstve založený...*¹⁶ Slovenské pohľady mali byť teda náš, ale inakší, syntetizujúci, vrcholný a, nadovšetko, konečný nástroj obsiahnutia Boha i matérie v jednom, v slovenskom národe, v slovenskom človeku, v Slovákovi – človekovi. Mala to byť nová filozofia činu. Jej základným

princípom sa malo stať Hurbanove videnie, ktoré trochu pripomínalo Mickiewiczovu činnú intuíciu (to – *wejsćie w wewnątrz siebie*) a trochu Trentowského mysl, neoplatónske – *visio intellectualis*.¹⁷

Treba však priznať, že samotný Hurban – azda tiež trochu mickiewiczovsky, pravoanarchisticky, no príznačne na svoju romantickú dobu, nesystémovo – si s výkladom tohto pojmu vela námahy nedal. A tak nečudo, že proti takto poňatému uchopeniu *slovanskej vedy* vystúpil v *Orle tatránskom* (ešte donedávna vysoko oceňovaný¹⁸) Ctiboh Cochius (Ctiboh Zoch): *On (Hurban) chce vidieť budúcu vedu Slovenskú – ale mu je to ešte ako v oblaku, preto aňi menom ňevie visloviť, čo chce.*¹⁹ Spochybnený koncept slovenských pohľadov takto potreboval ďalšie vysvetlenia.

Príležitosti sa chopil Peter Kellner-Hostinský, ktorý napísal odpoveď na text Ctiboha Zocha. Zameral sa na otázku: *Čo je teda videňja?* Vy paňe (Ctiboh Zoch) *ste ňedobre rozumeli aj slovu „videňja“, bo Vám je „Anschauung“, mñe ale a aj pánu H (Hurbanovi) značí ono „Wahrnehmung“; Vám je ono „intuitio, visio“, mñe je ono „animadversio“. A kolčí je v tom rozdiel?(...) ...ono je ale bezprostredná a celá istota poznaňja,... (...) „Slovanská veda“: ňebude len krajnosť alebo jeden moment pravdi, a že videňja je obsahom všetkých momentov poznaňja (prirodzených i duchovných), teda nasledovne videňja musí biť studňou, z ktorej vitéčů všetkje stoki a rjeki pravdi do oceánu vedi slovanskej.*²⁰ (...) Alebo ešte inakšie: ...len človek, ako kvet prírody a odlesk boží, muože vedieť; a práve preto, že je sin boží, že je ostatní vítvor prírody, je veda jeho „videňja“, t. j. obsah i ducha i prírody, ktorí obsah pozná i rozumnosťou i smyselnosťou. Pravda táto ale je in eminentia len pre človeka slovanského. Naša slovanská veda (teda) musí prejsť ces prijímanosť smislov (empíriu) a ces samočinnosť ducha (metafysiku) k **samostatnej vede slovanskej**. Jej predmetom je **absolútna celosť**.²¹ Týmto spôsobom Hostinský osvetľuje Zochovi i ďalším pojmy súvisiace so slovenskými pohľadmi

– *videním a slovanskou vedou*. Pokúša sa ohraničiť, čo pod týmto pojmom chápať možno a čo nemožno. Aké sú jeho vzory, etc. Okrem iného využíva aj dialektickú metódu *pre-nienienia* (negácie negácie, termín Hroboňov), aby ukázal, že po románskej empirickej vede a po germánskej idealistickej vede musí prísť slovanská celostná veda.

Ctibohovi Zochovi to však opäť nestačilo. Jeho ďalšiu repliku ešte roku 1847, tentoraz priamo na článok Petra Kellnera-Hostinského, by sme mohli zhrnúť azda do dvoch bodov. Po prvé, Kellnerovo, podľa Zocha, stále voluntaristické narábanie s termínom *videnie*: *No keď tak do jedného pochopu všetci duchi a sveti spolu strepete a kommassujete, tu sa Vám už potom dá, čo len chcete dokázať*; a po druhé: odsúvanie tradičnej slovanskej viery na úkor novej slovanskej vedy: *...či videňja a vereňja je jedno a to istuo?*²²

Kellner napísal hneď dve repliky. Prvá sa ukázala v *Orle tatránskom* ešte ten istý rok. Druhá si počkala na svoje publikovanie, kvôli revolučným udalostiam rokov 1848–1849, do októbra 1851. V prvej sa sústreďuje na vyvrátenie Zochových argumentov, okrem iných aj toho, ohľadom vzťahu viery a vedy: *...videňja nevitvára vjeru, vjeru ako moment poznaňja, a kdo vidí, muože veriť, kdo verí, muože vidieť*.²³ Upozorňuje však na hlbší vzťah medzi videním a zjavením: *u nás Slovanov videňja nemuože biť bez skutočného zjaveňja*.²⁴ V druhom článku Hostinský svoje názory ďalej prehľbuje sústreďujúc sa na niečo, čo by sme mohli nazvať aj dôkazom slovanskej vedy: *Povedali sme na začiatku, že človek slovanský, je ostatní sin v povesti ludstva, a že veda slovanská je amen všetkej vedi ludskej. Pravdu túto mali by sme dokázať teraz...*²⁵ Na niektorých miestach sa síce už opakuje, pravdou však tiež je, že *videnie* čoraz viac ukotvuje v dejinách filozofie. Využíva mnohé filozofické metódy, predovšetkým však obľúbenú metódu filozofickej triády, akejsi poetickej trojstupňovej gradácie (podobne ako neskôr napríklad Soloviov) v snahe preukázať nezvratnosť, ba zákonitosť zavŕšenia sveta práve v slovanskej vede.

Celý text teda už nie je nič iné, než ďalšie rozvádzanie a systematizovanie už skôr vyslovených myšlienok. Hoci, paradoxne, ako každý romantický počín, aj systémovosť mala byť skôr na ťarchu tomuto učeniu. Zavŕšením Hostinského filozofického diela malo byť dodnes nepublikované *Vidboslovie*.

Potom ako sa v štyridsiatych rokoch 19. storočia spôsob takéhoto filozofovania postavený na slovanskej vede uhniesdil v hlavách časti štúrovcov, v rokoch nasledujúcich došlo k jeho ďalšiemu, hlbšiemu prepracovaniu. Na kvalitatívne novú úroveň ho opäť posunul Peter Kellner Záboj Hostinský, ktorý už roku 1850 svoj „systém“ v článku *Jeden zápisok do pamätníka* (publikovanom však až roku 1862) svoje doterajšie učenie obohacuje termínom – „*večne ženské*“ („*das Ewig-weibliche*“)²⁶, vzatým z Goetheho *Fausta*. Mimo chodom práve rozpracovaním tohto termínu sa slovenská filozofia začala skutočne zbavovať svojho poľského „nánosu“ a vydala sa na cestu, ktorá o niekoľko rokov až desaťročí predbehla ruskú sofiologickú literatúru. Právom nakoniec o tomto článku Dmytro Čyževskij napísal: *jeho (Hostinského) úvahu možno počítať k najlepším popularizovaniam ťažkých filozofických myšlienok, – nielen v slovenskej literatúre, ale v slovanských literatúrach vôbec*.²⁷ Je to článok skutočne prenikavej sily. Jeho najdôležitejšie myšlienky sú asi tieto: *V človeku sústreďuje sa i príroda i Bôh; alebo on je večne-ženské, on je Boho-príroda, t. j. so svojou, prírode patriacou telesnosťou, prináleží „ženskému“, ktoré je s „večným“ t. j. s Bohom s duchom spojené, v človeku sjednotené*.²⁸ (...) V novejšom čase uchýlili sa národy od pravdy tejto, a to, čo malo byť konkrétne, človeko-božské, rozvinulo sa do dvoch krajností. Jedna krajnosť je tá, že pravda táto odhodila sa do samej **abstrakcie**, a druhá krajnosť do **materie**.²⁹ Z predchádzajúcich jeho článkov vieme, že prvú krajnosť reprezentuje element germánsky a druhú románsky. V *Jednom zápisku do pamätníka* však Kellner-Hostinský svoju ideu demonštruje predovšetkým na príbehu samotného Fausta: *V životodeju*

Faustovom dajú sa tri doby rozoznať... (...) Prvá je tá, že Faust opovrhne ženským upadá scela do mora smyslnosti... (...) Druhý diel obsahuje ten istý dej, len že na princípe mužskom, t. j. ako v prvom potupí ženské, tak v tomto opovrhne tým, čo je večné. (...) Nakoniec ale prichádza i tu k tej trpkkej skúsenosti, že večné, duch a božskosť ani v individualite réckej, ani v predmete prírodnom dokonale predstaviť sa nedá, a tak, že cieľ tento len vo vyššom zjavení dosahuje človek. A toto vyššie zjavenie je kresťanstvo...³⁰ Alebo inakšie: Ženské a mužské, prirodzené a duchovné, subjektívne a objektívne sú tie dve večné sily, ktorými vo Faustovi znázornený človek kresťanský, tvorí drama života svojho.³¹

Ako je teda treba chápať večne-ženské? Kellner-Hostinský to na inom mieste vysvetľuje aj takto: Goethe vo výpovedi (o večne-ženskom), odo mňa do pamätníka Vášho napísanej, vyslovil teda v obraze svoje videnie života kresťanského. Názor tento jeho je docela poetický. (Lebo) Poezie charakterom je: myšlienky v názoroch a obrazoch predniesť.³² Pointou celého článku je teda prisúdenie schopnosti naplniť ideu večne-ženského, teda kresťanského človeka v Slovanoch a špeciálne Slovákoch. Istotne nie náhodou svoju úvahu Hostinský končí týmito slovami: ...*ideál celého človeka zaspieva Vám poeta slovanský!*³³

Tento článok pre zmenu vyprovokoval Sama Bohdana Hroboňa, ktorý sa po roku 1848 úplne stiahol zo slovenského života do svojho liptovského exilu, aby naň zareagoval v článku: *Slovo o Goethem a Hegelovi*. Dôvod svojej reakcie podáva nasledovne: *Náš mysľozorný Záboj Hostinský ukázal nám už, že vrchovisko onoho básnického duchostĺpu (Goetheho) je vidma (idea ideatrix) večneženského... (...) Ale preto, že ja inakšie dívam sa na večneženskô, a v rozvoji myšlienok Zábojových ešte daktoré uzly nemeckého panteizmu nachodím: prinútený som i proti mne tak radostnému a drahému miloduchu dať svedectvo pravde...*³⁴ Na to, čo tak popudilo Hroboňa sa pokúsil odpovedať už Dmytro Čyževskij.³⁵

Vráťme sa však s Hroboňom o pár rokov naspäť. Tento muž totiž už roku 1844 píše svojmu bratovi Ľudovítovi dva listy, v ktorých sa štylizuje takto: ... – *dost' je na tom, že máte jedného Fausta, rozumie sa, že slovenského, ktorý je nie bez cieľa – jeho cesta ďaleká, ale nie márne volanie.* (...) Faust slovenský s tým začne, s čím nemecký dokončil. Čítaj scénu pred smrťou.³⁶

Paradigma, ktorú Hostinský predstavuje teoreticky v *Jednom zápisku*, je teda päť rokov skorej načrtnutá v Hroboňovi. Taký bol však Hroboň, ktorý bol sám sebe „vidmou“. Ohľadom „večne-ženského“, v ktorom začína svoju cestu do sielnickej pustovne, v liste svojej neobyčajnej a tragickej láske Bohuslave Rajskej, píše: *Bolesť a dumu svoju pôjdem s prvou Vesnou vyspievať do Tatier, tam do ich priepastí strasiem všetko, čo by ťažilo v lete nekonečnom. Budem spievať o Bohuslave svojej večnej – o tej, ktorú mi svet odňať nemôže – budem spievať tak asi, ako Dante spieval Beatrici svojej.*³⁷ O tridsať rokov neskôr posielala Slavojovi Amerlingovi *Vidmelno soznanie I a II*.³⁸ Podľa toho, čo vieme, pod týmto názvom sa skrýva niečo ako praktické cvičenie Hostinského a Hurbanovej metódy poznania *videním* (odtiaľ vlastne aj názov – *Vidmelno soznanie*): *Umienil som si hľadať „Boha, ktorý je ten pravý“ a nájsť ho na jednej nevelkej skale v grúni za košiarom a síce vykonať púť od mojej izbičky na tú skalku...*³⁹ Potom ako Hroboň kráča k svojmu cieľu vzyva mená Ježiša a Márie i svätej Trojice a vôbec Boha: ... *a takto som sa vyhodil na vrch skaly. Čúť som sa docela slobodným zo všetkých záväzkov všetkých určitých zjavených vied v samom čírom Bohu – pil a žil som akýsi číry živel bohobysta – ako ožily vo mne vidmy mladosti, ktoré bol Slavoj Krásoprírodnický (Karel Slavoj Amerling) do mňa vlieval, postavilo sa mi zaraz bozstvo prírody samorody a moc substancie Spinozovej. No zavše sa mi zdalo. Že som slobodný, že dýcham ten nadviebytný, čírobohobystý sieľ – a takto som zotrval... (...) až do noci až do spania bezo vzdychnutia k Bohu zjavenému...*⁴⁰

Hroboň sa však i na inom mieste Amerlingovi v kratučkej básni osvedčuje o svojom praktizovaní takéhoto spôsobu poznávania Boha: *Zas som na tatranskej holi / a čo ako – to mi k vôli. / Bližší som tu pánu Bohu / i Jenžovi i Svarohu / Bohu Bystu Istu Svistu / nevystížnému Trojistu. / Dňom i nocou ho tu hľadám, / priamym sa i na tvár padám / či vo vetre mi zazuní / či vo slnci sa mi vluní / či vo skale zasvaroží / či vo kvietok sa zaboží...*⁴¹

„Slovenské pohľady“ Sama Bohdana Hroboňa sú teda upreté predovšetkým na Boha, ktorého v predstavených príspevkoch „číta“ v *prírode*. Lebo, ako opäť pripomína Čyževskij, *je nie jedno a to isté, či svet obsahuje v sebe elementy božského bytia, a či sa okolo nás večne krúti len mŕtvý stroj – mechanická príroda.*⁴²

Na inom mieste však Hroboň dodáva: *Ale čítajme o tom všetkom v cirkevných symbolach, v tej Božej nadprírode duchorode, v tej knihe kníh samým Trojosobným Bohom nám danej. (...) Biblia je svojím duchoslovenstvom súbitná tej, o nežto svedčí prirodzenej i nadprírodnej vekoduchorode, ktorá v Bohorodici dovŕšená a zosobnená v jej a Božom Synu Jezu Kristovi pre o vo zvýšená byvší vševekoslavenstvuje a tak pre všetky duchy jediným prapraveňom a najvyšším odvolačným súdom ako vševieri tak i všenauky, všeumy a všedeje našej do konca sveta zostáva...*⁴³ Je to úsilie poznať Boha. Nie nepodobne židovským mysliteľom⁴⁴ sa pokúša v slovenskom jazyku pomocou špeciálnych techník objaviť Božie meno.⁴⁵ Nevieme, ako úspešne. Isté však je, že *večne-ženské* (*Roda = príroda a duchoroda*) je aj u Hroboňa kategóriou, cez ktorú sa dá dospieť k Bohu. Kvôli jasnejšiemu pochopeniu *večne-ženského* však v článku *Slovo o Goethem a Heglovi* môžeme zopakovať slová, ktoré na túto tému vyslovil Dmytro Čyževskij: *Hroboň stavia sa na stranu tých kresťanských mystikov, čo pochop „večne-ženského“ stotožňujú prosto s 'múdrostou' božou, ktorú nachodíme v 'Knihe múdrosti'.*⁴⁶ Teda ako Múdrost' Božiu, ako Sofiu. Čo však Hroboňa s Hostinským spája v chápaní

večne-ženského je fakt, že obaja priradzujú schopnosť uchopiť *večne-ženské* práve Slovanom a pochopiteľne Slovákom zvlášť.

Toto „uzurpovanie“ si *večne-ženského* je však spätne dôležitým krokom k poznaniu seba. Tým však aj svojej boho-ludskej podstaty. Ako o tom píše Hroboň na inom mieste,⁴⁷ keď vyzýva študovať Goetheho: *študuj ho, ale v duchu nielen samotvojho, ale spolu vždy vekotvojho Slovāna, ktorý pre teba stal sa Židom, žebys ty mohol byť Slovanom. Stal sa človekom, žebys ty mohol byť Bohom* (Jn 10: 34–35). Slováč – človek má teda podľa slovenských mesianizujúcich filozofov zvláštne nadanie pre naplnenie novozákonných ideálov a tým pre tvorenie novej kvality ľudstva ako takého: *Len v prabohomužstve Ježišovom povstať môže Christoslovianský vietvorčí Jano náš, ktorému dané bude všedej Christoslaviansťva, všedej trojcircve Petropavlojanovskej a svätodržavy všekrestanskej i všedej ľudstva a prírody staro i novostvorenskej tak vyspievať, že Bôh i svet, cirkev i príroda, država i všeuma, ľudia i duchovia to za čiru pravdu i slávokrásu vyznávať a v tom plesať budú.*⁴⁸

Takto určená slovenská budúcnosť na podklade *slovenskej vedy*, Hroboňovská budúca syntéza ľudstva v slovenskom šate je teoreticky ďaleko rafinovanejšia, než tá, ktorú kedysi v niekoľkých slovách ponúkol Hurban. Jej podstata je však tá istá. Slováč sa vďaka svojej predispozícii, či predestinácii (národ Slova, národ nevesta Božia) má stať vyvoleným nástrojom Boha v dejinách spásy. Samozrejme, za podmienky, že aj on sám prispeje k tomu svojou mierou: *Biedny Slovān nedoslaný, / Slovom božím nedozdaný, / (...) Ty sa v Bohu dosloveníš, / Na človeka sa premeníš.*⁴⁹

Eschatologické očakávania sú však ďalším dôležitým znakom mesianizujúcich filozofií. (A. Walicki) Ukážková je báseň *Slovopieseň* od Sama Bohdana Hroboňa z roku 1860, z ktorej sme vyššie tiež citovali:

Matka nebies Prabohdanna,
 Matka Petra, Pavla, Jana,
 Svätrojičná Bohopanna!
 Kedy budeš vládať na zemi,
 ako slavieš v nebosieni?!
 Kedy vyndáš na mesiaci
 Ako carevná stojaci.
 Bohoslnom prioděná,
 zvezoslavou ovenčená –
 Kedy vyndáš Matka Sláva?!
 Všaký človek ňa vyčkáva,
 z moromora i z horhory
 i zo zeme všetky tvory.
 Kedy vyndáš Matka Sláva?
 Slovan rozkaz očakáva...⁵⁰

Apokalyptický obraz ženy odenej slnkom (Apk 12, 1), usúvšajnený so staršou slovenskou predstavou Matky Slávy, nie je treba komentovať. Kedy však má prísť onen vek naplnenia? Po svetovej kataklizme. Predpokladáme, že Hroboň a ďalší štúrovci verili, že ňou mala byť revolúcia. Táto sa stala skutkom v rokoch 1848–1849. Po nenaplnení jej ideálov sa však predstava o obrodení sveta v novom zjavení začala opäť vzdalovať. A práve na pozadí tejto histórie možno lepšie rozumieť aj onomu posunu z reality do vyšších svetov, ktorý je evidentný nielen v Hroboňových textoch, ale aj u Hostinského, Hodžu, ba do istej miery i u Štúra. Filozofovia *slovenských pohľadov*, či *videnia* mali totiž len dve možnosti. Rezignovať zo svojho učenia, alebo ho ďalej precizovať. Pochopiteľne, že zvolili druhú alternatívu. *Slovenské pohľady* sa však takto zo svojej pôvodne jasnej, hoci aj trochu robustnejšej úrovne, presúvali čoraz viac do špekulatívnej roviny. Významnou mierou k tomu prispievalo aj stále väčšie významové „zatažovanie“ slovenského jazyka, ktorým sa snažili podávať svoje doterajšie *videnia*, teda poznanie sveta. Výsledkom tohto procesu bola nakoniec na jednej strane strata komunikatívnosti ako takej

(týka sa to najmä Hroboňa a Hodžu); na druhej strane však úplné uzavretie sa tvorcov do systémov, ktoré sami vytvorili.

Slovenské pohľady J. M. Hurbana teda nie sú len originálnym pokusom o slovenský (teda iný, svojský a preto originálny) pohľad na vedy, kultúru a umenia, ale, a to predovšetkým, noetická kategória v systéme *slovenskej vedy*, ktorej cieľom má byť celostné uchopenie sveta.

Prostriedkom na zabezpečenie tohto cieľa malo byť *videnie*. Do tohto pojmu sa vtесnal celý rad obsahov, ako na to nakoniec správne upozornil už Ctiboh Zoch. Jeho pravý význam však môžeme odvodzovať aj od sanskrtskej etymológie slovesa *vidieť* – *vidya* = *poznať*⁵¹. Pri rozhovoroch o chápaní tohto termínu sme však dospeli k názoru, že najlepšie ho možno pochopiť cez paralelu v Pavlovom *Hymne na lásku* (1 Kor: 13, 1–13): *A keby som mal dar proroctva a poznal všetky tajomstvá a všetku vedu a keby som mal takú silnú vieru, žeby som vrchy prenášal, a lásky by som nemal, ničím by som nebol.* (verš 2) (...) *Láska nikdy nezanikne. Proroctvá prestanú, jazyky zamĺknú a poznanie pominie. Lebo poznávame len sčasti a len sčasti prorokujeme, ale keď príde to, čo je dokonalé, prestane, čo je len čiastočné. Keď som bol dieťa, hovoril som ako dieťa, poznával som ako dieťa, rozmýšľal som ako dieťa. Keď som sa stal mužom, zanechal som detské spôsoby. Teraz vidíme len nejasne, akoby v zrkadle, no potom z tváre do tváre. Teraz poznávame iba čiastočne, ale potom budeme poznať tak, ako som aj ja poznaný.* (8–12) Teda *videnie* z *tváre do tváre*, z ľudskej do božej. To je však aj kresťanský ideál poznania vôbec. A to je pointa. *Slovenské pohľady* sú aj *kresťanské pohľady*. Ich podmienkou je však Božia milosť, pôsobenie Ducha svätého. O tomto však slovenskí mesianizujúci básnici vôbec nepochybovali: ...*Slavian a človek to je všetko, lebo je duch.*⁵² Predstava o tom, že poznanie je výhradnou vlastnosťou danou Slovanom je elitárska, aristokratická. Nezhoduje sa tiež so základným chápaním pôsobenia

Ducha svätého, ktorý ako vietor veje, kade sa mu chce. Treba jej však rozumieť v kontexte doby, keď sa zrodila. Takéto ponímanie totiž vyplývalo z takzvanej *Geistes-pfylosophie* – *filozofie ducha*, ktorú podľa Mickiewicza priradil k Slovanom Cieszkowski.⁵³

Nech bol cieľ *slovanskej vedy* akokoľvek utopický, jedno je jasné, nesmieme ho vytrhávať z kontextu dejín svetového myslenia. Nebol to totiž ani prvý, ani posledný pokus o zbožštenie človeka prostredníctvom jedinečnej ľudskej schopnosti poznávať. Koniec-koncov, čo iného je moderná veda?

Rozdiel medzi súčasnou a *slovanskou vedou* je však naozaj priepastný. Kým tá dnešná je analytická, pracuje predovšetkým s poznávajúcim subjektom a predmetom poznávania a svoje poznatky utrieduje prostredníctvom aristotelovského systému kategórií; slovanská veda je syntetizujúca, rezignuje na tieto kategórie, systematickosť ako takú, na dualistický koncept subjekt – objekt. A neostáva len pritom. Navracia sa k Spinozovmu Bohu ako jednote idey a matérie. Rehabilituje matériu, povyšuje ju, ba povedané slovami A. Walického, vytvára pozitívny koncept *osvietenej matérie*, ktorý je blízky modernej kresťanskej teológii, ale i neoplatónskej a gnostickej idey padlej Sofie (hoci tu skôr chápanej v negatívnom slova zmysle). Odtiaľto je potom samozrejme už len krok ku chápaniu sveta – rody (prírody a duchorody, Písma svätého) ako *večne-ženskej*, či vôbec ženskej kategórie, význam ktorej pre zmenu potvrdzuje v rozhovoroch so svojou dcérou aj Michael Novak.⁵⁴

Aktuálnosť takto chápanej *slovanskej vedy* vystupuje aj v modernom kontexte civilizácie smrti. Prorocky tu znejú Hroboňove slová: *Faust chtiac ku pravde a slobodnej osobnosti cestou samoludskej vedy bez toho, ktorý je sám zvrchovaná osobnosť, sám prvý i posledný, bez toho, ktorý je sám cesta i pravda i život – prísť: nepríde ku pravde a slobode, lež ku pochybnosti a zúfaniu. Odpadnuvší od bohobytného svojho nadčloveka a nadducha, od Bohočloveka (...) upadne v temnú moc čarodejstva a prírody a skroze to*

*v porobu Satana. Upadnuvší sám, strhne za sebou dušu vo viere a cnote nedospelú, smyselnú... (...) Darmo sa usiloval a usiluje Adam zo všetkým pokolením svojím, Satanom mu slúbené bohovstvo samoduchom svojím dočiahnuť a prírodu si podmaniť: Zrušením zákona božieho sám sa na vždy zozveril a stal sa rabom prírody, ktorá jemu od Boha bola do moci daná, a raz navždy stratil všetku možnosť samozásluhou svojej vôle svobodným duchom sa stať.*⁵⁵ (...) *Bo práve čím viac rastie priemysel, tým zotročenejší je duch v tisícokrakých žiadzách a potrebách, tým zamknutejší v čírej pantheistickej prírode, tým zverskejší, materiálnejší vo svojej vede i mravnosti.*⁵⁶

Chcená či nechcená *secesia* štúrovcov s uhorskou tradíciou – hoci svojím spôsobom zapadala do logiky vtedajšej doby, ktorá vôbec bola poznamenaná vôľou po iných riešeniach – postavila túto generáciu pred úlohu znova definovať svoje miesto na svete. Týmto však de facto i národa, ktorý reprezentovala. V tomto diele sa mohla obrátiť jednak do vnútra, nadviazanie na staršie kresťanské a slovenské tradície, jednak navonok, najmä prijatím záverov nemeckej filozofie a poľských filozofov národa. Východiskovým sa v tomto procese stalo vydanie Hurbanových *Slovenských pohľadov* a jeho koncepcie *slovanskej vedy* s *videním* ako základným nástrojom slovenského poznania. Toto učenie ďalej rozvinuli a obohatili Peter Kellner Hostinský, Samo Bohdan Hroboň a iní. Jeho najpodstatnejším znakom sa pritom stáva vôľa po obsiahnutí (*videním, slovenskými pohľadmi, slovanskou vedou*) kategórie *večne-ženského*. Pritom *večne-ženské* môžeme Čyževského definíciou vyjadriť ako „všetko medzi bohom a mužom“. Podľa jednotlivých autorov tomu však možno rozumieť aj ako Slovo (*Logos*) – kozmický Kristus; koncept osvietenej matérie – Mária (ako symbol dokonalého stvorenia, dokonalej petropavlojanskej cirkvi), či Božia Múdrost – Sofia. Slovenský národ (panna, nevesta, matka) vystupuje v tomto systéme ako podkategória *večne-ženského*. Jej prebudenie k ozajstnému, pravému

životu sa však v myšliach našich mesianizujúcich filozofov stáva podmienkou, či akýmsi predobrazom budúcich kozmických udalostí, končiacich nastolením Božieho kráľovstva – nebeského Jeruzalema – Slovanskej ríše na zemi.

Poznámky

- ¹ WALICKI, A.: Filozofia a mesjanizm. Warszawa 1970 a iné.
- ² OSUSKÝ, S. Št.: Filozofia Štúrovcov. Myjava 1926-1932. OSUSKÝ, S. Št.: Kellner-Hostinský filozof. In Sborník Matice slovenskej 13, 1935.
- ³ VÁROSSOVÁ, E.: Filozofia štúrovcov. In: Kolektív, Dejiny filozofického myslenia na Slovensku 1. Bratislava 1987. VÁROSSOVÁ, E.: Peter Kellner-Hostinský (1823-1873). K otázke jeho romanticko-mesianistickej koncepcie „slovanskej vedy“. Filozofia 27, 1973, č. 6.
- ⁴ DUPKALA, R.: Štúrovci a Hegel (K problematike slovenského hegelianizmu a anti hegelianizmu). Prešov 1996.
- ⁵ GOSZCZYŃSKA, J.: Problem mesjanizmu w słowackiej literaturze romantycznej. Z polskich studiów slawistycznych 8, 1992, s. 44-51.
- ⁶ KOVÁČ, L.: Slovenskú vedu treba budovať na jej uhorskej tradícii. Forum Scientiae. 7, 2000, č. 3-4. Skutočnosť, že autor ani netuší o čom hovorí, potvrdzuje jeho citovanie termínu „slovanská veda“ od Lajosa Gerendela, teda z druhej ruky.
- ⁷ ČYŽEVSKYJ, D.: „Večne-ženské“ v slovenskej filozofii. Živena 25, 1935, s. 234-238. ČYŽEVSKYJ, D.: Dr. Sa. Št. Osuský: Štúrova filozofia. (Recenzia). Slovenské pohľady 52, 1936, s. 560-563. ČYŽEVSKYJ, D.: Štúrova filozofia života. Bratislava 1941.
- ⁸ Termín slovanský pravicový anarchizmus sme zvolili zámerne v snahe čo najlepšie vystihnúť podstatu Mickiewiczovho odkazu. Pod pravicovým anarchizmom rozumieme učenie vyplývajúce z Kristovho posolstva o Božom kráľovstve, ktoré nie je z tohto sveta a stojí v protiklade s akýmkoľvek daným spoločenským a politickým usporiadaním. Ako pravé a jedine oprávnené spoločenské zriadenie korešponduje s Božím a nie

ľudským plánom dejín sveta. Prívlastok slovanský možno zameniť aj za poľský, v podstate však zužuje tento termín na Slovanstvo.

- ⁹ WALICKI, A.: Filozofia, s. 40 a 66.
- ¹⁰ WALICKI, A.: Filozofia, s. 110.
- ¹¹ HROBŇ, S. B.: Listy Sama Bohdana Hroboňa. Ed. E. Hleba. Martin 1991, s. 142.
- ¹² WALICKI, A.: Filozofia, s. 23-24.
- ¹³ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Druhí otvorení list p. Ctibohovi Cochiusovi. Orol Tatránski 2, 1847, č. 75-78, s. 620.
- ¹⁴ MICKIEWICZ, A.: Literatura słowiańska. Kurs 2. In Dzieła 10. Trans. L. Płoszewski. Warszawa 1855, s. 14.
- ¹⁵ HROBŇ, S. B.: Listy, s. 66.
- ¹⁶ HURBAN, J. M.: Veda a slovenské pohľady. Slovenské pohľady 1, 1846, č. 1, s. 8-9.
- ¹⁷ WALICKI, A.: Filozofia, s. 126.
- ¹⁸ VÁROSSOVÁ, E.: Filozofia, s. 394.
- ¹⁹ COCHIUS, C.: Recenzia na Slovenské pohľady..., vydávanje od M. J. Hurbana. Orol Tatránski 2, 1847, č. 51-53, s. 411.
- ²⁰ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Otvorení list p. Ctibohovi Cochiusovi. Orol Tatránski 2, 1847, č. 59-61, s. 467-468.
- ²¹ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Otvorení list, s. 476.
- ²² COCHIUS, C.: Odpoveď p. Petrovi Z. Hostinskému na jeho otvorení list. Orol Tatránski 2, 1847, č. 66-67, s. 522.
- ²³ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Druhí otvorení list, s. 620.
- ²⁴ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Druhí otvorení list, tamže.
- ²⁵ KELLNER-HOSTINSKÝ, P. Z.: Prvotíni vedy slovanskej. Slovenské pohľady 2, 1851, č. 4-6, s. 164.
- ²⁶ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok do pamätníka. Sokol 1, 1862.
- ²⁷ ČYŽEVSKYJ, D.: „Večne-ženské“, s. 235.
- ²⁸ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 267.
- ²⁹ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 336.
- ³⁰ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 425.
- ³¹ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 473.
- ³² KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 336.

- ³⁵ KELLNER-HOSTINSKÝ, P.: Jeden zápisok, s. 474.
- ³⁶ HROBONĚ, S. B. (1863): Slovo o Goethem a Heglovi. Sokol 2, 1863, s. 84.
- ³⁷ ČYŽEVSKYJ, D.: „Večne-ženské“, s. 234–238.
- ³⁸ HROBONĚ, S. B.: Listy, s. 96–97.
- ³⁹ HROBONĚ, S. B.: Listy, s. 94.
- ⁴⁰ Prepis jednej časti tohto textu a jeho edíciu pripravil – HLEBA, E.: Lásky Sama Bohdana Hroboňa. Bratislava 1994, s. 15–21. Otázny je dátum vzniku tejto pamiatky. Hleba (s. 21) uvádza 6. II. 1864. V inom liste Slavojovi Amerlingovi však stojí, že mu „Vidmelno soznanie“ poslal na konci jari 1875. Pozri HROBONĚ, S. B.: Listy, s. 166. V samotnom texte však naozaj stojí 6. II. 1864. Citované podľa kópie rukopisu. Archív Maticy slovenskej. Prír. č. 529.
- ⁴¹ Vidmelno soznanie, s. 1. Taktiež – HLEBA, E.: Lásky, s. 15.
- ⁴² Vidmelno soznanie, s. 1–2. Taktiež – HLEBA, E.: Lásky, s. 15–16.
- ⁴³ HROBONĚ, S. B.: Listy, s. 165–166.
- ⁴⁴ ČYŽEVSKYJ, D.: „Večne-ženské“, s. 238.
- ⁴⁵ HROBONĚ, S. B.: Slovo o..., s. 487.
- ⁴⁶ ECO, U.: Foucoltovo kyvadlo. Trans. Z. Frýbolt. Praha 1991, s. 42–52.
- ⁴⁷ Pozri napríklad – *Vidmelno soznanie II.*, s. 5–6.
- ⁴⁸ ČYŽEVSKYJ, D.: „Večne-ženské“, s. 235.
- ⁴⁹ HROBONĚ, S. B.: Slovo o..., s. 85.
- ⁵⁰ HROBONĚ, S. B.: Slovo o..., s. 232.
- ⁵¹ HROBONĚ, S. B.: Slovopieseň. Proglas 7, 1996, č. 3, s. 6.
- ⁵² HROBONĚ, S. B.: Slovopieseň, s. 3–8.
- ⁵³ GAARDEN, J. (1995) Sofiin svet. Bratislava 1995, s. 159.
- ⁵⁴ HROBONĚ, S. B.: Listy, s. 124.
- ⁵⁵ MICKIEWICZ, A. (1955b): Literatura słowiańska. Kurs 3–4. In: Dzieła 11. Trans. L. Płoszewski. Warszawa 1955, s. 185.
- ⁵⁶ NOVAK, M. – NOVAK, J.: Povedz mi prečo? Trans. Bratislava 2000, s. 168–172.
- ⁵⁷ HROBONĚ, S. B.: Slovo o..., s. 162.
- ⁵⁸ HROBONĚ, S. B.: Slovo o..., s. 137.

ŠTÚROVA KONCEPCIA SLOVANSKEJ VZÁJOMNOSTI Z HLADISKA POSTMODERNY

Tibor Žilka (Nitra)

Je všeobecne známe, že modernizmus je spätý s túžbou vytvoriť novú spoločnosť, novú realitu, eo ipso je založený na inovácii. Vyrastá v lone industriálnej spoločnosti so všetkými jej znakmi a dôsledkami. Zámerne chce prerušiť všetky spojenia s tradíciou, zaujíma ho predovšetkým budúcnosť. Jedna z najznámejších básní na začiatku storočia – Apollinairovo *Pásmo* – už v úvode obsahuje odmietnutie tradície a minulosti: *A veď už máš po krk starých vecí / Pastierka Eifelka dnes ráno stádo mostov ti mečí / Po krk všetkých Rimanov a Grékov / Tu aj limuzína zdá sa starovekou* (prel. Karol Strmeň).

Popri odmietnutí tradície a minulosti sa literatúra (ume-
nie) zameriava na chválu, velebenie, oslavu modernej tech-
niky – áut, mostov, nových dopravných prostriedkov. Želez-
nice, nádražia, stanice sa stávajú symbolom spoločenského
pokroku; už na prelome storočia sa začali stavať podzemné
dráhy (metrá). Extrémnym výhonkom daného životného
pocitu sa stáva futurizmus (zo slova futurum ‘budúcnosť’),
vyjadrujúci víziu človeka (aj umenia) o budúcnosti. Rozvoj
techniky zapríčiňuje, že minulosť (tradícia) znamená regres,
preto ju treba odmietnuť, ničiť, skoncovať s ňou. Pravda,
pokiaľ niekdajšie mýty sa nedajú premietnuť do nových,
modernejších utópií.

Hoci medzi utópiou a mýtom je úzka súvislosť, predsa
utópia je viac ako mýtus, zakotvená vo filozofii svojej doby,
chronologicky sa dá vymedziť jej pôsobenie, aktuálnosť
(Bobrownicka, 1997, s. 10). Mýtus má zväčša nadčasový
charakter, aspoň takto sa dá určiť jeho najtypickejší znak
a najadekvátnejšia vlastnosť.

Pod vplyvom novej filozofie života sa aj mýtus ako ter-

mín začína v 20. storočí používať v nových významoch: môže znamenať ilúziu, lož, poveru, vieru, sakralizáciu istých hodnotových systémov, preceňovanie vlastného sveta na úkor cudzieho sveta (Meletinskij, 1989, s. 33). Celá epistéma moderny sa zakladá na vylúčení istých typov ľudí (etník, národností, národov) z okruhu vlastnej kultúry, vlastných hodnôt (Appignanesi – Garratt, 1996, s. 82-84). Takto sa niekdajšie utópie transformujú do osobitých mýtov, premieňajú sa na svojrázny mýtus. Svoju svetu sa venuje osobitná pozornosť aj z hľadiska jeho priority, vedúceho postavenia, vydobývania si moci a prevahy nad inými. Úsilie dokázať prevahu nad inými môže sa prejavovať v preceňovaní svojich kultúrnych, morálnych, sociálnych hodnôt, historickej úlohy a môže byť vzpruhou pri stanovení nových programov, plánov, predsavzatí.

Vo filozofickom zmysle sa vízia budúcnosti úzko spája s tým, čo J. F. Lyotard nazýva „príbehom“. Príbehy podobne – dodajme: v podobe nových mýtov – majú legitimizovať „spoločenské a politické inštitúcie a praktiky, ustavení zákonů, různé etiky a způsoby myšlení“ (Lyotard, 1993, s. 29). Nové alebo skôr inovované mýty na rozdiel od klasických síce hľadajú legitimitu v nejakom prapôvodnom zakladajúcom čine, ale ich program je premietnutý do budúcnosti. Jej príchod sa má pripraviť: na počiatku je Idea, ktorá sa má postupne realizovať; takouto ideou môže byť komunizmus alebo národný socializmus ako extrémne výhonky programov, vytvorených na základe vylúčenia iných z vlastného sveta. Je daný projekt a všetky ľudské úsilie, ciele, predsavzatia sa majú orientovať naň. Pravda, tento model funguje aj v skromnejšej a ľudskejšej podobe v rámci moderny, ba prejavuje sa aj v umení. Nová epistéma sa prvýkrát výrazne presadila v maľbe Pabla Picassa *Slečny z Avignonu* (1907), ktorá je jasným dôkazom ostrého kontrastu medzi tým, čo je normálne, zdravé, prijateľné (muži na obraze) na jednej strane, a čo je deformované, choré, nahé (prostitutky) na druhej strane.

Pravda, ako vieme, nešlo o jeden projekt; projektov bolo viac, pričom za každým projektom stála bipolarita modernistického myslenia. Bipolarita, kontrasty a z nich vyplývajúce „boje“ sú hybnou silou modernizmu ako epochy zameranej na budúcnosť. Tento princíp prirovnáva Ágnes Hellerová pohybu kyvadla – buď prevažuje na jednu alebo druhú stranu, pričom jeden pól reprezentuje napr. svoj národ s výsostne kladnými hodnotami oproti inému národu, ktorý tieto hodnoty nemá (Heller – Fehér, s. 44-45). Modernizmus je založený na kyvadlovom princípe pohybu, medzi pólmi je kontrast, daný kladným alebo záporným nábojom. V tomto boji protikladov sa legitimizujú obeť, pripúšťa sa možnosť individuálnych tragédií, všetko sa podriaďuje celku, víťazí kolektívne vedomie dejín, fetišizuje sa pohyb vpred (vývin). Sloboda sa v tomto zmysle stáva utópiou – sloboda sa v modernej kultúre spája s budúcnosťou (neraz so vzdialenou budúcnosťou), no kvôli jej uskutočneniu je všetko dovolené, dokonca aj teror sa legitimizuje. V tejto súvislosti možno uviesť metaforu Hegla: absolútna sloboda je ako noc, v ktorej všetky kravy sú čierne. Summa summarum: všetky projekty majú vyústenie v nekonečne, budúcnosť je zahmlená, nejasná, utopistická. Celá kultúra modernizmu teda čerpá námety z utopistických koncepcií, resp. sama vytvára utópie, pretavené do mýtov. Utopia je symbolom modernizmu, modernistického chápania dejín, dejinného pohybu. Na konci týchto utópií sú antiutópie, témy obrátené naruby a vyúsťujúce do literárneho (umeleckého) sformovania katastrofizmu. Katastrofizmus naznačuje koniec veľkých príbehov, pričom postmodernita je i „koncem lidu jakožto krále příběhů“ (Lyotard, 1993, s.31).

Jedným z projektov nasmerovaných do budúcnosti je aj utópia slovanskej vzájomnosti, vytvorená práve na území bývalého Česko-Slovenska. Je to „príbeh“ (projekt, program) vyznačujúci historické poslanie Slovanov v dejinách. Na samom začiatku je Kollárov postoj v myšlienke primknutia sa k „dubisku“; už tu je obsiahnutý príklon

k Rusku ako k zášтите, ochrane, sile. Po ňom zdôvodňuje podstatu slovanskej vzájomnosti z vedeckého hľadiska P. J. Šafárik, no a na konci tohto úsilia je Ľudovít Štúr, jedna z najväčších osobností slovenského národa, kodifikátor spisovného jazyka, literát, politik. Dielo, ktoré vedecky i politicky najviac zdôvodňuje slovanskú vzájomnosť na základe vedúcej úlohy Rusov, iba nedávno uzrelo svetlo sveta v slovenčine. Keďže Ľ. Štúr napísal toto dielo po nemecky, dlho sa iba hovorilo o ňom bez náležitého poznania samej podstaty tejto utópie, resp. utopistickej koncepcie. Bez výhrad táto kniha aj Rusom vyhovovala iba v minulom storočí, v období, keď si postupne upevňovali v sebe vedomie výnimčnosti, mesianizmu. Nie je úplne bezvýznamným faktom, že Štúrova kniha, ktorú napísal po revolúcii 1848, pravdepodobne už v roku 1851, bola prvýkrát publikovaná v roku 1867 v ruskom preklade v Moskve počas slovanského zjazdu, potom znovu vyšla v Petrohrade (1909), no a v nemčine až v roku 1931 (Bombík, 1993, s. 7 – 8). Z toho vyplýva, že najviac vyhovovala, ba aj vyhovuje Rusom.

Treba si položiť otázku, z čoho vznikla táto utópia a ako ona prerástla do svojrázneho mýtu. Maria Bobrownicka vyčleňuje tri utópie v dejinách Slovanov.

1. Bogomilstvo je prvou utópiou v poradí, vzniklo na začiatku 10. storočia v prvej bulharskej ríši a neskoršie sa rozšírilo aj v samotnom Konštantinopoli (Heer, 2000, s. 138). Bolo to hnutie porobených slovanských ľudových más s východnými gnostickými sektami, založené na preferovaní ethos pred ratio: „Element etnicno-plemienny nie dochodzi jeszcze do głosu...” (Bobrownicka, 1997, s. 10-11).

2. Husitizmus je prvou utópiou, kde sa už prejavuje aj nacionalizácia, ale až v druhej fáze. Na samom začiatku husiti ako „boží bojovníci“ ešte neuvažovali v národných intenciách, neskoršie však ethos a etnos splynuli, vytvorili symbiózu (ibid, 1997, s. 11).

3. „Tretí Rím“ pokladá M. Bobrownicka za typickú nacionalistickú utópiu u Slovanov; u Rusov sa pritom táto utó-

pia čoskoro mení na národný mýtus (ibid, 1997, s. 11). Do tohto mýtu vhodne zapadá aj neskoršie inkorporovaná utópia slovanskej vzájomnosti, ba možno povedať, že práve u Rusov táto utópia sa pretavuje a prerastá do mýtu, ktorá vo svojej podstate legitimizuje domnelú oprávnenosť vedúcej úlohy „tretieho Ríma“ v slovanskom a neskoršie aj celoeurópskom kontexte.

Pokúsme sa teraz interpretovať, resp. reinterpretovať Štúrovu knihu a jej základné tézy, jej celkovú koncepciu. Utopizmus autor načrtáva v poslednej časti svojho diela, ktorá má názov *Trojaký spôsob, ako Slovanov politicky oslobodiť*. Ide o tri možné cesty vývoja z hľadiska slovanskej vzájomnosti:

1. Slovanská federácia bez Ruska;
2. Transformácia Rakúska do slovanskej federácie;
3. Únia s Ruskom ako monarchia zjednotená pravoslávnu cirkvou.

Po dôkladnej kritike prvých dvoch možností autor automaticky prechádza k výkladu tretej verzie: „*Ak teda nie je možné ani jedno, ani druhé a Slovania sa nemôžu zorganizovať a rozvíjať ani vo federatívnych štátoch, ani pod Rakúskom, zostáva už len tretia možnosť, totiž pripojenie Slovanov k Rusku, a jedine tá je správna a má budúcnosť*“ (Štúr, 1993, s. 150). Autor presne vidí a vymedzuje aj úskalía zjednotenia Slovanov, medziiným identifikuje aj „poľský“ problém: „*Jediní Slovania, ktorí pociťujú k Rusku nevraživosť a keby sa im naskytla príležitosť, vystúpili by proti nemu, sú Poliáci*“ (ibid, 1993, s. 153). Ľ. Štúr na jednej strane vidí odpor Poliakov k takejto nožnej únii, na druhej strane viackrát zdôrazňuje a kvituje, že najviac sa Rusom približujú Srbi. Hodno ho znovu doslovne citovať: „*Srbi sú Rusom oddaní, sú pravoslávneho vyznania, chrabí, rozumný národ a majú pritom zmysel pre poéziu*“ (ibid, 1993, s. 168). Dokonca ich nazýva po Rusoch prvým slovanským kmeňom. Srbi si vraj na seba upútali pozornosť

všetkých slovanských kmeňov a získali si medzi nimi zaslúžené prvenstvo.

Stmelujúcim faktorom zjednotenia Slovanov by podľa Štúra mala byť cirkev. A hoci sám je protestantom, prioritu dáva pravoslávnej cirkvi. Vedúcu úlohu katolicizmu popiera, ešte presnejšie – má veľké výhrady voči bigotnosti a zaslepenosti katolíkov. Doslova píše: „*Pravoslávne národy sú právom vo všetkých krajinách nábožne založené, no nikde nie sú slepé a bigotné ako katolícke národy*“ (ibid, 1993, s. 170). Z toho potom vyvodzuje: pravoslávna cirkev sa pripájala k štátu a pomáhala mu. Nepriamo poukazuje aj na podstatu tohto javu: v Rusku je panovník národa súčasne aj zástupcom cirkvi (ibid, 1993, s. 171).

Napriek pritakávaniu ruskej skutočnosti, ruskej moci a ruskej kultúre, Štúrova kniha nenachádzala úplné pochopenie ani u ruských vladárov či predstaviteľov moci v neskoršom období. Príčiny sú jednoduché: táto pravoslávna koncepcia dejín vylučuje komunizmus z utópie. Podľa L. Štúra komunizmus ľud žalostne ponížuje, ba čo viac – „... *patrí k najdivším výplodom, aké vôbec vzišli z ľudského mozgu*“ (ibid, 1993, s. 79).

Treba tu pripomenúť, že sa v Štúrovej koncepcii „bijú“ dve utópie – na jednej strane utópia slovanskej vzájomnosti a na druhej strane utópia komunizmu. Autor jednoznačne presadzuje utópiu slovanskej vzájomnosti, politicky uskutočniteľnú zjednotením slovanských kmeňov (rozumej: národov) pod nadvládou Ruska, jeho gosudara. Moc by mala byť legalizovaná prostredníctvom cirkvi, pravoslávneho náboženstva, lebo cirkev upevňuje štát a štát je garantom vývoja. Doplnme: garantom vývoja aj jednotlivých kmeňov (národov). Únia má zabezpečovať rozvoj aj v oblasti kultúry, aj v politickej a spoločenskej sfére. A predsa nevyhovovala táto utópia záujmom Ruska po nastolení sovietskej moci, lebo L. Štúr vo svojej knihe pregnantne vysvetlil degenerujúci vplyv komunizmu na ľudí: „... (komunizmus) *zničí akúkoľvek iniciatívu, vlastné sebaurčenie, akúkoľvek*

ráznejšiu snaživosť, každý druh súťaživosti, postupne vylučuje obetavosť a činnosť lásky k blíznym“ (ibid, 1993, s. 77). K tomu ešte dodáva: „*Komunizmus dospel teda k tomu istému cieľu, ako náboženská ľahostajnosť a odklon od kresťanstva*“ (ibid, 1993, s. 78). A teda „*namiesto posvätných pút velebí sebeckosť, rozkoš a podobné veci, no takýmito spôsobom uvrhá ľudstvo do zvieracieho stavu*“ (ibid, 1993, s. 78). Ešte závažnejšie sú jeho slová o komunistickom despotizme, lebo „*v každom, akokoľvek usporiadanom komunizme otvára sa nielen perspektíva šedivého života zbaveného ušľachtilej radosti, ale aj perspektíva najstrašnejšieho despotizmu*“ (ibid, 1993, s. 78). V každom komunizme je podľa autora povolaná vládnúť surová, zmyselná a egoistická masa (ibid, 1993, s. 78).

Komunizmus spája L. Štúr s dekadenciou západu, vraj iba tam môžu vzniknúť idey tohto druhu, ba iba tam sa môžu rozšíriť. Musíme podotknúť, že v tom sa veľmi mylil. Pravda, v danej dobe nebol jediný, ktorý dokázal jasne sformulovať neblahé následky prípadnej realizácie komunistických ideí v praxi. Po revolúcii a nesplnených nádejach sa aj v Uhorsku ozvali hlasy odmietajúce a kritizujúce komunizmus. József Eötvös, po roku 1867 minister kultúry a školstva, tesne po revolúcii upozornil na základnú duchovnú oporu komunistických ideí: tou je zásada totálnej rovnosti medzi ľuďmi. Cieľom takéhoto štátu má byť dosiahnutie úplnej rovnosti a prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa má byť úplná podriadenosť jednotlivca (indivídua) štátu. A to sa podľa neho dá uskutočniť jedine tým, že štát disponuje neobmedzenou mocou. Maximálny stupeň rovnosti však možno dosiahnuť iba vtedy, ak sa jeden človek vymyká z tohto rámca; z toho potom zákonite vyplýva, že despotizmus neprotirečí komunizmu, ale je jeho následkom. Preto je víťazstvo komunizmu nepredstaviteľné bez despotizmu (Eötvös, 1885, s. 47-48). Najdokonalejším stavom indivídua je podľa tejto teórie sloboda, pričom vzájomný pomer slobody a rovnosti je v protiklade (Göllnerová, 1937, s. 98-99).

Háček je teda v tom, že oproti rovnosti stojí sloboda; ak je spoločnosť postavená na rovnosti, niet slobody; kde je zase dostatok slobody, niet rovnosti. V tom spočíva protirečivosť teoretických premís koncepcie L. Štúra o slovanskej vzájomnosti a vzájomnej prepojenosti. Spravodlivosť, rozvoj kultúry bola prisúdená cirkvi, lenže ako, keď má byť cirkev podriadená štátu podľa princípu, zaužívaného vo východných krajinách. Ide tu o podľahnutie byzantizmu a v konečnom dôsledku tomu, čo má byť pokračovaním césaropapizmu. Napriek tomu tento typ kultúry fungoval v neskoršom období ako model, ako vzor, hoci na ateistickom základe. Ako sám L. Štúr zavrhol západný typ kultúry, tak uskutočnenie utópie, vymyslenej a skoncipovanej aj L. Štúrom, sa v praxi rozvíjalo na zásadách despotizmu. Úlohu pravoslávnej cirkvi prevzala strana a gosudar (vládár) sa zmenil na byrokratického despotu.

Utópia slovanskej vzájomnosti sa najviac osvedčila v rokoch vojny (1941 – 1945), keď sa všetko malo podriaďovať záujmu východu (aj „stredu“) proti germánskej expanzii. Idea slovanskej vzájomnosti však aj vtedy slúžila predovšetkým ruským záujmom, napomáhala ruskej expanzii a sčasti aj šíreniu ruštiny ako spoločného jazyka Slovanov.

Slovanská vzájomnosť a filozofický aspekt panslavizmu sa tu stmeluje do ideologického programu zjednotenia Slovanov, vychádzajúceho a nadväzujúceho na veľkomoravskú tradíciu. Pokiaľ J. Kollár rozvíjal myšlienku slovanskej vzájomnosti, P. J. Šafárik panslavizmus vedecky zdôvodňoval a pojmovo vymedzoval, no politický rozmer mu dal predovšetkým L. Štúr vo svojom diele *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*. Nemožno pokladať za náhodu, že Štúrova koncepcia slávila úspech na Vseslovanskom zjazde v roku 1867 v Moskve. Podľa západných teoretikov – W. Lednického a M. P. Petrovicha – mala vplyv na neskorší vznik panrusizmu. Tretí bod tejto koncepcie – únia s Ruskom, kde by práve Rusi hrali hlavnú úlohu a kde by dominovala pravoslávna cirkev a ruský spisovný jazyk by sa

všeobecne používal na celom území – sám L. Štúr pokladal za najpravdepodobnejší a aj za najpriateľnejší. Bola to utópia postavená proti pangermanizmu a panhunganizmu, pričom proti panhunganizmu autor zaujal aj takého stanovisko: „*Nečestné je toto jarmo maďarské pre Slovanov a veľmi škodlivé; nečestné, lebo pochádza od spolurodákov mongolských, ktorí žijú naším umom, našou silou, ako o tom svedčí celá história uhorská i najnovšia; škodlivé, bo Maďari stoja v ceste veľkému združeniu slovanskému*“ (Štúr, 1986, s. 191). Bola to utópia, ktorá prisúdením neúnosnej funkcie Rusom a ruskej kultúre sa sčasti zmenila a premenila na mýtus so silnými znakmi panrusizmu a v procese realizácie sa sama zdegenerovala. Pravdaže, aj preto, lebo sa zlučovalo to, čo je v samej podstate nezlučiteľné. Ako totiž nanútiť na katolícko-protestantskú Európu byzantizmus – pravoslávnu cirkev, nadvládu panovníka nad cirkvou, ruštinu s azbukou ako spoločný jazyk, no predovšetkým kultúrne danosti jednej a druhej strany sa nedali zosúladiť. Ako vieme, Karel Havlíček Borovský už v roku 1843 vytriezvel z toho, aby Rusi zastávali vedúce miesto medzi Slovanmi; už vtedy pochopil, že Slovania nie sú národom pozostávajúcím z niekoľkých kmeňov a nárečí. Ako 22-ročný mladík vedel rozlíšiť diferenciáciu kultúr, osudov ako aj poslania jednotlivých slovanských národov, ba vylúčil aj bratstvo medzi nimi (Černý, 1995, s. 29). A František Palacký o niekoľko rokov neskoršie dáva do jedného vreca pangermanizmus a panslavizmus, dokonca vyzýva (za)chrániť strednú Európu, malé národy dunajskej kotliny a v širšom zmysle slova celú Európu pred týmto dvojím nebezpečím (Černý, 1995, s. 37). Stačilo obidvom trochu nahliadnuť do zákulisia ruského života, aby pochopili, že odtiaľ neprichádza spasenie, ani nezištná, nesebecká pomoc.

Byzantizmus a klasická kresťanská kultúra sa rozchádzajú, odlišne sa vyvíjajú po celé stáročia. Vážny rozkol nastáva už v roku 800, keď „*zriadenie západného cisárstva* Levom III. a Karolom Veľkým značne prispelo k odklonu

byzantskej cirkvi a k jej konečnému rozchodu s Rímom“ (Hertling, 1983, s. 124). Jedinečný pomer, obsahujúci vzájomnú spätosť medzi svetskou a duchovnou mocou, sa stáva základom vzájomnej podriadenosti a nadriadenosti. Na jednej strane Imperium, na druhej strane Sacerdotium prináša istú kontrolu, ale aj ostrý odklon od byzantizmu a zároveň začiatok nového náhľadu na spracovanie vecí verejných, aj kultúrnych. Neobmedzená moc panovníka odvtedy v európskom myslení nemá a ani nemôže mať také silné korene, ako vo východnej kultúre. Aspoň natrvalo nie!

E. Štúr práve európske myslenie, resp. jeho model prenáša na Rusko, kde by sa panovník mal držať zásad spravodlivosti a náboženskej viery. Zopakujme si znovu: ruština ako spoločný jazyk Slovanov, gosudar ako najvyššia vrchnosť štátu i cirkvi, vedúca úloha Rusov v únii a ešte k tomu samostatnosť Srbska ako najvernejšieho spojenca Rusov! Bola to utópia nejasnej budúcnosti, vytvorená po roku 1850, teda v čase, keď v industriálnej sfére, ale postupne aj v kultúre vznikali predpoklady pre nastolenie modernizmu, modernistického chápania dejín, založeného na neustálych zmenách, inovácii a na originálnych koncepciách budúceho usporiadania sveta, resp. Európy. Program nasmerovaný do budúcnosti môže byť iba utopistický, môže sa zrodiť iba ako utópia, ktorá však môže postupne prerásť do mýtu. A Štúrova koncepcia utópiou nesporne aj bola. Autor odkrýval pri koncipovaní svojho programu aj protiklady, existujúce medzi slovanskými „kmeňmi“. Poukázal na protiklady medzi Srbmi a Chorvátmi, Poliakmi a Rusmi, Čechmi a Slovákmi! Ako protestant sa kriticky stavia proti katolicizmu, preto je nelútostný voči Poliakom a Chorvátom, na druhej strane preceňuje kladné črty, vlastnosti Srbov a Rusov. Čechov kritizuje predovšetkým za prílišnú otvorenosť k európskej kultúre.

Z hľadiska modernizmu je idea slovanskej vzájomnosti utópiou, ktorá pomaly dve stáročia silne pôsobí v európskej civilizácii aj v podobe mýtu. Tento mýtus zohral významnú

úlohu v boji proti germánskej expanzii, ale sa zneužíval aj pri presadzovaní totalitarizmu v krajinách tzv. východného bloku. Napriek tomu sa aj s touto utópiou a jej mýtickou podobou musí postmodernizmus vyrovnávať a prehodnotiť jej/ich význam. Keďže podľa Lyotarda veľké projekty („príbehy“) stroskotali, zároveň sa vyprázdnil aj utópie nasmerované do budúcnosti. Vcelku sa dnes budúcnosť objavuje skôr ako antiutópia, vyznamenaným časom sa stáva minulý čas. Pravda, táto nostalgia smerom „dozadu“ sa môže realizovať aj formou pastišu, imitácie, palimpsestu, formou citácií v rámci literatúry a umenia (Bojtár, 1993, s. 74). A čo sa týka strednej Európy – umenie (aj literatúra) aj v období totality udržiavala západné hodnoty, skôr v spoločenskej, politickej, ideologickej sfére sa približovala spoločnosť k byzantizmu a césaropapizmu.

Ako tvrdí V. Havel: v rámci totality sa za „levný domov“ platí draho – abdikáciou na vlastný rozum, svedomie a zodpovednosť. Aj to je výsledok neúnosného presadzovania byzantského typu kultúry na území, kde to pôsobí ako cudzorodý prvok (Havel, 1990, s. 58). A práve proti tomu sa zdráhala stredná Európa v kultúrnej oblasti (T. Rózewicz, S. Mrožek, B. Hrabal, L. Vaculík, D. Tatarka, P. Esterházy, Gy. Konrád atď.). A nová skutočnosť po roku 1989 im dáva za pravdu.

V nových podmienkach dochádza k výrazným zmenám v súvislosti s časom. Pokiaľ moderná kultúra bola explóziou času a bola založená na utopistickom projekte absolútnej slobody v zahmlenej (nedostupnej) budúcnosti – slobodou ľudí, národov, kultúry. Dnes je aktuálne hovoriť o zmrazenom čase, s čím sa pozornosť presúva z budúcnosti do minulosti. Ako tvrdí Dubravka Oraićová Tolićová: postmoderna je implóziou moderny – zrušenie vyčerpaného času do priestoru, utópiou spomínania a spomienok, návrat z orientácie na absolútne novú skutočnosť k orientácii na tradíciu, na už existujúce „texty“; dôkazom je aj fenomén intertextuality a citátovosti v súčasnom umení (Oraićová Tolićová, 1993, s. 3 – 4).

Návrat k tradíciám a ku kultúrnym prameňom znamená priestorovú orientáciu. Implózia na priestor z kultúrneho hľadiska vážne spochybňuje globálnu a komplexnú utópiu slovanskej vzájomnosti a zaostruje pohľad na to, čo zostalo z prapočiatkov kultúr, t. j. z toho, čo sa utváralo po dlhé stáročia. Z tohto aspektu sa ešte väčšmi vynára otázka opodstatnenosti delenia kultúry na západnú a východnú, na katolícko-protestantskú a byzantskú, na slobodnú a rovnostársku so sklonom k despotizmu a autoritárstvu.

Namiesto zjednocovania ľudí na etnickom princípe ich koexistenciu postavilo na nové základy mediálne etablovanie (masovej) kultúry, ku ktorému dochádza v troch etapách: po roku 1918 (rozhlas), po roku 1945 (televízia) a v súčasnosti prostredníctvom internetu (Sloterdijk, 2000, s. 73). Nová situácia vyžaduje duchovnú askézu, lebo v tomto svete sa človek nemôže chovať ako domáci pán alebo ako vznešené panstvo „s nájomnou zmluvou, ktoré nepripúšťa výpovede“ inej orientácie (ibid, 2000, s.78). Nemožno sa naďalej riadiť „obrazom silného muža“, ani silného kolektívu, národa alebo spoločnosti národov. Rozhodujúce slovo má samotné bytie v heideggerovskom zmysle slova, ktoré dáva pokyny duchaprítomným priateľom, vnímavým susedom a pastierom, avšak „nemožno z týchto pastierov a priateľov bytia vytvoriť národ, dokonca ani alternatívnu školu“ (ibid, 2000, s. 78). Rozhodujúci význam tu má individualizmus zbavený mocenských ambícií a autoritárstva.

Individualizmus a kolektivismus, sloboda a rovnosť, Západ a Východ ako pojmy a kultúrne fenomény sú naďalej ukotvené vo vedomí, prostredníctvom ktorých možno rozlišovať jednotlivé regióny a okruhy. Stredná Európa na jednej strane hraničí s germánskou kultúrnou oblasťou, na druhej strane s byzantsko-ruskou kultúrnou oblasťou. Je to mýtický „stred“ tiahnuci sa zhora nadol či zdola nahor s rozličnými regiónmi, ale s výraznou prevahou katolícko-protestantských črt v rámci svojej orientácie na minulosť, na

dejiny. Stredný región (poľská, česká a slovenská kultúra) je v bezprostrednom kontakte s baltským regiónom (Estóni, Lotyš, Litovci), maďarský kultúrny región nadväzuje na alpsko-jadranský región (Rakúšania, Slovinci a Chorváti). Na samom severe vyčnieva Škandinávia a na juhu sa tieto kultúry spájajú s talianskou (pôvodne rímskou) kultúrnou oblasťou, t. j. s kolískou európskej kultúry, ktorá je historicky bezprostredne prepojená aj na grécku kultúru. (Pusztay, 1993, s. 409). Na záver znovu treba povedať, že mýtický „stred“ (stredná Európa) je z kultúrneho hľadiska oveľa väčšmi zviazaný so západoeurópskym kultúrnym okruhom, než s rusko-byzantským kultúrnym okruhom. To však nevyklučuje spoluprácu medzi týmito kultúrnymi okruhmi, ale z hľadiska postmodernej situácie je západná orientácia stredoeurópskej kultúry determinovaná tradíciou a spoločnými dejinami.

Literatúra:

1. Appignanesi, Richard – Garratt, Chris: *Postmodernismus pro začátečníky*. Brno, Ando Publishing 1996.
2. Bobrownicka, Maria: *Utopie na ziemiach słowiańskich. Próba typologii*. In: Czapik-Lityńska, Barbara (edit.): *Utopia v językach, literaturach i kulturach Słowian*. 2. zv. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1997, s. 9-17.
3. Bojtár, Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa?* Budapest, Századvég 1993.
4. Bombík, Svetoslav: *Das Slawenthum... ako štúrovo odmietnutie Západu*. In: Štúr, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií 1993, s. 7-22.
5. Černý, Václav: *Vývoj a zločiny panslavizmu*. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1995.
6. Eötvös, József.: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. Budapest, Vydavateľstvo Móra Rátha 1885.

7. Göllnerová, Alžbeta: *József Eötvös. Štúdia literárne historická*. Bratislava, Spisy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 1937.
8. Havel, Václav: *O lidskou identitu*. Praha, Rozmluvy 1990.
9. Heer, Friedrich: *Europské duchovní dějiny*. Praha, Vyšehrad 2000.
10. Heller, Ágnes – Fehér, Ferenc: *A modernitás ingája*. Budapest, Vydavateľstvo T-Twins 1993.
11. Hertling, Ludvig: *Dejiny katolíckej cirkvi*. Cambridge, Ontario, Dobrá kniha 1983.
12. Lyotard, J.-F.: *O ostmodernismu*. Praha, Filosofický ústav AVČR 1993.
13. Meletinskij, J. M.: *Poetika mýtu*. Bratislava, Pravda 1989.
14. Oraićová Tolićová, Dubravka: *Die moderne und post-moderne Freiheit*. (Rukopis.) 4. S.
15. Pusztay, János: *Zum Begriff Mitteleuropa. Das „Bernsteinstraße-Projekt“*. In: Bernard, Jeff - Gráfik, Imre - Voigt, Vilmos - Withalm, Gloria: „Zeichen/Kultur“. Akten des 3. Österreichisch-Ungarische Semiotik (Kolloquiums Szombathely) Velem 1992, Semiotische Berichte 3, 4; 1993, s. 407-410. Štúr, L.: *Dielo. II*. Bratislava, Tatran 1986.
16. Sloterdijk, Peter: *Pravidla pro lidskou ZOO. Odpověď na Heideggerův dopis O humanismu*. Aluze, 2, 2000, č. 3, s. 70-85.
17. Štúr, Ludovít: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií 1993.

ŠTÚROVSKÝ A TATARKOV MÝTUS NÁRODA

Halina Janaszek – Ivaničková (Warszawa)

V súčasnosti dosť nejednotný termín *mýtus* používam vo význame, aký mu pripisuje filozofické a sociologické myslenie prezentované v prácach Cassirera, Eliada, Sorela, Barthesa, Gurvitcha a iných.¹ Vymenovaní bádatelia napriek odlišnostiam v názoroch na základné otázky uplatňujú v svojich prácach určité základne špecifiká, ktoré chcem tu pripomenúť, aby som v takej subtilnej otázke, ako je otázka subjektívnej a objektívnej hodnoty pohľadu národa na svoju vlastnú tému, nebola zle pochopená.

Všetci uvedení teoretici sa zhodujú v tom, že mýtus má dve funkcie: na jednej strane predstavuje projekciu kolektívnych túžob a snov zamierených na budúcnosť, na druhej strane – v týchto túžbach sa dostávajú k slovu prastaré, archetypické predstavy a pojmy o mieste a funkcii človeka vo svete. Mýtus totiž je viac výrazom túžby než skutočnosti, hoci sa rodí zo skutočnosti a nie je obyčajným výmyslom, lebo v sebe obsahuje aj prvky pravdy. A hoci – povedané slovami Cassirera – „substrátom mýtu je cit a nie intelekt“,² jednako sa štruktúra mýtu javí ako racionálna, opiera sa o logické predpoklady. Nezrovnalosti v chápaní mýtu nevyplývajú z neprítomnosti obsiahnutej v ňom pravdy, ale z filtrácie pravdy. Filtrácia spočíva v tom, že z hľadiska vyššej zásady nevýhodné elementy skutočnosti, ku ktorým mýtus smeruje, sa odsúvajú mimo poľa pozornosti.

V bezprostrednej blízkosti pojmu *mýtus* sa nachádza rovnako nepresný, ale pre postmodernistické myslenie o kultúre a spoločnosti veľmi dôležitý pojem *veľkých príbehov* a *metapríbehov*, čiže lyotardovských *grand récits* a *metarécits*.³ Sú to ideologické systémy obsahujúce víziu ideálnych spoločností, ku ktorým ľudstvo musí smerovať, aby dosiahlo svoje široko chápané šťastie. Tieto systémy obsahujú veľa

pokynov, spoločenských a etických zásad, ktoré sa často prenášajú z pokolenia na pokolenie a pomáhajú dosiahnuť predsavzatý cieľ. Genéza *grand récits* sa totiž vyvodzuje z folklóru – z cyklicky navrstvovaných rodových, generačných a i. spomienok určitého spoločenstva na to, čo bolo a čo pretrváva – bájak, legiend, ako aj príbehov, prísloví, „ktoré sú akoby malé úlomky reálnych príbehov alebo matrice pradávnych príbehov, pretrvávajúcich na niektorých poschodiach domu súčasnej spoločnosti...“⁴⁴

Tieto *diegemy* (odvodené od gréckeho výrazu *diegeomai* – rozprávať) predstavujú istý druh spoločenského vedomia, determinujúceho určité vzorce postojov, obyčajov, morálky, vzorce sformované v minulosti, ktoré sa podľa chápania tohto spoločenstva majú zachovať v jeho prospech. „Ludové historky samé rozprávajú o tom, čo možno nazvať pozitívnymi alebo negatívnymi prvkami formovania (*Bildungen*), to znamená, rozprávajú o úspechoch alebo porážkach sprevádzajúcich činy hrdinov, a tieto úspechy a porážky opodstatňujú činnosť spoločenských inštitúcií (ide o funkciu mýtov, pozn. H. J.-I.), alebo reprezentujú negatívne, resp. pozitívne modely (legendy, báje). Tieto príbehy umožňujú na jednej strane stanoviť kritériá kompetencií patriacich spoločnosti, v ktorej sa trajú, na druhej strane, vďaka uvedeným kritériám, oceniť skutočnosť pôsobenia, ktoré sa v nich uskutočňuje alebo môže uskutočňovať. Prostredníctvom príbehov sa v mýtoch uskutočňuje prenos súboru pragmatických zásad, v ktorých sa konštituuje spoločenský celok.“⁴⁵

V prípade Ludovíta Štúra za najreprezentatívnejšiu výpoveď, ktorá sa najviac približuje k zásadám uvedeného charakteru, treba považovať *Starý a nový vek Slovákov*, dielo napísané v biblickej a súčasne ľudovej štylistike, majúce charakter *gawědy* (zaujímavé rozprávanie).

In medias res vedie nás už prvá veta rozprávania, v ktorom rozprávač, identický s autorom a štylizovaný do podoby priateľa a ideového sprievodcu svojho rodu, apeluje na

svojich rodákov, aby ho vypočuli, pretože im chce vyrozprávať deje ich vlasti, a jeho intencie sú úprimné:

„Počúvajte, krajanovia moji, vyprávať ma o dávnej i terajšej vlasti vašej a usilovne uvažujte o slovách mojich, lebo pochádzajú z mysle čulej, prs neskazených a srdca vám žilivého...“⁴⁶

Rozprávajúc o minulosti súčasne svojim rodákom odovzdáva súbor vedomostí a poučení, vyplývajúcich z dávnej histórie. Tvoria tzv. jednotný súbor (*lad*) predstav *ethnicum*, ktorý – ako tvrdí W. Nawrocki – „jestvuje od nepamäti a vyjadruje sa prostredníctvom mýtu a etnického stereotypu. Určuje spoločný údel, stupnicu národnej súdržnosti, národné určenie, jazykovú, pokrvnú, geografickú, náboženskú a historickú príbuznosť.“⁴⁷

Tento jednotný súbor súčasne poukazuje na väzby, ktoré danú spoločnosť spájajú. Podľa rozprávania L. Štúra, obsiahnutého v *gawěde Starý a nový vek Slovákov*, slovenský ľud od praveku obýva rozľahlú krajinu, zahrnujúcu oblasti od rieky Tisy po Tatry a tiež značnú časť Poľska, Čiech, Sliezska, kde žije pracovitým, bohabojným a mierovým životom, zaoberajúc sa poľnohospodárstvom. Tento ľud prijal medzi seba – nie prostredníctvom nájazdov, ale pohostinstvom a láskavosťou – divokých, špinavých a primitívnych Maďarov, ktorých naučil obrábať zem, umývať sa a velebiť pravého Boha. Uhri sa však neprijemne Slovákom odplatili za túto ich výchovnú činnosť: nanútili im svoje zvyklosti, morálku a s tým aj feudálny systém, ktorý zaviedol v krajine nelútostný systém prác na panskom, aký dobrí a šlachetní Slovania, žijúci v patriarchálnych *obščinách*, dovtedy nepoznali, a nebyť krutých maďarských prišielcov, určite by ho ani nikdy neboli poznali.

Odvoláva sa na dávnu slávu a veľkosť Slovákov, ktorú v zhode so slovenskou tradíciou člení na tri hlavné faktory: na veľkú Moravu, na kráľovstvo Svätopluka a na prijatie kresťanstva z rúk slovanských apoštolov svätých Cyrila a Metoda. Štúr trpko žiali nad súdobou biedou svojich

rodákov, ktorí umožňujú Maďarom, aby ich utláčali, znevažovali slovenčinu, zvyky a kultúru, hoci sami vraj nič nereprezentujú, lebo – píše Štúr – nielen v texte Biblie, ale aj v časopiseckých článkoch, „všetko, čo vzniklo v Uhorsku: veda, osveta, obchod, priemysel vzniklo jedine vďaka Slovákom.“⁸⁸ Preto vyzýva svojich rodákov, aby sa vzopreli nadvláde Maďarov vo svojej vlastnej krajine.

V Štúrovom rozprávaní *Starý a nový vek Slovákov* sa ako najvýraznejšie spoločenské spojivo, zjednocujúce Slovákov, javí spomienka na dávne slávne časy, keď Veľkomoravská ríša prevyšovala všetky okolité zeme ako Tatry prevyšujú iné hory a ako Dunaj prevyšuje európske rieky, ako aj výhrady voči Uhrom za to, že zbavili Slovákov dávnej slávy a chvály.

V emocionálnom, plnom trpkosti rozprávaní L. Štúra, ktoré vydavateľ Josef Jirásek pri všetkej úcte voči mladému predstaviteľovi slovenského národného hnutia označil ako naivné,⁸⁹ sa prejavilo vlastne iba ľudové rozprávačské vedomie, to, ktoré podľa vyššie citovaného Lyotarda nepotrebuje dokumentáciu, pretože „overuje sa samé sebou cez pragmatiku svojho podania, bez odvolávania sa na argumenty a bez uvádzania dôkazov.“⁹⁰

Iné je, keď od ľudového vedomia prejdeme k univerzitnému vedomiu, ktoré sa v modernej dobe presadzuje pomocou ideológie a filozofie, ktoré v svojich veľkých rozpravách skrýva dva veľké mýty: mýtus emancipácie (oslobodenia) a mýtus špekulácie. Podmetom prvého je ľudstvo snažiac sa dosiahnuť slobodu realizáciou osvietenských hesiel: osveta, ktorá má ľudí umravniť; technický pokrok umožňujúci zlepšenie materiálneho života; zásady francúzskej revolúcie (sloboda, rovnosť, bratstvo), ktoré majú zabezpečiť ľudstvu blahobyť. Podmetom druhého mýtu je špekulatívna filozofia v presvedčení, že jedine ona je schopná vedecky myslieť a tým stvoriť systém, ktorý jednotným spôsobom objasní univerzálny beh sveta. Uvedenú operáciu možno však uskutočniť – ako píše Lyotard – „iba v takej

jazykovej hre, ktorá spojí rôzne vedy ako momenty budovania ducha, a teda v narácii, resp. meta-narácii racionálnej.

Práve tieto však vniesli do univerzít nemeckú idealistickú filozofiu a svoj najplnší výraz dosiahli v totalizujúcej, špekulatívnej filozofii G. W. F. Hegla, ktorá smerujúc k syntéze všetkých vied, do centra svojho myslenia stavia Ducha na ceste k jeho univerzálnej vede. Hegel bol učiteľom L. Štúra; a Štúr – ako je známe – mal vedecké aspirácie, nezaoberal sa iba kriesením dávnych legiend. Štúdium Hegla mu dalo krídla a – prispôbené slovenským potrebám – poslúžilo mu na vytvorenie a legitimizáciu slovenského národného mýtu.

Podľa Hegla vývin ľudstva je procesom prechodu spoločenského vývinu z nižších etáp na vyššie. Tento vývin sa uskutočňuje pomocou národného ducha. A tak napríklad starý grécko-rímsky antický svet na vrchole svojho vývinu dosiahol ideu krásy. Po ňom románsko-germánsky svet sa stal realizátorom a reprezentantom idey pravdy. A slovenský svet – a to bol práve hlavný vklad L. Štúra do Heglovej myšlienkovkej koncepcie a svojský pokus o jej aplikáciu, o jej zapriahnutie do voza vlastnej koncepcie – sa stane realizátorom idey dobra, keďže Slovania, najmä Slováci, sú od prírody jeho nositeľmi.

Rozvíjanie ďalekosiahlych úvah na tému mesianistického predurčenia Slovanov Štúra vraj vyprovokovala jedna časť *Filozofie dejín*, konkrétne tá, v ktorej Hegel píše, že Slovania doteraz ešte nevystúpili na javisko dejín „v rade charakterizovaných foriem“, že ešte nemajú vlastnú originálnu vedu a kultúru. Tento názor bol pre L. Štúra akoby výzvou na rozvíjanie vlastnej mýtotvornej činnosti. Heglovská dialektika so svojou známou triádou *téza – anti-téza – syntéza*, ktorá už nejedného ideológa zaviedla do intelektuálnej slepej uličky, ukázala sa prospešná aj pri vytváraní slovanskej doktríny, umožňovala totiž spájať do jedného celku aj tie najrozpornejšie elementy.

Nadväzujúc na viacstoročnú tradíciu *súlady predstavy* Slovákov, ktorú v osvietenstve rozvíjali historici Juraj

Papánek a Juraj Sklenár, v klasicizme hlavne Ján Hollý svojimi hrdinskými eposmi a poet slovanskej vzájomnosti, neskôr i panslavizmu Ján Kollár, veľký mág slovenského národného povedomia, Ľudovít Štúr, formoval mýtus neobvyklého dejinného predurčenia Slovákov, vyznačujúcich sa neobvyklým rodovým duchom. Jeho znaky sa mali najplnšie prejavíť:

1. vo výnimočnosti slovenčiny, v ktorom sa odzrkadlili všetky najlepšie vlastnosti najbohatších, najdiferencovanejších a najkrajších svetových jazykov, lebo – ako napísal v rozprave *Nauka reči slovenskej*:

„Je v slovenčine určitost', plnosť a ľahkotvorivosť indickej, bohatost', rozmanitosť a hybkosť gréckej, dôkladnosť a prísnosť rímskej, dojímavosť a ľahkosť franckej, hlbokosť nemeckej, sladkosť a spevavosť talianskej reči, tak že sa povedať môže, že na nej sa všetko objíma a k jednému celku veľkorečnému spojuje.“¹²

Slovenčina sa na pozadí rôznych iných slovanských jazykov mala pozitívne vyznačovať aj preto, že sa sformovala v pradávnom slovanskom sídle, pod Tatrami, kde sa zachovalo veľa pôvodných výrazov. Mala teda mať aj tú výhodu, že sa od nej, ako od kľbka nití, ďalej mali odvíjať nite iných slovanských jazykov, čo jej vtlačalo charakter jazyka medzi-slovanskej komunikácie.

Keď ale uvážime situáciu, v akej Ľ. Štúr písal svoje slová, a hlavne fakt, že slovenský literárny jazyk bol ním kodifikovaný až neskôršie a že v dovtedajších slovenských nárečiach chýbali výrazy na pomenovanie najzákladnejších pojmov z oblasti vied, politiky alebo humanistiky, že tieto výrazy musel sám vytvárať a ustaľovať, začínajúc názvami mesiacov, musíme povedať, že smelosť a sila jeho vízií boli skutočne obrovské!

2. Neobvyklosť národného ducha Slovákov a Slovanov mala sa prejavovať v slovanskej *spevnosti*, ktorou Štúr rozumel záľubu Slovanov v ľudovom speve a neobvyklé estetické a morálne hodnoty ich piesní:

„Nieto spevnejšieho národa na svete od Slovanov,“ – týmito slovami sa začína pre pochopenie štúrovského myslenia jedna z hlavných rozprav Ľ. Štúra *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*.

Štúr v nej tvrdí, že v slovanskej piesni sa odzrkadľujú všetky dôležitejšie udalosti zo života slovanských národov a že sa do nich vliala celá hĺbka ich citov.

Niet sa čo čudovať – argumentuje Štúr, začleňujúc do sféry mýtu etymológiu zhodnú s citlivým vzťahom obdobia na pradávnu historickú minulosť jazyka, že „nazval sa národ náš Slovanom, t. j. národom slovným, spevným“.

A pretože v prírode, – pokračuje Štúr, odvolávajúc sa tentoraz na príklady odvodené z prírodných vied, – bytosti obdarené hlasom z hľadiska organického vývinu stoja vyššie než bytosti nemé, takisto je to v duchovnom živote. *Eo ipso* – tu sa zasa dávajú do pohybu argumenty prevzaté z formálnej logiky – spevavý národ prevyšuje „všetkých jeho bratov indoeurópskych, duchom svojím v človečenstve horujúcim“. A keďže si Slovania zvolili ten najľudskejší spôsob výpovede, akým je pieseň, musí „byť aj duša ich ľudskejšia od tamtých, a v nej viac ako v druhých svätého ohňa tohoto“.¹³ Takto sa uzatvára *curriculum vitiosum* štúrovského mýtu.

Pravda, kriticizmus núti Štúra uznať holý fakt, že napriek tejto úplne výnimočnej spevnosti a ľudskosti, slovanské národy nevytvorili „ani poéziu typu indickej *Ramajany*, ani perzskú *Zendavestu*, ani židovské sväté knihy, ani grécku *Iliadu*“. Tento fakt však nič neuberá – podľa Štúra – na hodnotu ich piesní. Čo nie je, môže byť. Budúcnosť Slovanov vníma ako biely list, na ktorom – len čo sa heglovský Absolútny Duch vteli do Slovanov – ešte len budú napísané ich výnimočné dejiny!

Ako vyplýva z týchto príkladov, v mýte nerozhoduje racionálna logika, ale logika srdca, sila predstavivosti, sila lásky k vlasti, očarenosť jej krásou a intelektuálna schopnosť „strhnúť na svoju stranu“ ľudské duše, túžiace po veľ-

kosti a vznešenosti. A tiež schopnosť vtlčiť mýtu univerzálny charakter, presahujúci vlastný národ, spoločenstvo alebo región.

Príťažlivosť štúrovského mýtu má však nielen svoj averz, ale i reverz. Jeho reverzom je fetišizácia folklóru, neobľúbenosť Puškinovej či Mickiewiczovej literatúry vysokého typu, ktorú odmietal ako nie dosť slovanskú. Reverzom je tiež všeobecná nechuf a nedôvera k iným, k „cudzincom“, k Neslovanom, k ľuďom odlišným. Táto všeobecná nedôvera sa v štúrovskom mýte vyskytuje od jeho vzniku, vyskytuje sa už v spore o Byrona a výrazne sa prejavuje v rozprave *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*, v ktorej predstaviteľ Slovákov uskutočňuje klasifikáciu piesní jednotlivých slovanských národov a za kritérium ich hodnoty určuje stupeň rodovej čistoty. Idiosynkrázia voči cudzincom, tzn. voči Neslovanom, alebo aj voči Slovanom, ktorí nie sú dosť slovanskí, ako boli Česi a nie dosť „vzájomní“ Poliaci, dosahuje svoje apogeum v Štúrovom politickom horrore, akým bezosporu – z poľského hľadiska, ale asi nielen z poľského – je jeho posledné dielo *Slovanstvo a svet budúcnosti*. *Posolstvo Slovanov od brehov Dunaja*, ktoré od okamihu vydania v Moskve s predslovom Lamanského sprevádzala v Poľsku tá najhoršia povest.¹⁴ Mýtus slovenského predstaviteľa sa v ňom evidentne dostáva na scestie; snahou zakotviť do nebezpečného prístavu ruského samoderžavia a pravoslavia, traktovaného evanjelikom L. Štúrom ako návrat k náboženstvu a písmu otcov, tj. – prirodzene – sv. Cyrila a Metoda, privádza svoje presvedčenie k úplnému *ad absurdum*.

Štúrova idiosynkrázia sa vzťahuje nie iba na tradičné nebezpečenstvo zo strany slovanských susedov – Nemcov, Maďarov, ale aj na Francúzov ako ľudí takpovediac nemorálnych, utápajúcich sa v rozbujnenej demokracii a parlamentarizme, teda na celú tú „la synanogogue des encyclopedies“,¹⁵ ako Štúr nazýva tvorcov francúzskej osvietenскеj encyklopédie. Všeobecne vzaté – je to hlboká averzia voči

slobodnej a demokratickej tradícii Západu, jeho kultu individualizmu a vyzdvihovania jednotlivca.

Reverzom štúrovského mýtu je tiež od Hegla prevzatý kult autoritatívneho štátu, vlády silnej ruky, panovníkov typu Napoleona a cára Mikuláša. Reverzom je tiež nekritická apoteóza slovanskej patriarchálnej minulosti, sveta mužskej dominancie, hierarchie, podriadenia, ktorého synonymom bola ruská *obščina*, kde ženy si museli pred dôstojníkmi starcami klaknúť a bozkávať im ruky.

Týmto spôsobom logika panslovanského mýtu, prijatá ako podklad harmonickej predstavy národného vedomia Slovákov, odsúva Štúra mimo zorného poľa všetkého, čo presahuje mýtus, čo jestvuje mimo mýtu.

Tento postoj mal svoj vplyv aj na politickú činnosť L. Štúra, na jeho premenlivé politické aliancie a sympatie. Bez ohľadu na to, čo sa deje vo svete, na ktorej strane by sa dalo očakávať najväčšiu mieru slobody a demokracie, Štúr sa zásadne pridáva na stranu tých, ktorí sú Slovákom viac naklonení a ktorí by mohli Slovákom zaistiť viac národných práv. V tomto kontexte občianske slobody, demokratizácia spoločenského života ustupuje na ďalší plán; otvorenie sa ideám prichádzajúcim z hnilého Západu bolo vylúčené, čo mimochodom od počiatku štúrovského národného hnutia bolo predmetom kritiky Alexandra Vrchovského, Janka Kráľa, Janka Francisciho a ďalších členov štúrovskej družiny.

Neúprosná logika slovensko-panslavistického mýtu vedie Štúra k uprednostňovaniu kontrarevolučnej Viedne pred revolučnou Budapešťou, k favorizovaniu ruského samoderžavia pred demokratickým prúdom poľskej, ruskej alebo tiež západoeurópskej kultúry.

Skrátka, štúrovský mýtus v záverečnej, najzrelejšej a súčasne úpadkovej fáze vývinu, vo fáze, ktorej charakter dokumentujú rozpravy *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* a *Slovanstvo a svet budúcnosti* má defenzívny, obranný a – žiaľ – i xenofóbny charakter; opiera sa o binárne opozície: svoj a cudzí, my a iní, dobrí Slovania

a zlý Západ. Bráni rodovú čistotu Slovákov (a Slovanov), čistotu ich jazyka a obyčajov. Nadchýna sa folklórom a odmieta vysokú kultúru. Má autokratický, hierarchický a redukcionalistický charakter. Vtesnáva svet do jednej zásady. Je vnútorne imúnny voči dialógu so Západom, v jeho koncepcii niet miesta pre žiadnu formu pluralizmu.

Rezumujem: štúrovský mýtus slovenského národa vyrastá z harmonickej predstavy Slovákov, vstrebáva do seba Herderovo slovanofilstvo a panslavistické idey J. Kollára, a následne – opretý o Heglovu špekulatívnu filozofiu – tvorí veľkú metanaráciu o premenách Ducha vo svetových dejinách, v ktorých Slovania majú zohrať vedúcu úlohu. Toto rozprávanie sa zhoduje s Heglovým totalistickým myslením; predstavuje logicky uzavretý systém, ktorý sa opiera o falošné predpoklady; zahľadené do Heglovej dialektiky a do Rozumu ako najvyššieho sudcu, netoleruje iné systémy.

Veľká špekulatívna a antiemancipačná štúrovská narácia – prinajmenšom v tom význame, aký tomuto pojmu dáva Jean-Francois Lyotard – to jest odmietajúca encyklopedistov a idey oslobodenia ľudského individua, posúvajúca do centra svojej pozornosti národ a štát a nie obyvateľské spoločenstvo, patrí bezo zvyšku do veľkej narácie modernistickej epochy, na ktorú sa dnes odvolávame – podobne ako aj na iné *grand récits*, hlavne však na Heglov výklad rozličných *neúprosných zákonov a absolútnych nevyhnutností* – s nechutou a nedôverou.

Štúrovský mýtus národa napriek pozitívnej, do značnej miery psychoterapeutickej úlohe, akú zohral v procese formovania slovenského národného povedomia, pozitívneho myslenia o sebe v kategóriách *rodových*, ktoré tým, že je časťou *veľkého slovanského národa*, má splniť veľkú historickú misiu, spolu s jej tvorivou kontinuitou v dielach Vladimíra Mináča, rovnako predstaviteľa silnej idey, homogenizujúcej realitu, smerujúcu k jednej jedinej zásade (v uplynulom politickom období – ku komunistickej; po páde komunizmu – k národnej a nacionalistickej), neotvára

novú, ale uzatvára starú fázu v dejinách Slovenska.

Hranice štúrovskej metanarácie, ako aj iných metanarácií modernizmu a tvrdých ideológií, spojených s ideou tzv. silnej myšlienky, utvára postmodernizmus, ktorý je silne zameraný proti racionálnemu Rozumu, História, Metafyzike a všetkým jediným a nezastupiteľným Systémom. Napriek tomu však Štúrov národný mýtus žije; to preto, lebo mýty – čiže narácie, substrátom ktorých nie je intelekt, ale predovšetkým cit, majú dlhší život než *grand récits* a *metarécits*, ustanovené vedou. Prejavom citu, ktorý spája štúrovský mýtus do jedného celku, je silná láska k rodnej vlasti, ku krásam jej prírody, vzťah k svojmu rodu, národu, túžba skončiť s útlakom a obmedzeniami zo strany mocných tohto sveta (Maďarov, pánov, starších bratov Čechov, pohodlných Poliakov s ich individualistickými a libertínskymi snahami, ktoré sa v situácii Slovákov vnímali ako luxusné výstrelky). S týmto citom súvisí skrytá túžba uplatniť sa v slovanskom svete v miere určenej dávnou minulosťou. Tomuto cieľu má slúžiť aj snaha urobiť zo svojej rodovej čistoty erbový znak, ochranný štít a meč.

Snahy o čistotu rodu po čase oslabli, ale nevyhasli celkom, lebo na Slovensku nikdy celkom nevyhasol cit vďačnosti voči otcom – zakladateľom mýtu. Dokonca aj najväčší slovenskí kritici, takí ako Alexander Matuška, ktorý do slovenskej literatúry vstúpil esejou *Hra na fujaru a na pokrok* (1930), obsahujúcou bezvýhradný a bezohľadný útok na všetky slovenské posvätnosti 19. storočia (partikularizmus, nechť voči zahraničným novotám, nekritický kult folklóru a archaickej minulosti) a ktorý tieto útoky kontinuoval počas celého svojho života, šturovcov obklopoval láskou a uznaním; proti nim svoj kritický hlas nikdy nepozdvihol.

Aby sa národný mýtus mohol eliminovať, musí spoločnosť, z duchovných s citových potrieb ktorého vyrastá, prežiť – ako tvrdí Gurvitch – nejakú veľkú katastrofu, ako je napr. holokaust. Iba vtedy totiž – vo vedomí smrteľného ohrozenia a z obavy pred opakovaním prežitej národnej či

etnickej tragédie, – spoločenstvo radikálne zmení svoju zásadu hry so svetom, vpísanú do mýtu, tak ako napr. Židia po druhej svetovej vojne zmenili svoju odvekú dôveru v silu zlata a peňazí na silu zbraní, inak povedané, začali si budovať silnú armádu, do ktorej povolávali dokonca aj ženy, hoci celé veky tradične sa vojenskej službe vyhýbali.

Gurvitchove názory, vyjadrené v článkoch publikovaných na stránkach špeciálneho čísla *Cahiers internationaux de sociologie*, venovaných národným a politickým mýtom vo svetovom meradle,¹⁶ sú v súčasnosti *implicitne* oslabované americkými bádatelmi, takými ako je napr. Ivan Strensky, ktorý na základe teoretických prác Cassirera, Eliada, Lévi-Straussa a Malinowského skúma mýty 20. storočia. Tento bádateľ nehodnotí mýty politického pôvodu tak jednoznačne, ako Gurvitch. Hodnotí ich jednoducho ako druh trhovej povahy, ktorý sa v danej historickej situácii, v danom národe, regióne alebo spoločenstve pociťuje ako potrebný. Práve na túto potrebu reagujú teoretici mýtov tým, že ich akceptujú a súčasne uspokojujú aj svoje vlastné ambície a plány. Táto potreba však – podobne ako móda¹⁷ – podlieha častým zmenám.

Nie je teda vylúčené, že v postindustriálnej, postinformatívnej, postkoloniálnej dobe internetovej globalizácie sa aj výmena mýtov, ako všetko, bude uskutočňovať oveľa rýchlejšie. V kontexte aktuálne hlásaného konca eurocentrizmu, ako aj zvyšovania úlohy kultúrového relativizmu, podľa ktorého horšie či lepšie národy, vyššie či nižšie kultúry neexistujú a sú iba kultúry iné, teórie o neobyčajných hodnotách Slovanov nemajú nijaké šance na uplatnenie.

Na antipódoch štúrovskej a postštúrovskej idey Vladimíra Mináča ako autora historiozofických a politických esejí *Dúchanie do pahrieb*, *Zobrané spory J. M. Hurbana*, *Sub termine* a i. prezentuje sa tvorba tzv. *neskorého Tatarku* a vízia národnej genézy a predurčenia Slovákov, formovaná v jeho dielach vzniklých viac-menej po roku 1968.

Obsahujú totiž veľa príkladov na to, ako v priaznivých podmienkach (rozhodne väčších než v dovtedajšom zovšeobecnení a hodnotení jeho tvorby) možno vytlačiť štúrovský mýtus, alebo prinajmenšom vniesť doň inú alternatívu slovenskej *veľkej narácie* – alternatívu postmodernistickú, teoreticky aprobujúcu všetky narácie, no v skutočnosti rozvíjajúcu svoju vlastnú naráciu – tj. antifundamentalistickú a slobodnú.

Rekonštrukcia tatarkovskej vízie, akí sú, akí boli a akí majú byť Slováci, nie je ľahká. Na rozdiel od Štúra, ktorý zhodne s duchom doby kládol vedu do centra pozornosti, písal učené traktáty, hoci ich podlepoval citmi, neskorý Dominik Tatarka, autor trilógie *Písачky* a osobných výpovedí nahrávaných na magnetofonovú pásku pod názvom *Navrávačky*, vytvára decentrované, kolážové literárne texty, rozbité na fragmenty, texty zložené z rozličných intelektuálnych diskurzov a umeleckých výpovedí, s veľkým stylistickým rozpätím – od realistického opisu po nadrealistické snové vízie, osvetľujúce akoby druhý plán existencie, utajený rozmer bytia človeka druhej polovice 20. storočia. Táto postmodernistická decentrácia je príznačná pre obdobie, poznačené ontologickou a epistemologickou neistotou, pre obdobie rozpakov a chaosu, otvorené – ako každý chaos – novému poriadku.¹⁸

Nie je možné opísať celý komplex Tatarkových názorov, ktoré predstavujú jeho postmodernistickú naráciu. Treba však podčiarknuť, že na jej horizont popri kultúrnych memoch¹⁹ slovenských, ako aj memoch vyvodzujúcich sa zo štúrovského obdobia, pôsobili aj kultúrne memy francúzske, v určitom období aj poľské, že jej obzor vyplňujú aj proti Heglovi orientovaní francúzski existencialisti: Jean Paul Sartre, Albert Camus a Andre Malraux, že je v nej obsiahnutá aj znalosť kultúrnej antropológie s Lévi-Straussom na čele, ktorá v Tatarkovi upevňuje povedomie tzv. *cultural relativism* a nedovoľuje mu deliť národy a národiky na vyššie a nižšie, ako ich v duchu eurocentrizmu 19. storočia delil L. Štúr.²⁰

Prvý diametrálny rozdiel medzi štúrovskou a Tatarkovou víziou predstavuje odlišné chápanie problematiky slovenskej rodovej čistoty; tento pojem, dnes taký nebezpečný, silne zakódovaný do štúrovského mýtu národa, sa u Tatarku vôbec nevyskytuje. V spomienkach *Písačky* a *Navrávačky* Tatarka doslovne píše:

„Určite jsem vznikl z protoplasmy slovanského karpatského polsko-uhersko-mongolsko-valašského pronikání, znásilňování a milování.“²¹

A zmocňuje sa ho hrdosť, že on, Slovák, má tatarské črty, a aj priezvisko vyvodzujúce sa pravdepodobne od Tatarov.

Ako miešanec nemôže teda horliť za čistotu rodu, lebo ju nemá – podobne ako ju nemajú jeho susedia, karpatskí gorali, ktorí vo svojej prehistórii podliehali tým istým procesom násilia a sily. Pritom sa deklaruje ako slobodný človek, karpatský pastier, ktorého milujú slobodné národy.“²²

Slovák Tatarka, zamilovaný do svojej peknej Tatránie a oslavujúci ju tisícorakými spôsobmi však neusudzuje – ako L. Štúr alebo neskorý Mináč – že mimo Slovenska život nejestvuje. Je totiž súčasne človekom na cestách (*Človek na cestách*), postmodernistickým nomádom, premiestňujúcim sa z miesta na miesto, aby sa bez ohľadu na miesto, na ktorom sa nachádza – či je to Paríž, Zakopané alebo Ulanbátar – mohol spriatelieť s inými ľuďmi a tešiť sa ich odlišnosťou.

Svoj mýtus Slováka, „priateľa všetkých ľudí“,²³ pastiera a súčasne nomáda putujúceho z miesta na miesto, zbojníka, kontestátora a disidenta v jednej osobe, Tatarka opiera o koncepciu otvorenej spoločnosti, spoločenstva slobodných ľudí, ktorí v tzv. božích osadách, v skutočnosti však v osadách vysnívaných v duchu francúzskeho existencializmu, a teda v inštitúciách bohoľudských uskutočňujú zásady demokracie zdola. V osadách sa práca má opierať na zásadách slobodných zoskupení. Tatarka ich kladie do protikladu s molochoom štátu tak komunistického, ako aj náboženského, pričom o tom prvom napísal, že nikde ten moloch nebol taký všemocný a všadeprítomný ako v jeho vlasti.²⁴

Zo slovenských ľudových a folklórnych textov a zo štúrovských memoárov najsilnejšie v ňom rezonuje motív Jánošíka; v hraničných situáciách, keď sa mu vidí, že všetci sa ho už stránia, vydaný na pospas svojich nepriateľov, z hĺbky svojho vedomia odsúdenecky volá: „Keď ste si ma upiekli, tak si ma aj zjedzte.“²⁵

V štúrovej tradícii Jánošík bol vodcom, ale i súčasťou zbojníckeho kolektívu; u Tatarku je hrdinom kolektívu vydedených, ktorý zomiera opustený ako jeho deda – zbojník od poľských hraníc, štatý pánmi, po ktorom mu ostal iba zbojnícky klobúk. V Tatarkových snových víziach sa spod klobúka vynára tvár zbojníka – dlhovlasého kontestátora a disidenta – ktorá je autoportrétom spisovateľa, odsúdeného za života – ako odsúdili jeho deda po smrti – na spoločenské vydedenie a zabudnutie.

Štúrovský mýtus neuznával individualizmus, anarchizmus, nezávislé postoje; každá odlišná myšlienka sa chápala ako rúhanie; kľúčovými slovami mýtu bola hierarchia a podriadenosť – obeť z uskutočnenia vlastného presvedčenia a snahy dostať sa na oltár národného kolektívu.

V rokoch po druhej svetovej vojne, a teda sto rokov po Štúrovi, v dobe, v ktorej žil a tvoril Dominík Tatarka, individualizmus a nezávislé postoje tiež boli objektom najostrejšej kritiky, tentoraz zo strany československých komunistov, ktorí sa snažili o uskutočnenie inej veľkej modernistickej narácie – narácie emancipačnej podľa vzoru bolševizmu. Jej cieľom bolo vytvoriť – teda aspoň teoreticky – spoločnosť založenú na rovnosti a spravodlivosti. Zavedenie tejto teórie do života bolo podmienené slepým podriadením sa spoločnosti direktívam najvyšších straníckych orgánov, ich tzv. kolektívnej múdrosti. Preto sa na všetkých straníckych zjazdoch a konferenciách vynášali kliatby nad tými, ktorí sa osmelili myslieť inak, a potom – hlavne v stalinskej dobe – nasledovalo masové prenasledovanie a zatváranie, nezriedka aj tresty smrti. V Štúrovej dobe slovo „individualizmus“ znelo kriticky a hrozilo vylúčením z kolektívu; naproti tomu

v období komúny, zapísané do kádrového posudku, sa vnímalo ako potupa a sťažovalo človeku pracovné uplatnenie.

Dominik Tatarka bol prvým spisovateľom v Československu, ktorý sa vzpriečil zásade kolektívnej poslušnosti (ktorú mimochodom ako aktívny komunista istý čas podporoval – domáhal sa aj trestu smrti na Clementisa); vo svojej absurdnej groteske *Démon súhlasu* rafinovaným umeleckým spôsobom zosmiešnil „kolektívnu múdrosť strany“, proti ktorej postavil pravdu jednotlivca, búriaceho sa proti racionálnemu Rozumu, proti železnej Logike dejín a proti všetkým absolútnym Pravdám, ktoré sa nedali potvrdiť faktami. Príkladom týchto protichodností sú fialky – kryptonym socializmu. Hoci všetci chvália ich vôňu, v skutočnosti vôbec nevoňajú. Dvaja románoví protagonisti, spisovateľ Boleráz a partijný funkcionár Valiszlosť Mataj, ktorým sa v leteckej katastrofe pomiešal mozog, zahĺbení do seba a do svojich dogiem, si túto skutočnosť neuvedomujú; stačia im apriórne tézy. Iba Dubrava, múdra žena, ktorú železná Logika dejín nezaujíma, zhodne s heglovsko-marxistickou teodíciou uzato sa drží empirickej overiteľnej pravdy, že totiž fialky nevoňajú.²⁶

Štúrovská i poštúrovská – mináčovská – narácia vychádza z viery v štát, v centrálné orgány, všetko jedno, aké sú, len nech sú silné a najradšej vlastné, národné. Štúr je vyznávačom vlády tvrdej ruky; než napísal svoj politický horror *Slovanstvo a svet budúcnosti* zveleboval Napoleona a jeho diktatúru; neskôr zasa až do neba vyzdvihoval cára, samoderžavie a pravoslavia. Spoločnosť sa má budovať zhora a má sa opierať o authority. Hľadá ideál takej spoločnosti v minulosti a nachádza ho v patriarchálnej *obščine*, opierajúcej sa o vládu dôstojných kmeťov s absolútnym poddanstvom žien. Pre poštúristu Mináča takýmto ideálom je silná stranícka vláda, na ktorej sa zúčastňuje a z ktorej úspešne ťaží.

Tatarka navrhuje iný typ narácie: typ občianskej spoločnosti, samovládnej, budovanej zdola. Jej základom majú

byť individuálne iniciatívy, rozvíjané v osadách, a jej hnacou silou má byť kultúra.

Kultúra v Tatarkovom ponímaní znamená rôznorodosť, vernosť lokálnym lárom a bôžikom, zvečneným v miestnych materiáloch, ako je kameň a drevo, ktorí v podobe sôch, architektonických stavieb a pomníkov či náboženských objektov majú za úlohu ozdobovať prostredie, dokumentujú súčasne snahu človeka o dosiahnutie nekonečna, o transcendenciu. Umenie má vyrastať z rodnej hĺbky, no súčasne by malo túto hĺbku prerastať a smerovať k európskej a svetovej kultúre. Z toho tiež vyrastá Tatarkov obdiv takých slovenských majstrov pera a dláta, ako bol Uher, Tóth alebo Kompánek, ktorých diela sú vystavované nielen na Slovensku, ale aj na výstave svetového umenia v Paríži.

Spojenie s rodnou hrudou u Tatarku totiž neznamená ochránenie sa na folklór a prerušenie väzieb s vysokou kultúrou tak, ako sa to dialo u Štúra; ľudové piesne, ktoré tak vzrušovali „otca národa“ a jeho žiakov, u Tatarku – ako aj u Kunderu – vyvolávajú obavu pred znížovaním národa na úroveň akéhosi „folklórneho etnika“.

V štúrovskej narácii, ako aj o vyše sto rokov neskôr v narácii mináčovskej (umiestnenej však do tej istej civilizačnej formácie – do formácie moderny), na prvý plán sa vysúvajú muži. U Štúra je to junácka družina statných mládencov, u Mináča – povojnová replika partizánov. So ženou sa ani v jednom ani v druhom prípade nepočíta (jedine iba ako objekt telesnej žiadosti – u štúrovcov tlmenej, u partizánov brutálnej). Žena je podriadená mužom, musí sa prispôbiť ich svetu predstáv, potrieb, mýtov.

U Tatarku žena už začína byť, napriek jeho sexizmu, partnerom muža tak v erotike, ako aj v duchovnom živote. Vie si v nej vážiť intelektualistku, niekedy sa mu javí ako bohyňa, ako nevšedná bytosť s prenikavou intuíciou, so schopnosťou obcovať s magickými silami zeme, so schopnosťou rozumieť zvieratám (touto vlastnosťou sa vyznačovala Tatarkova matka), či napokon preto, že zoskupuje v sebe

mnohovekú kultúru svojej rasy, ktorá nie je iba slovenská.

Feministický aspekt narácie, spojený s uznaním ženy intelektuálky, to je nówum v slovenskej kultúre, v ktorej dominovali patriarchálne vzorce rodinnej kultúry, a je to súčasne evidentný znak novej kultúrnej formácie, akou je formácia postmodernistická, čiže doba, v ktorej najväčšou revolúciou je revolúcia „tretej ženy“ – ako svoje hrdinky nazýva Gilles Lipovatsky vo svojej knihe *Trisieme femme*.²⁷ Revolúcia v tomto prípade, ako správne súdi Hans Bertens, je integrálnou súčasťou dlhšieho procesu – postmodernistického procesu uvoľňovania demokracie.

„Postmodernism is a part of a large – intellectual and cultural self-examination, an auto-critique that is guided by Enlightenment ideals and that stands in the tradition of Enlightenment critique even if at first sight would seem to reject that Enlightenment wholesale. However, what it rejects is the severely reductive Enlightenment democracy of the 1950s, which, from a global perspective, reserved its benefits for a relatively small white male elite.“²⁸

V tomto procese tvorba „neskorého Tatarku“ skutočne vytyčuje na Slovensku, zhodne s túžbou a nádejou, ktorú Tatarka vyjadril v rozhovore s J. Vanovičom, slovenskú cestu k slobode,²⁹ čo je ekvivalentom Sartrových *Ciest slobody*, tvoriac alternatívne predpoklady slovenského národného mýtu, ktorého hlavným spojivom už nie je Hegel so svojím Absolútnom a historickou Nevyhnutnosťou, ale francúzsky existencializmus s jeho kultom slobody za každú cenu a chválou sifyfskej roboty v zápase o ľudskú a národnú dôstojnosť.

Avšak materiál tohto mýtu je tá istá, ako u Štúra. Je ňou slovenská minulosť, ibaže inak interpretovaná. Na jednej strane slobodné *božie osady*, zbavené hancbnej závislosti na autoritách, zastupujúcich patriarchálne *obščiny*, kult slovanstva a osobitosti, na druhej strane otvorenie sa svetu, hlavne na západnú Európu, na Francúzsko; kult usadeného života – nomádizmus; odmietavý postoj neskorého Štúra

k „anarchistickým Poliakom“ – Tatarkov obdiv poľského étosu rytierstva a slobody; kult čistoty rodu – snaha o vytvorenie otvorenej spoločnosti. A čo je najdôležitejšie – rozchod s modernistickými *grand récits*, opretými o vieru v Rozum. Neúprosná Logika dejín a jedine správny Názor, proti ktorému Tatarka stavia „malé narácie“, rozprávania prebiehajúce v kruhu blízkych si ľudí, v „božích osadách“ a v skupinách ľudí, ktorých spája spoločný osud, lokálne potreby a náhľady, ktoré sa nemusia stotožňovať s jedinou a všeobšahlou pravdou, s mytologizovanou pravdou mýtickej Väčšiny, pretože takáto jediná pravda jednoducho nejstuje.

Poznámky

- ¹ Cassirer, E.: *The Philosophy of Symbolic Forms. Vol. I. Mythical Thought*. New Haven 1965; Eliade, M.: *Sacrum, mit, historia*. (Prel. A. Tatarkiewicz). Warszawa 1970; Barthes, R.: *Mit i znak*. (Prel. W. Blońska a i.). Warszawa 1970; Sorel, G.: *Refléxions sur la violence*. Paris 1946; Eliade, M.: *Sacrum, mit, historia*. Cit. dielo; *Cahiers internationaux de sociologie. Signification et fonction de mythes dans la vie et la conscience politique*. Paris 1962, vol. XXXIII.
- ² Cassirer, E.: *The Philosophy of Symbolic Forms*. Cit. dielo, s. 7.
- ³ O teórii *grand récits* pozri Lyotard, J. F.: *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*. (Prel. M. Kowalska a J. Migasiński). Warszawa 1997; tenže: *Le postmoderne expliqué aux enfants*. Paris 1986.
- ⁴ Lyotard, J. F.: *Kondycja ponowoczesna*. Cit. dielo, s. 75-76.
- ⁵ Tamže, s. 71.
- ⁶ Štúr, L.: *Starý a nový vek Slovákov*. (In:) Štúr, L.: *Dielo I*. Vyd. Tatran, Bratislava 1986, s. 140.
- ⁷ Nawrocki, W.: *Mity i stereotypy etniczne jako kulturowa motywacja agresji i odwetu. Serbski przypadek kulturowy*. (In:) *Studia i materiały polonistyczne, t. 2*. Piotrków Trybunalski 1996, s. 11 a n.

- ⁸ Štúr, L.: *Starý i nový věk Slováků*. Ed. J. Jirásek. Bratislava 1935, s. 80.
- ⁹ Jirásek, J.: *Úvod*. (In:) *Starý i nový věk Slováků*. Cit. dielo, s. 9.
- ¹⁰ Lyotard, J. F.: *Kondycja ponowoczesna*. Cit. dielo, s. 86.
- ¹¹ Tamže.
- ¹² Štúr, L.: *Náuka reči slovenskej*. (In:) Štúr, L.: *Dielo I*. Cit. dielo, s. 319.
- ¹³ Štúr, L.: *O národných povestiach a piesňach plemien slovan-ských*. (In:) Štúr, L.: *Dielo III*. Vyd. SVKL, Bratislava 1955, s. 17.
- ¹⁴ *Slavianstvo i mir budúčého. Poslanie Slavianom s bieregov Dunaja...* Moskva 1867. O štúrovej panslavistickej utópii a jej ohlasoch v Poľsku a iných otázkach týkajúcich sa Štúrovej tvorby širšie pozri (In:) Janaszek-Ivaničková, H.: *Kochanek Slawy. Studium o Ludovície Štúrze*. Katowice 1978, tiež Štúr, L.: *Wybór pism*. (Ed. H. Janaszek-Ivaničková; prel. H. Janaszek-Ivaničková, E. Madany, A. Czcibor Piotrowski). Wrocław 1980.
- ¹⁵ Štúr, L.: *Dielo I*. Cit. dielo, s. 137.
- ¹⁶ Zhrnutie G. Gurvitcha (In:) *Cahiers internationaux de sociologie*, cit. dielo.
- ¹⁷ Strensky, I.: *Four Theories of Myth in Twentieth Century. History. Cassirer, Eliade, Lévi-Strauss and Malinowski*. Iowa City 1987.
- ¹⁸ O tom širšie pozri (In:) Janaszek-Ivaničková, H.: *Od modernizmu do postmodernizmu*. Katowice 1996, s. 1333-144.
- ¹⁹ Termín *mem* užívam podľa R. Rortyho ako kultúrový ekvivalent genu. Označujem ním „slová morálneho súhlasu, hudobné frázy, stereotypné obrazy, urážlivé epitetá – to všetko sú príklady memov“. Rorty, R.: *Racjonalność i różnica w kulturze w ujęciu pragmatyzmu*. (In:) *Między pragmatyzmem a postmodernizmem*. Toruń 1995, s. 43.
- ²⁰ Pozri Štúr, L.: *Život národov*. (In:) Štúr, L.: *Dielo I*. Cit. dielo, s. 179-180.
- ²¹ Tatarka, D.: *Sám proti noci*. München 1984, s. 103.
- ²² Tamže.

- ²⁴ O tom širšie pozri (In:) Janaszek-Ivaničková, H.: *Utopia Dominika Tatarki. Aktywizacja rzeczywistości potencjalnej czy marzycielska wizja przyszłości*. (In:) *Utopia w językach i kulturach Słowian. Tom 2*. Katowice 1987, s. 116-126.
- ²⁵ Tatarka, D.: *Sám proti noci*. Cit. dielo, s. 36.
- ²⁶ Tatarka, D.: *Démon súhlasu*. Bratislava 1991, s. 80.
- ²⁷ *Od białogłtów do feministek*. Wywiad z autorem *Trzeciej kobiety*. Toruń 1997, č. 48, s. 1-5.
- ²⁸ Bertens, H.: *The debate on Postmodernism*. (In:) *International Postmodernism. Theory and Literary Practice*. Amsterdam-Philadelphia 1997, s. 13.
- ²⁹ Tatarka, D.: *Na slovo s Dominikom Tatarkom*. (In:) Tatarka, D.: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava 1996, s. 226.

POETOLOGICKÉ A ŽÁNROVÉ PREMENY ROMANTICKEJ PRÓZY

(Od biografického románu k štylizovanej autobiografii)

Viera Žemberová (Prešov)

I.

Problematike slovenského literárneho romantizmu, jeho noetike, estetiky, druhovej a žánrovej situácii v literárnohistorických kontextoch 19. storočia sa venovalo viacero pôvodných prác od literárnovedných sond, ktoré sa vyrovnávajú s genológiou a teóriou žánrov, epikou, jej pojmovým precizovaním, ale aj s jej žánrovými hybridmi, až po práce, ktoré prijímajú romantickú prózu v systéme noetického a estetického vývinu autora, národnej literatúry, národnej kultúry a kultúry ako javu, až po spoločenskú prax, čo súčinne s ostatnými zložkami duchovného emancipovania sa národa v minulých storočiach podstatne participovala na tvarovaní výrazu etnického, nacionálneho a duchovného vo forme národného vedomia a v kvalite jeho vedomia historickej identity národa.

Možno povedať, že literárnohistorické zvláštnosti emancipovania sa slovenskej literatúry sú vo svojich výrazných ohraničeniach z (dejinného) času, (reálneho) priestoru, (relevantnej) generácie, estetiky, filozofie, personálnych vystúpení, textov dnes už literárnovedne dôkladne poznané. Napriek tomu, keď do „nich“ práve dnes opäť vstupujem, je to spravidla na podnet „otvoreného“ autorského a generačného archívu.

„Hlas“ dokumentu „v tieni“ (spravidla doteraz z najrozličnejších príčin nespracovaný) spôsobuje i také objektívne poznanie o jave či kontexte textu a jeho autora, že literárna veda je vo svojej celostnosti predsa len dynamická a literárna história latentne otvorená voči všetkému, čo ju v jej (či ich) štruktúre dopĺňa a spresňuje.

Za jeden z humanizujúcich prístupov k literárnej vede označíme spôsob, ako ju možno prostredníctvom „živého“ príbehu významnej osobnosti konkrétnej doby aktualizovať (v súvislostiach) či sprítomňovať (individualizovať) v súčasnosti a aj týmto „autorským“ inštruktom (= vypovedajúci, oživený archívny dokument) sa možno pokúsiť narušiť patinu archívneho, učebnicového, „mystifikovaného“ dokumentu o **ľudský rozmer vedy vo vede** (predovšetkým autorské práce s látkou z 19. storočia v žánroch epiky a drámy Pavla Vongreja, Cyrila Krausa, Jozefa Hvišča, Jozefa Boba a iných).

*

Jav slovenský literárny romantizmus má svoju kultúrnu (národnú) auru, preto aj slovenskí romantici (spoločne i jednotlivci) podliehajú mystifikácii (zvlášť L. Štúr, J. Kráľ), čo sa rovná zjednodušeným výkladom vo vzdelávacom procese jednotlivých stupňov literárnej výchovy. Prítom sa z tohto procesu poznávania a diferencovania konkrétneho javu, jeho príčin a následkov, akosi nebadane vytratil aj také osobnosti spoločenského a politického obdobia (štýlu) národného romantizmu, ktoré závažne zasahovali do dejov mimo kultúry a literatúry. Napokon konkrétne osobnosti slovenského spoločenského romantizmu sú (aj účelovo) napojené na oveľa širší (tendenčný, politický, nacionálny, dejinný) mystifikačný kontext (vždy v lineárnej analógii k novému, spravidla politicky aktuálnemu javu), ako ho objektívne dokážu uniesť na pozadí svojej serióznej konfrontácie s dejinným dokumentom. A to sa prejaví zvlášť v takých súvislostiach, keď sa „veci“ okolo romantizmu, romantikov, tie okolo nich a s nimi spojené, začnú odvíjať na pozadí nespochybniteľných faktov, reálií, archiválií a obyčajného zosúladovania možného a štylizovaného v čase, priestore, sociológii a psychológii konkrétnej doby (P. Vongrejove sondy do poézie S. Vozára, P. Kellnera-Hostinského, J. Kráľa, A. Sládkoviča, J. Bottu, J. Kalin-

čiaka a M. M. Hodžu, O. Čepanove a E. Hlebove sondy do osobnosti a nazerania či spisby S. B. Hroboňa, E. Hlebove materiálové zverejňovanie spisby mladých romantikov z času literárnej Levoče a iné príklady).

Akékolvek zjednodušenia a zlineárňovania, nazvime ich učebnicové „profily“, vyhovujú takej (spoločenskej) situácii, keď sa o probléme vie veľmi málo, alebo naopak tak veľa, že „rozumný stred“ dovoľuje, či uzná za vhodné, odovzdať kultúrnej praxi to, čo by sa o „veci“ malo vedieť a špecialistom ponecháva možnosť aj povinnosť, lebo o nej hovoríme, teda v literárnej vede dovoľí prolongovať svoju prácu, ktorá pri výskume slovenského literárneho romantizmu má už objektívne výskumnú črtu generačnej následnosti.

K takému spoločenskému problému, ktorý odznel vo verifikovateľnom (reálnom) čase, sa možno (poznávaco, výskumne, interpretačne inšpiračne, korelačne) približovať viacerými spôsobmi. Tie osvedčené, teda aj najčastejšie riešenia, využívajú dva postupy. Vtedy, keď ide o „makro“: tému, ideu, čin, postoj, jednotlivca a výsledok v ňom abstrahované, sa pozornosť sústreďí buď na dominantnú osobnosť konkrétnej (zlomovej) udalosti a jej rekonštruovaným, štylizovaným alebo ad hoc utvoreným typovým filtrom sa objasňuje následok v podobe spoločenského kontextu (napríklad J. M. Hurban a udalosti 1848-1849), alebo sa od kontextu smeruje k viacerým jednotlivcom (mozaika), ako keby oni boli tým exteriérovým pohybom utvorené a tvarované (bratislavské udalosti 1843, kodifikácia spisovného jazyka a pod.).

*

Výrazná, pre nás s podmienkou vzťahu k slovenskému literárnemu romantizmu verifikovateľná osobnosť (všobecne, učebnicovo známa, „významná“ postava konkrétnych udalostí, ku ktorým sa postoj verejnosti upravoval a udržiaval programovo a dlhodobo), má v umeleckej literatúre svoje prirodzené (noetika, tendencia, hodnota) miesto

ako látka, téma či problém najskôr v dráme a v románe (tvar), alebo v žánroch literatúry faktu, kde morfológiu textu ovplyvňujú (otvárajú, zneisťujú voči tradícii a teórii) aj intertextuálne a postmoderné postupy. Zámer azda zostáva rovnaký pre autora, text a jeho čitateľa: dozvedieť sa, sprostredkovať a modelovať umelecky „pravdivý“ = seriózný, zodpovedný, možný, priateľný „nový“ = iný výklad známeho a znakového javu, pre to-ktoré národné spoločenstvo.

Osobnosť Jána Kalinčiaka zostáva v okruhu relevantných postáv spoločenského, politického, organizačného a umeleckého „obrazu“ národného romantizmu. V oblastiach, kde J. Kalinčiak dominuje (umelecká literatúra) sa zdôrazňujú takmer súzvučne s nimi aj tie jeho záujmy, kde stojí pri genéze vedy (národná literárna veda, zvlášť kritika), aplikuje seba i svoje poznanie v pedagogickom procese (školstvo), ale nemožno si nepovšimnúť, že sa tieto jeho generačné a jej programom iniciované „pozitíva“ J. Kalinčiaka vyvažujú v záujmoch literárnej histórie obchádzanými a len okrajovo pripomenutými zložitými okolnosťami jeho osobného života či osobnostného obrazu.

Ak sa stal J. Kalinčiak už v čase a dejoch svojej generácie tým nejednoznačným článkom generačných reťazcov romantikov od 30. po koniec 60. rokov 19. storočia, aké si ideál doby a slovenského spoločenského romantizmu žiadal (typ vodcu, názorová koncepcia, pragmatika a ideológia v projektoch Ľ. Štúr verzus J. Francisci, výnimka z rigorózneho pravidla vo „vzdore“ -J. M. Hurban), potom niet príčiny, prečo by sa návraty k nemu (nejednoznačnému) J. Kalinčiakovi nemali stať ponukou na ďalší ponor a výzvu (z odstupu, s kvalifikovaným poznaním materiálu a kontextu) odmytízovať dobu, spoločnosť, programy, činy a jednotlivcov takmer jedinej takej „doby“ v národnom dejepise, čo nemá problémy v spoločenskej praxi so svojou historickosťou, nacionálnosťou, identitou, s latentne pozitívnym interpretovaním javu a jeho následkov, teda ani s praxou a obsahom národného historického vedomia.

Naznačený zámer, ktorý má genézu v literárnej histórii a pointu v „priestore“ medzi vedou a umením (novela, román, dráma, televízna hra a iné), by mal mať svoj zmysel, význam a aktuálnu pointu v tom, aby dejiny pochopené ako proces a aplikované ako systém, zvlášť slovenské kultúrne dejiny spred dvoch storočí, vydali zo svojich análov „živého človeka“ v jeho životných (ľudských) spojeniach a prepojeniach. Vlastne aby naznačili a zdôvodnili – post factum – „jeho“ etnickým potomkom „beletrizovanými“ faktami v „príbehu“ o ňom i to, čo tvorí „obyčajný“ i „neobyčajný“ život ako výraz individuálneho bytia, čím aj napriek plynúcemu času a objektívnym kvalitatívnym zmenám v živote súčasníka, zostáva aj život, názory, postoje, činy (ako príklad, konkrétnym) slovenských romantikov prirodzené či „normálne“, teda predovšetkým ľudské a až potom „(ne)hrdinské“.

Metonymickosť názvu *Kam oko nedosiahne* (Hvišč, 1999) patrí takému knižnému titulu, ktorým ho podtitul vracia svojou ukotvenosťou do žánrového systému (subsystému) druhu, lebo ide o „rozpomienky Jána Kalinčiaka“.

Tie zámary, aké má dlhodobý P. Vongrej a J. Hvišč so slovenským literárnym romantizmom, smerujú práve k tomu, čo sa vyššie označilo za ambíciu zoživotniť a odmýtizovať slovenský romantizmus a jeho činovníkov, teda v následku otvoriť problém poznania, chápania a interpretovania javu, lebo i ten zostáva výskumne „otvorený“ a „nedopovedaný“.

V skutočnosti je tam aj ďalšia ambícia, tak trochu spojená aj s potrebou, možnosťou, schopnosťou konkrétneho literárneho vedca (historika literatúry a jej vývinu) emancipovať a modelovať (impulz intertextuality a postmoderny) nový typ „autorstva“ a autorského gesta, ktoré súvisí nielen s poznaním archívneho materiálu, ale väčšmi azda s tým, čo ponúkajú spoločenské vedy (sociológia, filozofia, psychológia, historiografia a ďalšie) v syntéze, z ktorej sa predkladajú „modernému“ človeku 21. storočia „živé“ podložia

konkrétnej doby či historického procesu, alebo závažné udalosti tak, aby mal potrebu nielen „čítať“, ale aj „vstupovať“ do nich už tým, že im „rozumie“, hoci o nich nevie toľko ako autor (literárny historik) textu.

R. Hlavatá (1999, s. 78 – 79) označila Hviščovu publikáciu za „biografiu“, za „spomienkovú biografiu“, ktorá: „má jasný cieľ – predstaviť životné peripetie štúrovského (...) Jána Kalinčiaka od jeho narodenia v roku 1822 až po tragický skon jeho najbližšieho súputníka Ľudovíta Štúra“ a preto „autor si zvolil rozpomienky“, ktorými sa „snaží čitateľov dôkladnejšie oboznámiť s problémami i osudmi osobnosti (i osobností) v úsilí o znázornenie života zašlých čias, v úsilí o vlastnú tvorivú koncepciu a vlastný literárny výraz“. Aj recenzentka si uvedomila, keď „to“ zjednodušíme, že v publikácii *Kam oko nedosiahne* sa zaujímavejšie ako osud J. Kalinčiaka stáva autorské gesto Jozefa Hvišča, preto upozorňuje na to, že: „Život Jána Kalinčiaka modeluje podľa zásad memoárovej prózy, ako osobnú výpoveď z jeho vlastného uhla pohľadu na udalosti“, na čo využíva sémantiku pojmov „historická tematika“, „historický detail“, „zážitkovosť“, „drobné epizódy“, „cesta“, „tematizovanie autorského dozrievania J. Kalinčiaka“, „osobné spomienky“, spájanie naturálnej „symboliky“ s emotívnym a dramatickým akcentom“, preto – podľa nej – J. Hvišč sa „snaží o dokumentačno-interpretačný model biografie s cieľom pripraviť (...) dostatok priestoru na dôsledné prežívanie každodenných problémov či myšlienkového a citového sveta hlavnej postavy“. Napokon pointa R. Hlavatej, ktorá naznačuje, že si uvedomuje „zvláštnu“ žánrovú a strategickú pozíciu „nového“ autora J. Hvišča vypovedať (alter ego) v súlade s Jánom Kalinčiakom voči stratégii textu, veď ide o rozpomienky Jána Kalinčiaka už aj preto, lebo archívne (časové) materiály Jána Kalinčiaka v beletrizovanej (synkretickej) forme Jozefa Hvišča vypovedajú za „autentického“ Jána Kalinčiaka.

Historická osobnosť adaptovaná do pozície literárnej

postavy a rozprávača s alter egom (minulosť – prítomnosť, dokument – komentár, povedané – nedopovedané...) ponechalo zámerne text v priesečníku: žánru, poetiky a „autorstva“. Skutočnosť, že sa využívajú „spomienky“ J. Kalinčiaka a ponúkajú sa adaptované, nové „rozpomienky“ Jána Kalinčiaka, predsa len si žiada pripomenúť si subžánrovú danosť memoárovej prózy a jej trojakú schopnosť: poskytnúť obraz konkrétneho života, predložiť výklad zmyslu jej života alebo siahnuť len po časti z celku a konkretizovať ju. Táto stratégia si vyžaduje, aby ten, kto sa rozhodne (pôvodné **Ja** alebo jeho **alter ego**) pre ktorúkoľvek z troch možností memoárového subžánru, mal by disponovať autentickým zážitkom, určujúcimi faktami zo života autorského subjektu, byť kvalifikovane zorientovaný v konkrétnom čase, priestore a kontexte doby, kam jeho osobnosť (či on sám) sa včleňuje ako jej výraz a znak (autentický historický človek) alebo ako jej „svedok“ (svedomie doby), pretože má „svoju pravdu“ o sebe, o prostredí, do ktorého patrí ako jeho výsledok alebo jeho príčina. Memoár = spomienková, biografická výpoveď (správa), jej autentickosť (pravdivosť) pripúšťa postoj „rozprávača“ v polohe spontánnosť, erupčivnosť, úprimnosť výpovede, čím sa zdôvodňuje jednak typové zázemie autentickej osobnosti, ako aj atmosféra a podmienky, za akých rozpomienka vznikla (vznikala). Za všetkým, čo memoár, rozpomienku, spomienku, biografiu z prvej (Ja) alebo druhej (druhé Ja) „ruky“ sprevádza, stojí zámer poznávacej hodnoty textu ako „katalyzátora“ (Rosenbaum, 1947, s. 454) vzťahu autora (memoáru, rozpomienky, spomienky, biografie) k svetu (celku, k časti) svojej reálnej skutočnosti.

Hodnota rozpomienky, „príbehovosť“ memoáru sa podriaďuje aj etike práce s autentickosťou a autenticitou tých faktov, s akými sa v texte pracuje ako s rozprávaním v čase: ide o čas, ktorý v kontexte rozpomienky sa modifikuje nielen do chronologického či torzovitého napojenia na kompozíciu jeho radenia do príčinných udalostí, ale aj na to, aby vytvoril kauzalitu „pravdivého“ (verifikovateľného,

zovšeobecniteľného poznania, aplikovateľného napojenia na univerzum) rozprávania z prepojenia tých detailov života jednotlivca a doby, spoločnosti, čo v sémantickom celku subžánru rozpomienky zastupujú čas reálny, historický, čas príbehu a čas rozprávania.

Čas udalosti a čas rozprávania o nej vytvárajú zdroj, objasnenie a doznievanie „zápletky“ v príbehu o jednotlivcovi alebo dobe, kde zaväzuje jej poznávacia „ozvena“ v ich vzájomnom súlade a nesúlade, v časovosti a „večnosti“, v tom, čo je pravda a čo je fikcia toho, o čom sa spomína a na čo sa rozpomína, hoci sa príbeh odvíja z toho istého **Ja**-bytia a **Ja**-života a **My**-kontextu (P. Ricoeur, 2000).

Autorský subjekt (Z. Mathauser, 1999, s. 82 – 87), „životopisný autor“ buď je autentický (Ja), ale nie je nijakou zvláštnosťou práve v postmoderne a v praxi intertextuálnych podnetov, keď má svojho „teoretického dvojníka“, čo je, nazdávam sa, práve situácia Hviščovho Jána Kalinčiaka: „môže dochádzať k rozdielom v prístupe k teoretickému dvojníkovi“ vo vnútri modernej metodológie: ani tu sa často nedbá rovnakou mierou na to, či to, o čom hovoríme, racionálne vidíme a či o tom hovoríme v tom zmysle, v akom daný jav chápeme. (Autorský subjekt nie je síce fyzickým pôvodcom diela, ale na druhej strane: mohli by sme jeho oponenta, t. j. určitý subjekt, ktorý by sme nechápali ako pôvodcu diela textu označiť aj tak za autorský subjekt – a pritom by sme sa neprehrešovali proti základnej sémantike?)“ (Z. Mathauser, 1999, s. 83).

„Autorovo zdvojenie“ (Z. Mathauser, 1999, s. 83) má priamy dosah na stratégiu textu, hoci aj tým, že sa príčinným „dvojníkom“ vstupuje do „obrazného myslenia“ doby, do entity pôvodného subjektu, čím sa modifikuje dobová „ideológia“ a vedome sa prekonáva jej tendencia a ohraničenie voči „problému“, vo Hviščovom prípade, voči konvencii, mystifikácii, monotonizácii objasňovania L. Štúrovej pozície vo vrcholných rokoch a dejoch slovenského literárneho romantizmu.

Aktualizované, adaptované, interpretované (roz)spomienky Jána Kalinčiaka patria jednou svojou časťou „fakticity“ do výskumu literárnej histórie, ale reinterpretácia, dopovedanie, objektivizovanie javu a jeho kontextu patrí do „subverzie žánrového systému“, čím vzniká vo Hviščovej modifikácii rozpomienok Jána Kalinčiaka – podľa T. Žilku (1999, s. 132) – „nový druh autobiografie“, preto upozorňuje aj na nadväznosť pretextu voči posttextu (U. Boich), čím T. Žilka uvádza do svojho výkladu aj autotextualitu ako možnosť a následok tejto operácie medzi textami a s textami, ba spresňuje v tejto súvislosti i to, že sa na tento pohyb žánru často využíva „subverzia historickej prózy (historizmu)“.

Textualizácia, štylizácia, implikovanie intertextuálnych postupov voči „pravde“, objektivnosti historického faktu stoja na počiatku autorského zámeru J. Hvišča, teda snaha vrátiť sa, aktualizovať „rozpomienky Jána Kalinčiaka“ tak, aby sa rozrušila patina času, ale nerozkývali sa reálne ontologické istoty literárnej histórie.

Hviščova vedecká a autorská „polemika“ s romantickým čítaním dejov a osobností slovenského literárneho romantizmu ho priviedli k štylizácii subžánru autobiografie, k relativizovaniu jazyka vedeckej a jazyka umeleckej výpovede o „jeho“ téme, k zmene príčinnej „logiky“ radenia problému na pozadí faktov, ale predovšetkým k vyriešeniu príčinnosti a sémantiky medzier (absencia objektívneho faktu a objektívneho výkladu) okrem iného tým, že intelektualizuje, ale súčasne aj scivilňuje, zvnútorňuje, odpatetizuje verifikovateľný subjekt svojej „rozpomienky“ **Ja** (J. Kalinčiak) o **Ja** (J. Kalinčiak verzus J. Hvišč).

Aj keby za zovšeobecňujúcou technikou postmodernej (intertextuálnej), operáciou „rozpadu“ či rozloženia a segmentácie, teda zrelatívnenia a otvorenia istého literárnohistorického celku v prospech novej konštrukcie, spoločného (dobového) vedomia sveta a spoločnej (európskej) kultúry danej doby (S. Balbus, 1996, s. 173-178) stála, lebo aj stojí,

aktivita, stratégia, ideológia „nového“ autora, mala by Hviščova autoštylizácia (*Kam oko nedosiahne*) Kalinčiakovej autentickej biografie (*Vlastný životopis*), teda aj konštruktívny dvojnásobok autorského subjektu v texte *Kam oko nedosiahne* svoje prínosné poznávacie a estetické opodstatnenie aj v tom, že minulé J. Hvišč aktualizoval a aktuálne personalizoval voči literárno výchovne a kultúrne zakonzervovanej „skutočnosti“ javu, času, priestoru a subjektu v kontexte, ktorý sa nezrelatívnil vo svojich literárnovedných koordinátoch, ale sa spresnil, hoci prostredníctvom svojich mikrokontextov, voči „novému“ celku v čase a v rozprávaní o ňom a z neho.

Literatúra

1. BALBUS, S.: *Stylizacja i zjawiska pokrewne w procesie historycznoliterackim*. Pamiętnik Literacki LXXIV, 1983, z. 2, s. 133-163. PL ISSN 0031-0514.
2. BALBUS, S.: *Między stylami*. 1. vyd. Kraków, UNIVERSITAS 1996.
3. HLAVATÁ, R.: *...maj srdce a hlad do srdca!*. Romboid, 34, 1999, 10, s. 78-79.
4. HVIŠČ, J.: *Kam oko nedosiahne. Rozpomienky Jána Kalinčiaka*. 1. vyd. Bratislava LUFEMA 1999.
5. GŁOWIŃSKI, M.: *O intertekstualności*. Pamiętnik Literacki LXXVII, 1986, z. 4, s. 75-100. PL ISSN 0031-0514.
6. KALINČIAK, J.: *Niekoľko slov o Štúrovej knihe...*. Literárny archív. Pramene a dokumenty 8/71. Martin, Matica slovenská 1972, s. 239-257.
7. *Literárny text v postmoderne. Dráma, próza*. Ved. red. T. Žilka. Nitra, Vysoká škola pedagogická. Fakulta humanitných vied. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 1994.
8. MATHAUSER, Z.: *Estetika racionálního zření*. 1. vyd. Praha, Univerzita Karlova. Karolinum 1999.

9. *Od moderny k postmoderne*. Ved. red. T. Žilka. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa. Fakulta humanitných vied. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 1997.
10. RICOUER, P.: *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*. 1. vyd. Praha, 2000.
11. ROSENMAUM, K.: *Básnik o svojom živote*. (In:) A. Plávka: *Smädný milenec. Skoro ako román jedného života*. 1. vyd. Bratislava, Smena 1974, s. 450-455.
12. VONGREJ, P.: *Zlomky z romantizmu*. 1. vyd. Bratislava, TATRAN 1982.
13. ŽILKA, T.: *Postmoderná semiotika textu*. 1. vyd. Nitra, Univerzita Univerzita Konštantína Filozofa. Fakulta humanitných vied. Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 2000.

SLOVENSKÍ ROMANTICI A FOLKLÓR

(*Stav a perspektívy výskumu*)

Viliam Marčok (Bratislava)

Keď sa K. Dvořák pred štyridsiatimi rokmi v súvislosti so vznikajúcimi akademickými dejinami literatúry zamýšľal nad predpokladmi štúdia vplyvov ľudovej slovesnosti na literatúru, musel popri riešení základných metodologických problémov výskumu zároveň konštatovať, že vtedajšie poznanie problematiky bolo nielen priveľmi čiastkové a povrchné, ba že v dôsledku nejestvovania folklórnej poetiky sa bádateľ ocitá v situácii, v ktorej musí uvažovať „o význame niečoho, čo zatiaľ presne nepoznáme a čo je dokonca v úplnosti nie celkom poznateľné“.¹ A to mal pred sebou práce B. Václavka, J. Horáka, J. Polívku, V. Tilleho, J. Hrabáka, F. Wollmana a ďalších. V podstate to platilo aj pre slovenskú situáciu. Hoci skúmanie vzťahov folklóru a literatúry nepatrilo k ťažiskovým úlohám, môžeme konštatovať, že po tridsiatich rokoch je situácia podstatne iná. Vďaka druhému zväzku akademických dejín máme pomerne presnú predstavu o celkovom rozsahu a čiastočne i priebehu týchto vzťahov počas národného obrodzenia. Vďaka štúdiám a knihám M. Dzubákovej, R. Brtáňa, C. Krausa, J. Hvišča, M. Leščáka, P. Libu, V. Kochola, V. Marčoka a ďalších poznáme folklórne inšpiračné zdroje takmer všetkých štúrovcov, máme nielen súhrnné pohľady na vývin základných druhov² a niektoré dominantné žánre³, ale aj základné práce o poetike folklóru⁴ a metodológii výskumu.⁵ Tento evidentný zdvih poznania ma viedol k tomu, aby som tentoraz dal prednosť zhodnoteniu doterajších prístupov a poznatkov a hľadaniu smerov možností výskumu pred systematickým opisom štúrovského vzťahu k folklóru.

Poznatky o historicko-spoločenských motiváciách štúrovského záujmu o folklór (nástup buržoázie a formovanie novodobých európskych národov) sú vďaka ustavičnému

opakovaní už natoľko známe, že ich pripomínanie považujem za zbytočné. V zásade poznáme aj súvislosti názorovej inšpirácie (Hegel, Herder, Grimmovci, Boďanskij, Kollár, Karadžič, Šafárik a ďalší), aj keď nám stále chýba dôkladnejšia konfrontácia Štúrových názorov s autormi, ku ktorým sa sám hlásil⁶ i dôkladná analýza súvislostí štúrovských názorov na ľudovú rozprávku s teóriami Grimmovcov a celej mytologickej školy. V platnosti zostávajú formulácie V. Kochola o význame folklóru pre demokratizáciu, zľudovenie i zrealističenie štúrovskej literatúry, pre rozvoj spisovného jazyka i celkového národného uvedomenia.⁷ Len precizovať bude možné to, čo V. Kochol a C. Kraus napísali o funkcii folklóru pri formovaní žánrovej podoby našej romantickej literatúry a podôb jej tvárnych postupov, obraznosti, jazyka a veršových foriem.⁸ Sotvačo bude možné zmeniť aj na Kocholovej zhrňujúcej charakteristike rozsahu dotyku oboch sfér slovesnosti za romantizmu: „*Štúrovci okrem nepočetných a vcelku nevýznamných prípadov pasívnej folklórnej ponáškovosti (vyskytujúcej sa v hojnejšej miere najmä u epigónov) vyznačujú sa aktívnym a tvorivým ideovým vzťahom k folklórnym impulzom. Ľudová slovesnosť i v určitom rozpore s niektorými teoretickými postulátmi nie je pre nich vzorom a ideálom, ale len aktívnym inšpiračným zdrojom. V tomto ohľade je ľudová pieseň pre štúrovcov iba takým podkladom ich samostatnej tvorby, ako bola predchádzajúca domáca i cudzia vzdelanecká literatúra. Vplyv folklóru prejavil sa najviac v štúrovskej jazykovej forme, vedome nadväzujúcej na folklórne predlohy, kým obrazná (s. 358) vnútorná forma štúrovskej literatúry vyznačuje sa iba bližšou alebo vzdialenejšou zhodou s ľudovou piesňou; avšak ideové jadro, celkový spoločenský a ideový význam štúrovskej literatúry sa už diametrálne vzdľuže od folklórnych predlôh a je záležitosťou ich vlastnej umeleckej a kultúrnej tvorivosti.*“⁹ (s. 359). Novšie analýzy naznačujú, že aj v tomto rámci – ako pri všetkých syntézach, ktoré vznikajú pred završením analýzy – bude treba viaceré

javy a súvislosti vidieť precíznejšie, teda dynamickejšie, protirečivejšie a čiastočne aj v iných súvislostiach.

Širšie, hlbšie, dynamickejšie a dokonca aj recipročnejšie treba chápať samostatný proces „včleňovania folklóru do literatúry“.¹⁰ Širšie a hlbšie predovšetkým v tom zmysle, že nešlo iba o včleňovanie do literatúry, len o ľudovú pieseň, iba o prebratie istých prvkov poetiky a jazyka a o čin, ktorý má dosah takmer ani nie celogeneračný.¹¹ K tomu, aby sa folklór mohol stať vo václavkovskom zmysle „rezervoárom tradícií“ a plniť svoju „rezonančno-udržiavaciu“ a „regeneračnú“¹² funkciu vo vývine literatúry, nestačilo jednoducho po folklóre siahnuť. Najprv ho bolo treba v zmysle týchto funkcií zhodnotiť a doslova dotvoriť. Konkrétne to znamenalo: povýšiť rozptýlené, regionálne platné fakty na celonárodné reprezentatívne hodnoty. Preromantické sprítomňovanie folklórnych faktov pomocou vydávania, ponášok či dokonca falzifikovania, ani čiastkové a skresľujúce interpretácie robené „zvonku“ v intenciách klasicistického kánonu písanej literatúry, na to zďaleka nestačilo. Na to bola potrebná V. Kocholom neraz vyzdvihovaná heglovská schopnosť „spájať javy do širších dialektických súvislostí“, pretože až ona je schopná odkrývať v „javoch pomerne drobných a osihotenných“ ich „pravý význam“.¹³ Takýmito drobnými a osihotennými javmi boli v čase nástupu štúrovcov aj folklórne fakty. C. Kraus na tento kvalitatívny zdvih upozorňuje vtedy, keď píše: „Ak ešte v tridsiatych rokoch ľudová slovesnosť bola iba jedným z podnetov pre umeleckú tvorbu, v štyridsiatych rokoch sa stáva hlavným inšpiračným zdrojom... Bol (na to) potrebný kvalitatívne nový aspekt na ľudovú slovesnosť; v ľudovej poézii sa už nehľadal iba špecifický ľudový prejav, ale zároveň špecifickosť poézie vôbec (...) zárodoky tých najrozličnejších poetických štýlov“.¹⁴ Kochol i Kraus však z tohto zdvihu registrujú len estetický efekt, ktorý je takpovediac len viditeľnou časťou plávajúceho ľadovca. Ten by však nemohol existovať, ak by zároveň nebolo došlo aj k zhodnoteniu ľudovej piesne z aspektov reči, národnej histórie, ideológie, psy-

chológie a mravnosti a k jej začleneniu do súvislostí vývinu slovanskej a svetovej poézie. Až v takýchto parametroch intuitívna – a v niektorých prípadoch aj reflektovaná – genialita ľudového básnického inženia mohla sa stať inšpiračným zdrojom pre slovenské, slovanské, ba až svetové básnictvo, a to nielen pre súčasnosť, ale aj do budúcnosti. Všetky tieto aspekty sme síce jednotlivo komentovali, ale nedokázali sme ich reflektovať komplexne.

Obzvlášť sa to týka Štúrovho začlenenia slovanskej ľudovej piesne do slovanského kontextu, z ktorého sme dokázali prečítať len ideologickú a bližšie nešpecifikovanú protiro-mantickú motiváciu. Štúrovo včlenenie slovanskej ľudovej piesne a rozprávky do slovanského kontextu však sledovalo aj ďalšie aspekty. Pre slovenskú folklórnu pieseň táto kon-frontácia mala priniesť predovšetkým vysoké ohodnotenie z hľadiska umeleckej realizácie „spájania ducha s predmet-nosťou“. Komplementárny prístup k slovanskej ľudovej poézii umožnil štúrovcom cez podrobné interpretácie junáckych piesní a kozáckych dumiek doslova „organicky“ rozšíriť prevažne lyrické povedomie našej ľudovej piesne o rozmer epický a historicko-spoločenský (preto ten záujem o srbský folklórny epos!) a zároveň stimulovať záujem svo-jich generačných druhov nielen o folklórne epické piesne, ale aj o historicko-vlasteneckú tematiku a epiku vôbec. Prípady, v ktorých sa toto zhodnocovanie prejavilo najprv v podobe ponášok na slovanské vzory, neskôr na naše bala-dy, historické a novelistické piesne a napokon v pokusoch o veršové spracúvanie prozaicky tradovaných látok, sú všeobecne známe.¹⁵ Význam slovanského kontextu pre doformúvanie Štúrovej predstavy „spájania ducha s pred-metnosťou“ a tvorivý vzťah voči folklóru (napr. recenzia Francisciho *Slovenských povestí*, recenzia zbierky *Pesne Branka Radičeviča*, poukazovanie na prívetkú „domác-kosť“ našich folklórnych textov v článku *Život domáci a pospolitý*), napriek tomu, že sa o ňom vie,¹⁶ v týchto súvis-lostiach sa neinterpretuje.¹⁷

Ako vidieť, ono dohodnocovanie a dotváranie folklóru v zmysle jeho nového fungovania v rámci národnej kultúry nemuselo vždy mať podobu priameho zásahu do folklórne-ho či literárneho textu v užšom slova zmysle. Tou mierou, akou sa pridŕžame krátkozrakého pozitivistického princípu, podľa ktorého to, čo nenašlo výraz v spoločenskej praxi alebo v umeleckom texte, nie je dôležité; prepadlo nám pod hladinu nášho záujmu celé teoreticko-interpretáčné úsilie o zhodnocovanie ľudovej prózy Reusovcami, Dobšinským, Kellnerom -Hostinským a Podhradským – a celého štúrov-ského mesianizmu, ktorý tak úporne vykopáva z nášho zabudnutia či ignorancie O. Čepan. Bude sa nám treba k tomuto úsiliu o hodnotové dvíhanie folklóru znovu vrátiť, ale už nielen z pozícií „racionalisticko-marxistickej korek-cie dobového idealizmu a mytologizmu“, ale historicky konkrétne, aby sme do dôsledkov pochopili, koľko námahy si vyžadovalo obrodenecké odкрývanie folklórnych stud-ničiek a čo ono znamenalo nielen pre rozvoj literatúry, ale aj pre ďalší život folklóru v ére tzv. folklorizmu.

Doterajší výskum vzťahu štúrovcov k folklóru sa väčši-nou niesol v znamení teoreticky už prekonávaného hľada-nia folklórnych predlôh a priamych vplyvov folklóru na umelú literatúru.¹⁸ V jeho intenciách sme sa pokúsili celý zložitý a dynamický proces vtesnať – a tým aj zjednodušiť – do jediného prístupu a formy – do ponášky. A to aj napriek tomu, že sa vedelo o tom, že ani Štúra neuspokojovalo napodobňovanie folklórnych vzorov, a že sa teoreticky pri-znávalo – ako to už odznelo z Kocholových slov citovaných na začiatku – že pre štúrovcov nebol folklór „vzorom a ide-álom, ale len aktívnym inšpiračným zdrojom“.¹⁹ Štúrovský básnik, ktorý uznal veľkosť básnického génia ľudu, mal tvo-riť len v jeho intenciách. Keďže ako romantik už nemohol zaprieť svoju individuálnu jedinečnosť, musel tvoriť aj tro-chu inak, predovšetkým vedomejšie, a teda aj sústredenc-jšie a dokonalejšie. Preto Štúr v recenzii zbierky B. Radičeviča (*Slovenské pohľady*, 1852) zdôrazňuje, že ak sa

vo folklórnej tvorbe stretávame s rozvláčnosťou a umeleckou roztrieštenosťou (improvizáciou), „nenasleduje z toho nijak, že by sa to i v básňach umeleckých stávať malo a mohlo“ a vyžaduje od básnika predovšetkým hlbšiu reflexiu, celistvosť pohľadu a jej mu podriadenú obraznosť.²⁰

Dotyk veľkých štúrovských básnikov s folklórom nikdy neklesol na úroveň pasívnej ponášky a nikdy nezmeravel v stereotype. Najnázornejšie to možno demonštrovať na poézii Janka Kráľa, ktorý od básne k básni hľadá iný prístup k folklórnym predlohám. Raz je to umelecký perfektná rekonštrukcia folklórneho vzorca (*Zabíty*), raz sceľovanie folklórnych zlomkov do zmysluplnejšieho celku (*Zverbovaný*), raz osadenie zrekonštruovaného či dokonca pretvoreného zlomku do pôvodnej folklórnej situácie a celkom originálnej sebvýpovede, teda textová montáž (*Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*), raz zbásnenie prozaického textu (*Kríž a čiapka*), raz pokus o vytvorenie historického eposu na pozadí ústneho tradovania (*Výlomky z Jánošiča*), inokedy pokus adaptovať čarodejnú rozprávku na mesianisticky tónovaný obraz sociálneho a duchovného stavu súčasného sveta (*Rozprávka o chorom kráľovi*) a najčastejšie suverénna tvorba, o ktorej už F. Votruba veľmi výstižne napísal: „*To nie je ľudová pieseň, to nie je ponáška na ňu, to nie je tvorba v jej duchu, čo zuní v piesni Kráľovej, to je kus drámy alebo skúsenosti jeho vlastnej duše, ale sú to predsa pritom verše, pri ktorých nevdojak pomyslíš na pieseň ľudovú.*“²¹ Kráľ konvenčné folklórne zobrazovanie a kompozičné postupy naplňa novým, dynamickejším obsahom a celkom viditeľne pretvára statický pocitový folklórny lyrizmus na jankokrátľovský, reflexiou zdynamizovaný lyrický živel, ktorý sa prelieva cez statickú formu folklórnych paralelizmov a dvojverší, a takmer nepostrehnuteľne mení piesňovosť folklórneho verša na jemu vlastnú reflexívnosť a deklamatívnosť.²² Teda všetko iné, len nie pasívna ponáškovosť. Podobne je to u Chalupku²³, Bottu i Sládkoviča.

V podstate tie isté intencie sledovalo aj Dobšinského úsilie sceliť regionálne varianty a individuálne torzá ľudového rozprávania do podoby „národno-reprezentatívnych variantov“.²⁴ V dôsledku neznalosti prameňov a teoretickej nepripravenosti literárnej vedy i folkloristiky na zvládnutie tohto problému folkloristi dlhé roky presúvali zhodnotenie tohto nekaždodenného tvorivého výkonu na literátov, a literáti naopak na folkloristov. Akiste potrvá ešte nejaký čas, kým si do dôsledkov uvedomíme, že z hľadiska literárneho v prípade Dobšinského nejde o treťoradý epigónsky výkon, ale o čin porovnateľný s vrcholnými výkonmi v slovenskej literatúre, a z hľadiska folkloristického o pozoruhodný teoretický prínos k pochopeniu procesov variácie a tradovania a edičný čin, ktorý trvalo ovplyvnil naše predstavy o čarodejnej rozprávke, ba aj dokázateľne spätne zasiahol do ústneho tradovania ľudovej prózy, do procesov folklorizmu, vrátane prekladania inonárodných rozprávok.²⁵

Všetky načrtnuté podoby vzťahu našich romantikov k folklóru potvrdzujú, že nešlo o jednosmerný vplyv folklóru na literatúru, ale o recipročné vzťahy, ktoré sa uskutočňovali nielen v prospech literatúry, ale aj na úžitok folklóru. Romantici stáli nielen pri zrode národopisu a folkloristiky, ale svojím esteticky náročným prístupom k folklórnym javom aj aktívne zasiahli do života ústnej tradície, ktorá sa pod tlakom mestskej kapitalistickej civilizácie začínala oslabovať a rozkladať. Štúr nie náhodou v závere svojej knihy veľmi ostro kritizoval W. Olesku a J. Kollára za to, že do svojich zásluhných zbierok pomiešali aj „piesne zberby“, najmä vzdelanecké makarónske pesničky, ktoré považoval len za „bodľačie v záhrade básnictva nášho“.²⁶ Pravdaže, s dôsledkami tejto „estetickej idealizácie“ folklóru sa musíme dodnes vyrovnávať.

Je čas, aby sme od skúmania jednotlivostí pokročili ku komplexnému skúmaniu procesov. Cestu k tomuto kroku otvára skutočnosť, že už Vlček, Votruba, Krčméry, Kochol

i Kraus pristupovali k problematike v kontexte celého obrodeneckého obdobia. Ešte dôslednejšie si treba uvedomiť, že vzťah romantikov k folklóru aj napriek tomu, že bol v doterajších dejinách našej kultúry najintenzívnejší, je len súčasťou trvalého procesu a pritom má svoj vlastný dynamizmus i evidentnú dobovú artikuláciu a z nej vyplývajúce ohraničenia. Len takýto prístup totiž otvára cestu k pochopeniu zmyslu rozličných prístupov a k ich náležitému zhodnoteniu.

To, že si štúrovci vybrali z celého folklórneho repertoáru predovšetkým lyrickú pieseň, baladu a príslovia s porekadlami, má okrem dobre známych estetických, jazykových a aktuálno-spoločenských príčin aj menej poznané dôvody vyplývajúce z „objektívnych“ estetických vlastností jednotlivých žánrov folklóru i zo zákonitosti ich postupného odкрývania. Už pri skúmaní prístupov S. Chalupku k folklóru som konštatoval, že inonárodný folklór pri rozpoznávaní komplementárnych tematicko-žánrových funkcií štúrovcami zohral v prvej fáze aj veľmi zaujímavú a potrebnú rolu toho „cudzieho“, na ktorom boli charakteristické kvality „viditeľnejšie“ a racionálne zvládnutejšie.²⁷ Ako sa všeobecne vie, iná literatúra priťahuje spočiatku predovšetkým novou tematikou, nezvyčajným pohľadom na život. Aj ľudová poézia už od baroka priťahovala pozornosť najmä lascívnymi, hrôzostrašnými a žartovnými témami. Starší autori až po Tablica neváhali takéto námety spracúvať po svojom, bez ohľadu na pôvodnú folklórnu formu. Takýto prístup pretrváva ešte aj v romantizme, kedy básnici neváhajú zveršúvať zaujímavé, vo folklórnej próze tradované námety. To len z inej strany potvrdzuje fakt, že aj pozornosť štúrovcov priťahovali najprv tie žánre, ktoré mali výraznú estetickú formu, teda predovšetkým veršované piesne a balady. K nim sa z tejto stránky blížili aj príslovia a porekadlá, preto nijako neprekvapuje, že po nich tak hojne siahol aj taký odporca napodobňovania, akým bol Ján Kalinčiak.

S prozaickými žánrami to však bolo omnoho zložitejšie. Tzv. fantastické povesti priťahovali svojou básnickou obraznosťou a tajuplným symbolickým plánom, ale konkrétne zápisy boli prívetmi poznačené kazmi individuálnej reprodukcie (neumelosť podania, zlomkovitosť, komolenie atď.). Aby sa mohli zaskvieť vo svojej estetickej bohatosti, bolo treba individuálne varianty porovnávať, kondenzovať, kombinovať atď. Zatiaľ to Dobšinský stihol urobiť, romantizmus už vystriedal realizmus, ktorý z celého ponúknutého bohatstva dokázal zúžitkovať iba krásny jazyk. Muselo sa vystriedať viacero generácií prozaikov, aby si naša próza od prvotného záujmu Kalinčiaka o príslovia postupne objavila a osvojila výrazovú a žánrovú rozlohu ľudovej prózy až po súčasnú Šikulovu estetizáciu rozprávania zo života.²⁸ Dokiaľ analyticky nezvládneme načrtnutý fázový posun medzi zhodnocovaním a osvojovaním piesňovej a rozprávačskej tradície v štúrovskom období, nedokážeme náležite oceniť čiernu robotu, ktorú museli príslušníci romantizmu vynaložiť na to, aby sa mohlo uskutočniť postupné estetické prisvojovanie tradícií ľudového rozprávačstva, ktoré neskončilo podnes.

Súčasný poznávanie problematiky dospelo do stavu, v ktorom sa pred teoretickým uvažovaním vynárajú nové súvislosti a otázky. Veľmi naliehavou sa ukazuje nevyhnutnosť rozšíriť výskum – ako na to upozornil O. Sirovátka – smerovania impulzov od folklóru po literatúru, pre ktoré V. Kochol vyznačil štyri fázy: 1. paralelná existencia literatúry a folklóru, 2. ich vzťahová koexistencia, 3. integrácia literatúry a folklóru, 4. literárna adaptácia folklórnych impulzov²⁹, aj na recipročné pôsobenie, ktoré predstavuje „zliterárnovanie folklóru“, tzv. druhotná existencia folklóru (folklorizmus) a preberanie funkcií folklóru literatúrou³⁰. V dôsledku spresňovania predstáv o folklóre sa stáva aktuálnym, ako na to upriamuje pozornosť P. Liba, aj teoretické spresňovanie metodológie výskumu a kvalifikácie medzitextových vzťahov medzi folklórom a literatúrou.³¹

Sotva v polovici je výskum štúrovskej apercepce inonárodných podnetov. Za skončenú nemožno považovať ani analýzu jednotlivých javov a problémov. Dost' prekvapujúco – najmä vo vzťahu k zameraniu nášho výskumu – upozornil poľský bádateľ J. Magnuszewski na ďalšie možnosti odkrývania inšpirácie českých a slovenských romantikov kramárskymi či jarmočnými piesňami.³³ Dobré je, že tento prehlbujúci sa prístup môže sa oprieť o paralelne vznikajúce analytické a syntetizujúce práce folkloristov i národopiscov.³⁴

Napriek tomu, že výskum vzťahu romantikov k folklóru napreduje vďaka príležitostnej iniciatíve jednotlivých bádateľov, je na čase seriózne uvažovať o inštitucionálnom zastrešení celého bádania vzťahov literatúry a folklóru. Len tak možno zabezpečiť jeho ďalšiu koncentráciu a intenzifikáciu. Je už najvyšší čas, pretože bez dôkladného poznania týchto vzťahov nemožno prehľbovať doterajšie literárnohistorické syntézy, ani poznávanie širších kultúrotvorných procesov v minulosti či súčasnosti.

Poznámky:

- ¹ DVOŘÁK, K.: *O předpokladech studia vlivu lidové slovesnosti na literaturu*. Česká literatura 6, 1958, s. 288-301.
- ² KOCHOL, V.: *Poézia štúrovcov*. Bratislava 1956; NOGE, J.: *Slovenská romantická próza*. Bratislava 1969.
- ³ KRAUS, C.: *Slovenská romantická balada*. Bratislava 1966.
- ⁴ MARČOK, V.: *O ľudovej próze*. Mladé letá, Bratislava 1978; *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Tatran, Bratislava 1980; LEŠČÁK, M. - SIROVÁTKA, O.: *Folklor a folkloristika*. Smena, Bratislava 1983.
- ⁵ KOCHOL, V.: *Literatúra a folklór*. Slovenský národopis, 25, 1977, s. 214-223.
- ⁶ (Popri Bodánskom to boli „Hanka, Ševyrev, Vuk-Karadžič, Zalesky a druhí“); pozri ŠTŮR, L.: *Slovanská ľudová slovesnosť*. Bratislava 1955, s. 22.
- ⁷ KOCHOL, V.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Zv.2, VSAV,

Bratislava 1960 a *Problémy a postavy slovenskej obrodeneckej literatúry*, Bratislava 1965.

- ⁸ Okrem už spomenutej práce o slovenskej romantickej balade C. Kraus písal o tejto problematike ešte v knihách: *Generácia v pohybe*, Bratislava 1973, *Impulzy a inšpirácia slovenského romantizmu*, Bratislava 1979 a *Čas literatúry*, Bratislava 1986.
- ⁹ PIŠŮT, M. - ROSENBAUM, K. - KOCHOL, V.: *Dejiny slovenskej literatúry 2*. Bratislava 1960, s. 358-359.
- ¹⁰ Termín, ako je známe, zaviedli K. Dvořák a F. Vodička v štúdiu *Včleňování folklóru do obrozenecké literatury*. Česká literatura 3, 1955, s. 293-350.
- ¹¹ Tak to chceme či mimovoľne vyplýva predovšetkým z literárnohistorických súvah V. Kochola v akademických dejinách, podľa ktorých napr. Chalupka vychádza ako „najfolklórnejší“ a hodnotovo najmenší. Sládkovič ako „najartistickejší“ a hodnotovo najvýznamnejší; folklorizácia je takmer výhradne (a len prechodne!) otázkou poézie a prózy, drámy sa dotýka len okrajovo; nástup realizmu dáva za pravdu Kalinčiakovi, ktorý bol proti napodobňovaniu folklóru a za tvorbu autentickej literatúry v „pote tvári“ atď.
- ¹² VÁCLAVEK, B.: *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním*. In: VÁCLAVEK, B. - SMETANA, R.: *O české písni lidové a zlidovělé*. Praha 1958, s. 272.
- ¹³ Viď napr. v knihe KOCHOL, V.: *Problémy a postavy slovenskej obrodeneckej literatúry*. Bratislava 1965, s. 182, 186 a i.
- ¹⁴ KRAUS, C.: *Generácia v pohybe* (Vývinové problémy štúrovskej literatúry). Bratislava 1973, s. 111.
- ¹⁵ Záujemcov o konkrétne fakty o zbášňovaní prozaických námetov odkazujem na nasledujúce štúdie: KRAUS, C.: *Slovenská romantická balada*, Bratislava 1966; ŠTRELINGER, P.: *Paralely liptovských ľudových povestí v troch baladách Janka Kráľa*, Literárny archív, 17, 1970, s. 201-238. GAŠPARÍKOVÁ, V.: *K otázkam vzťahu balady a folklórnej prózy*, Slovenský národopis, 32, 1984, s. 11-113.
- ¹⁶ Pozri napr. v knihe KOCHOL, V.: c. d., s. 192-193.
- ¹⁷ Súvisí to aj s tým, že Štúrove teoretické názory boli interpre-

tované skôr „imanentisticky“, so zameraním na ich vnútornú skladbu a dobový duchovný kontext ako konkrétne historicky, teda vzhľadom na situáciu literatúry, voči ktorej boli formulované – neraz takticky.

- ¹⁸ Vid' úsilie D. Ďurišina nahradiť prístupy tradičnej komparatívnej vplyvológie konceptom skúmania medziliterárnosti napr. v knihe D. ĎURIŠIN *Teória medziliterárneho procesu*, Tatran, Bratislava 1985, s. 79-140.
- ¹⁹ V závere svojej knihy *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských* Štúr osobitne zdôraznil, že noví básnici majú vyspievať svoje spevy len „v duchu“ toho, čo sa vo výtvoroch slovanského ľudu len „mimovoľne vylialo“, a pre takúto tvorbu nemožno predpisovať „nijaké pravidlá“. ŠTÚR, L.: c. d., s. 228.
- ²⁰ Preberám prepis do súčasnej slovenčiny, ako ho urobil V. Kochol v knihe *Problémy a postavy slovenskej obrodeneckej literatúry*, Bratislava 1965, s. 193.
- ²¹ VOTRUBA, F.: *Janko Kráľ*. In: *Vybrané spisy*, 2. zväzok. Bratislava 1955, s. 101.
- ²² Na tieto posuny som upozornil v štúdiu *O kompozícii a zobrazovacej metóde Janka Kráľa*. In: Zborník Pedagogického inštitútu v Banskej Bystrici. Bratislava 1963, s. 32-51.
- ²³ Bližšie pozri v: MARČOK, V.: *Chalupkov tvorivý dotyk s ľudovou slovesnosťou*. In: *Samo Chalupka 1817-1883*. Zborník materiálov z vedeckej konferencie, Krpáčov 4. - 5. mája 1983. Vydalo Hudobno-literárne múzeum v Banskej Bystrici, Bratislava 1983, s. 134-153.
- ²⁴ Prvýkrát takto formulovali problém M. Leščák a V. Marčok v spoločnej úvahe *Dobšinský dnes*. Romboid 12, 1977, č. 11, s. 32 a n.
- ²⁵ Pozri k problému aj štúdie LEŠČÁK, M. - MARČOK, V.: *Dobšinského rozprávky dnes*. In: *Poceta Dobšinskému*. Zost. V. Marčok, Bratislava 1985, s. 66-73 a MARČOK, V.: *Literárna hodnota Dobšinského rozprávok*. Slovenský národopis, 34, 1986, č. 3, s. 399-404.
- ²⁶ ŠTÚR, L.: c. d., s. 227-228.

²⁷ Ako v poznámke č. 23.

- ²⁸ Panoramatický pohľad na proces osvojovania tzv. „neestetických“ žánrov folklóru literatúrou som načrtol v úvahe V. MARČOK *„Rečové žánre“ ako najnovší horizont styku literatúry s folklórom*. In: *Folklór a folkloristika na prahu milénia na Slovensku*, zost. Z. Profantová, ARM 333, Bratislava 2000, s. 118-122. Analytickejší pohľad na niektoré, najmä problematickejšie podoby tohto dotyku v súčasnosti poskytuje kniha P. LIBU *Folklór a literatúra*, PF, Nitra 1991.
- ²⁹ KOCHOL, V.: *Literatúra a folklór*. Slovenský národopis, 25, 1977, s. 214-223.
- ³⁰ SIROVÁTKA, O.: *Současná česká literatura a folklór*. Praha 1985, s. 8-9.
- ³¹ LIBA, P.: *O recepcii a identifikácii folklórného textu v literatúre*. In: *O interpretácii umeleckého textu*. Zborník štúdií Ústavu jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. Nitra 1987, s. 153-176. Pri hľadaní riešení by sa však žiadalo precíznejšie rozlišovať medzi „životným faktom“ a „folklórnym textom“ a využívať napríklad poznatky, ku ktorým dospel A. Popovič pri výskume metatextových vzťahov. Ide najmä o jeho prácu *Teória metatextov*, PF, Nitra 1974.
- ³² MAGNUSZEWSKI, J.: *Tropami folkloru i literatury*. Warszawa 1983, s. 156-165.
- ³³ Mám na mysli také komplexné materiálovo-teoretické pohľady na jednotlivé folklórne žánre, ako priniesli knihy: LEŠČÁK, M.: *Slovenské ľudové hádanky*, Bratislava 1981, BURLASOVÁ, S.: *V šírom poli rokyta I-II*, Bratislava 1982, 1984, GAŠPARÍKOVÁ, V.: *Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty*, Bratislava 1980.

III.
KONTINUITA
SLOVENSKO-POLSKÝCH
VZŤAHOV

ZABÍJANIE KRÁLÍKOV M. VÁLKA PO POLSKU

Danuta Abrahamowicz – Maryla Papierz – Ján Sabol
(Kraków – Bratislava)

Gdy w badaniach komparatystycznych dochodzi do analizy przekładu, istotnym elementem powinno być rozgraniczenie tego, co w trakcie pracy translatorskiej narzuca i wymusza język, od tego, co jest świadectwem indywidualnych możliwości tłumacza. Bez wspomnianego rozgraniczenia szersze uogólnienia stałyby się ryzykowne, czasem wręcz błędne. Badacze zdający sobie z tego sprawę, a nie będący bilingwistami, uciekają się zwykle do przeanalizowania dużej ilości tekstów w przekładzie różnych tłumaczy i tylko zjawiska powtarzające się traktują jako nadindywidualne. Jest to jednak metoda czasochłonna.

Jak ważki jest problem kompetencji tłumacza pokażemy analizując jeden z programowych i najbardziej charakterystycznych wierszy M. Válka *Zabíjanie králikov* w przekładzie Józefa Waczkowa (Miroslav Válek: *Z głową w ogniu*, Warszawa 1971). Skorzystamy przy tym z wnikliwej interpretacji wiersza dokonanej przez Albína Bagina (A. Bagin, 1968) oraz przypomnimy ogólną charakterystykę tego poety (A. Bagin, 1971).

Miroslav Válek, inteligentny, błyskotliwy i ironiczny – nie poszedł drogą rozmińjania się z prawdą i uproszczeń cechujących niemal całą literaturę słowacką pierwszej połowy lat pięćdziesiątych. W swojej poezji podjął trud zadawania zasadniczych pytań egzystencjalnych. Nawiązał do poetystycznych i nadrealistycznych tradycji poetyckich, ale bogatszy w doświadczenia, sceptyczny i gorzki – nie zaryzykował optymizmu cechującego zwykle ruchy awangardowe. Odrzucił też romantyczną tezę jedności prawdy i piękna. Wyeksponował brzydotę. Zważył we wszelką stabilność i wartość. Problemy życia osobistego chwycił w momencie

kryzysu i dysharmonii. Miłość była u niego tragedią rozmińjania się. Poezja – dramatycznym poszukiwaniem prawdy. W postępie cywilizacyjnym dostrzegał rozwój techniki uśmiercania, w najlepszym razie – prowokowanie do pójścia na konsumpcyjny stosunek do życia. M. Válek opisał też konflikt między spontanicznością a refleksją, między sumieniem a rozumem. Posłużył się zasadą ostrego kontrastu. Wyraził niepokój, niedosyt, nieufność. Zmęczenie złożonością i niejednorodnością wszelkich zjawisk, zmęczenie sobą. W swych pierwszych czterech tomikach pt. *Dotyky, Príťažlivosť, Nepokoj, Milovanie v husej koži*, skupił uwagę na mrocznej stronie życia. Niemal wszędzie jednak wyczuwa się jeśli nie istnienie, to przynajmniej tęsknotę do jaśniejszych punktów odniesienia. Przesłanie wiersza jest poza właściwym tekstem. Naprowadza na nie czasem ironia, czasem nostalgia, ale najczęściej wieloznaczność i wielowarstwowość tej poezji, głównie zaś jej filozoficzny podtekst.

Wiersz *Zabíjanie králikov* pochodzi z tomiku *Nepokoj* (1963), w którym autor zrezygnował już z wcześniejszej bogatej metaforyki i zastosował proste, nieobrazowe wypowiedzianie się. Powściągliwość w zakresie metafory zrównoważył zaskakującymi kontrastami, złożoną instrumentacją dźwiękową, aliteracjami i rymami wewnętrznymi. Krytyka przyznała mu rację: samo życie stało się wielką metaforą. Wystarczy w szczególny sposób opisać np. zabijanie królików, aby dać świadectwo współczesnej schizofrenii i pokazać całą skalę ludzkich możliwości: słodkich słówek i okrucieństwa czynów. Jest więc wiersz Válka suchym opisem zabijania królików, w którym na zamiar przygotowania posiłku wskazują wersy *mať ťažko v ruke, / sladko na podnebí* (27, 28¹), a na rytualny charakter tej czynności *ružová slávnosť* (8). Zastosowanie bezokoliczników (formy czasownika pozbawionej m. in. kategorii czasu i osoby) *kráčať, napichnúť, vsunúť, vrvieť, polutovať* itd. wskazuje na bezosobowość i szeroki zakres opisywanej czynności: dawny, obecny i przyszły. Jest też zwróceniem uwagi, że w każdym

człowieku drzemie możliwość zabijania. J. Waczków utrzymuje formę bezokolicznika, ale często zmienia jego nacechowaną pozycję na końcu wersu (6, 9, 15, 19, 30 – czasownik w formie osobowej, 38, 47) osłabiając w ten sposób ekspresywność.

Tylko trzy razy autor rezygnuje z formy bezokolicznika rozbijając monotonię i wyznaczając kulminacyjne punkty emocjonalne wiersza: *v komíne pištia tenké flauty myši* (4), *počuť, ako sa otvorilo nebo zajačie / a plné hrsti srsti z neho padajú* (29, 30), *všetci zomierajú rovnako rýchlo / a bez slova* (36, 37). Ten trzeci przypadek odejścia od bezokolicznika jest szczególnie istotny, ponieważ wskazuje równocześnie na najszerszy zakres problematyki wiersza: M. Válek wymieniając rasy królików nawiązuje do problematyki eksterminacji narodowościowej i obozowego umierania. *Všetci zomierajú* – osobowa forma zaimka i czasownik określający śmierć ludzi – zastosowane wobec zwierząt nie dopuszczają wątpliwości co do tego, że śmierć królików jest w wierszu tylko pretekstem do poruszenia problemu najgłębszego upadku człowieczeństwa, jakim była i jeszcze może się zdarzyć masowa zagłada w obozach.

Ten najważniejszy moment nie został przez tłumacza dostrzeżony. W przekładzie czytamy *wszystkie zdychają równie szybko / i bez słowa*. Antropomorfizacja zastosowana w oryginale została przez J. Waczkowa zneutralizowana (także przez użycie wyrazu *zdychają* odnoszącego się w warstwie nienacechowanej tylko do zwierząt) a wiersz zubożony o cały jego wymiar uniwersalny. W tym kontekście wyrażenie *bez słowa* (37) staje się niezrozumiałe.

Bezwzględność współczesnego człowieka i jego zakłamanie sygnalizuje już we wcześniejszych wersach opis czynności (8, 9, 10, 11 – *fajčiť cez dvierka* to także 'tworzyć zasłony dymne'), a jeszcze wyraźniej wers 13, 14, 15, 22, 24 *a s dymom v zuboch vravíeť sladké reči*, a zaraz potem *náhle pravou udrieť do tyła*. U Válka agens to równocześnie człowiek wykształcony, o dużej skali ludzkich odruchów: *celý*

týždeň lutovať siroty / a obdivovať kvety (45, 46). W 39 wersie autor przypisuje mu rozmyślania nad losami świata (*uvažovať o osude sveta*). Tłumacz jednak czyni tę sytuację płaską, wprowadzając banalną i wytartą frazę *dumać nad marnością świata*, która w dodatku zmienia sens wersu. J. Waczków wprowadzając kilkakrotnie wyrazy maksymalnie potoczne (*ucapić, zdzielić w łeb, nadzieć*) zacierza bardzo charakterystyczną dla Válka zasadę posługiwania się kontrastem: elegancka forma i brutalność treści. Jest ona w oryginale zaznaczona także w 22 wersie, gdzie głaszcze się czule przyszłe miejsce ciosu. W przekładzie agens głaszcze królika po grzbiecie, co już nie sugeruje tak wysokiego stopnia dwulicowości i nie zapowiada przyszłych czynów. W oryginale pozory humanitaryzmu sugeruje wers 23 *odnieť królika*. Tłumacz i to pomija pisząc *podnieść*.

Kolejną charakterystyczną cechą poezji M. Válka i omawianego wiersza jest także bardzo rzetelne i wzbudzające zaufanie do tekstu posługiwanie się realiami. Jeśli więc autor pisze *a náhle pravou udrieť do tyła* (24), jest w tym i typowość sytuacji i jej gwałtowność uzyskana przez skrócenie zdania, elipsę wyrazu *rukou*. W przekładzie wers jest bardziej rozwlekły i mniej dynamiczny przez wprowadzenie wyrazu *ręką*, natomiast *zdzielenie w łeb* i to gołą dłonią nie sygnalizuje zabicia, a więc kulminacyjnego momentu. Tłumacz nie sięgnął po realia, jeśli nie wyznaczył – zgodnie z oryginałem – miejsca skutecznego ciosu, a więc za uszami.

M. Válek wymieniając rasy królików starał się nawiązać do przyjętej nomenklatury. Tłumacz wprowadza niestosowane określenia *modrzym, włochacz, pstrokacz* (to ostatnie oznacza w dodatku młodego sokoła, podczas gdy pstrokate ssaki nazywają się srokaczami).

Do dyskusyjnych rozwiązań tłumacza należy też zaliczyć sugerowanie się brzmieniem wyrazu słowackiego *kráčať*, który tłumaczy jako *kroczyć*, podczas gdy ten wyraz w języku słowackim jest pozbawiony wszelkiego patosu.

Znacznym osłabieniem ekspresji jest tłumaczenie 25 i 26

wersu, w którym jest *odraz / k zbytočnému skoku* jako *odruch daremneho skoku*.

Czasem przekład nie oddaje wszystkich skojarzeń, które sugeruje wyraz słowacki. W polu semantycznym wyrazy *napichnúť* jest 'napichnúť niekoho na kôl. Gdyby tłumacz zamiast *nadziać* użył słowa *wbić*, uzyskałby w polu semantycznym polskiego wyrazu podobne skojarzenie – 'wbicie na pał.

Eufoniczne cechy wiersza wyznaczają częste aliteracje: *na plot ich napichnúť* (9), *Stiahnuť si rukavice na ružovú slávnosť* (8), *v pondelok mať modro pod očami* (38), *v utorok uvažovať* (39), *v stredu a štvrtok / vynájsť parný stroj* (40, 41). Tłumacz nie mogąc ze względów językowych oddać organizacji eufonicznej w tych samych miejscach wiersza, wprowadza ją do innych wersów: *po świeżym śniegu* (6), *rękawice z rąk* (8), *słodkie słówka* (14), *pogłaszać (...)* *po grzbiecie* (22), *usnąć na jej ustach* (48). Nie znajduje jednak odpowiedników dla tak wyszukanych zestrojów jak: *ľavou dolu hlavou* (20) i *plné hrsti srsti* (30), ma jednak dodatkowe rymy w 31 i 32 wersie *modrzyn – olbrzym* i w 33 i 34 wersie *włochacz – pstrokacz*.

Pod względem rytmu wiersz dzieli się na dwie części: w pierwszej przeważa tendencja jambiczna, druga część, od 38 wersu, jest nieregularna. Tłumacz upraszcza i automatyzuje strukturę rytmiczną wiersza, ujednolica rytm, zacierając w ten sposób zamierzone przez autora rozbieżności na dwie części, które miało zwrócić uwagę odbiorcy na gradację semantyczną wiersza.

W tekście słowackim stosunek wersów krótkich i długich (krótszych lub dłuższych niż 8-zgłoskowe) wynosi 3:2, podczas gdy w przekładzie proporcje te są odwrotne. Wynika to częściowo ze specyfiki języka, ale czasami z nieuzasadnionego wydłużania wersów (np. 46: *a obdivovať kvety – patrzeć z zachwytem na kwiaty*).

W konkluzji ostatecznej należy stwierdzić, że w przekładzie doszło nie tylko do drobnych przesunięć znaczenio-

wych i pewnego zubożenia walorów eufonicznych, ale przede wszystkim do wyeliminowania uniwersalnej wymowy wiersza.

Komparatysta, który na podstawie analizy tego wiersza lub innych przekładów J. Waczkowa z języka słowackiego na polski chciałby wyciągnąć wnioski ogólnejsze, dotyczące chłonności i elastyczności języka polskiego oraz przygotowania kultury polskiej do pełnego odbioru uniwersalnej problematyki wiersza M. Válka – powinien uwzględnić indywidualne możliwości tłumacza, które zaciążyły na formie przekładu.

Poznámky

- ¹ Numery w nawiasie odpowiadają numerom wersów, które są sobie równoważne w oryginale i w przekładzie.

Literatúra

1. BAGIN, A.: *Zabíjanie králikov*. In: *O interpretácii umeleckého textu*. Red. J. Kopál – P. Plutko. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 55-65.
2. BAGIN, A.: *Priestory textu*. Bratislava, Smena 1971, s. 43-58.

Zabíjanie králikov

V nedeľu po raňajkách
keď je vzduch asi na polceste k ľadu,
v komíne pištia tenké flauty myší,
v nedeľu po raňajkách,
po čerstvom snehu kráčať
ku klietkam.

Stiahnuť si rukavice na ružovú slávnosť,
na plot ich napichnúť
jak čerstvo odseknuté dlane
a fajčiť cez dvierka.

Potom už vsunúť hľadajúcu ruku
a s dymom v zuboch vraviť sladké reči,
lichôtky, jemné slová,
trocha poľutovať,
uchopiť pevne za kožu
a zdvihnúť z teplej slamy.

V nedeľu po raňajkách
čpavok ovoňať.

Chvíľu tak držať ľavou dolu hlavou,
pozerať ako brunatnejú uši,
pohladkať nežne za väzami,
pofúkať, odniesť
a náhle pravou udrieť do tyla.

Ešte raz v dlani zacítiť odraz
k zbytočnému skoku,
mať ťažko v ruke,
sladko na podnebí,
počuť, ako sa otvorilo nebo zajačie
a plné hrsti srsti z neho padajú.

Viedenský modrý,
belgický obor,
francúzsky baranovitý,
český strakáč,
ale aj bastard z hocijakej krvi,
všetci zomierajú rovnako rýchlo
a bez slova.

V pondelok mať modro pod očami, mlčať,
v utorok uvažovať o osude sveta,
v stredu a štvrtok
vynájsť parný stroj
a objavovať hviezdy,
v piatok myslieť na iné
ale najmä na belasé oči,
celý týždeň lutovať siroty
a obdivovať kvety,
v sobotu sa do ružova vykúpať
a zaspáť na jej ústach.

V nedeľu po raňajkách
zabíjať králika.

Zabijanie królików

W niedzielę po śniadaniu
kiedy powietrze jest w połowie drogi do lodu,
w kominie piszczą cienkie mysie flety,
w niedzielę po śniadaniu
kroczyć po świeżym śniegu
w stronę klatek.

Zdjąć rękawice z rąk na tę różową uroczystość,
nadziać je na sztachety
jak świeżo odrąbane dłonie
i ćmić przez drzwiczki papierosa.
Wsunąć w nie potem rękę szukającą
i z dymem w zębach mówić coś czułego,
pochlebstwa, czule słówka,
użalić się trochę,
ucapić mocno za skórę
i wyjąć z ciepłej słomy.

W niedzielę po śniadaniu
wdychać amoniak.

Przez chwilę trzymać w lewej ręce głowę w dół,
Patrzeć, jak szkarłatnieją uszy,
pogłaskać tkliwie po grzbiecie,
podmuchać, wznieść
i nagle prawą ręką zdzielić w łeb.

Jeszcze raz uczuć w dłoni odruch
daremnego skoku,
czuć w ręce ciężar,
słodycz na podniebieniu,
usłyszeć, jak otwiera się zajęcze niebo
i lecą z niego pełne garście sierści.

Wiedeński modrzym,
belgijski olbrzym,
francuski włochacz barankowy,
czeski pstrokacz,
ale i bękart niewiadomej krwi –
wszystkie zdychają równie szybko
i bez słowa.

Przez poniedziałek milczeć z oczyma podkrążonymi,
we wtorek dumać nad marnością świata,
w środę i czwartek
wynaleźć maszynę parową
i odkryć gwiazdy,
w piątek rozmyślać o czym innym,
lecz przede wszystkim o błękitnych oczach,
przez cały tydzień żałować sieroty
i patrzeć z zachwytem na kwiaty,
w sobotę się wykapać aż do różowości
i usnąć na jej ustach.

W niedzielę po śniadaniu
zabijać królika.

Záverečná poznámka

Štúdia o preklade básne M. Válka *Zabíjanie králikov* do poľštiny vznikala zo spontánnych, ale aj „exaktných“ rozhovorov, dialógov, pracovných aj príležitostných stretnutí i „meditácií“ autorov v Košiciach (u Sabolovcov) aj v Krakove v 70. rokoch 20. storočia najmä v byte D. Abrahamowiczovej (na Narzyskému ulici) plnom kníh, časopisov, skíc, poznámok o literatúre a kultúre, o teórii a praxi prekladu, v priestore plnom porozumenia a slobodného rozkmitu duše aj v časoch tiesne a úzkosti. Vládol v ňom – nenútene a úplne prirodzene – duch domácej panej, našej Danuty, vzácnej osobnosti s citlivým umením vytvárať mikrokolektívy, ktorých členovia si navzájom rozumeli, dopĺňali sa, uznanlivo, ale aj kriticky diskutovali, ba často sa aj hádali pri hľadaní odpovedí na odborné otázky dotýkajúce sa najmä súčinnosti jazyka a literatúry, osobitostí poľskej a slovenskej kultúry i pri skúmaní optimálneho „prevodu“ textu z jednej literatúry do druhej. D. Abrahamowiczová vnášala do rozhovorov svoju všestrannú vzdelanosť, gesto empatie, recesný nadhľad sprevádzaný hrkálkovým smiechom, navodzujúcim ovzdušie detenzie, hoci vnútorne nám bolo často ťažko.

Zaujím D. Abrahamowiczovej (18. 1. 1937 – 27. 3. 1995), významnej poľskej slavistky a prekladateľky, o Slovensko, slovenskú literatúru a kultúru bol hlbinný, zvnútornený, nezištný; vyúsťoval do zásadných aktivít. Bola prvou lektorkou poľského jazyka na Filozofickej fakulte v Prešove a iniciátorkou štúdia slovistiky na Jagellovskej univerzite v Krakove. Slovensko vnímala v najjemnejších záchvevoch prírody i civilizačného prostredia aj človekovho vnútra, dokázala celé hodiny interpretovať aj zdanlivo drobné lexikálne osobitosti v štruktúre umeleckého textu a ich konotácie ohlášajúce atmosféru originálu, pričom ju fascinovalo hľadanie ekvivalentu v percipujúcej literatúre, komplexne (vnútroliterárne aj vzhľadom na látkovú skutočnosť) zodpovedajúceho „polohe“ a tonalite textu a metatextu. Bola

spoluautorkou učebníc slovenského jazyka a literatúry pre slovenské školy v Poľsku, spoluautorkou slovensko-poľských a poľsko-slovenských slovníkov, publikovala odborné úvahy o slovensko-poľských literárnych, kultúrnych a jazykových vzťahoch, o teórii a praxi prekladu a bola vynikajúcou prekladateľkou zo slovenskej (častočne z českej) literatúry do poľštiny.

Štúdiu našli po rokoch vo svojich archívoch M. Papierz(ová) a J. Sabol.

Predkladáme ju s tichým súhlasom jej iniciátorky D. Abrahamowiczovej odbornej verejnosti tak trochu ako dobový dokument o jednom rozmere slovensko-poľských (košicko/prešovsko-krakovských) literárnych, literárno-vedných a jazykovedných, ale aj osobných kontaktov, a to vo viere, že ani po dlhšom časovom odstupe nestratila svoju aktuálnosť a informačno-poznávacu náplň.

SŁOWACKI NA SLOVENSKU

Peter Káša (Prešov)

Hlavný ideológ a „programátor“ slovenského romantického hnutia Ľudovít Štúr predniesol začiatkom 40. rokov študentom bratislavského lýcea aj túto myšlienku: „*Faust je hlboká báseň, pre nás velice dôležitá, bo ona robí priechod do našej poézie. Toto i sám Goethe tuší: práve keď Fausta dokončí, príde k nemu Mickiewicz a tomuto daruje pero, ktorým Fausta písal: akoby testament umenia inšiemu svetu oddával...*“¹ Ako vidieť, Mickiewicz sa tu prezentuje ako kultový básnik a personifikovaný symbol novej éry v umení, no meno J. Słowackého sa v týchto prednáškach o slovenskej poézii ani nespomenie. Ľ. Štúr obchádza J. Słowackého aj v „zozname“ poľských básnikov, ktorí „už získali európsku povest“.² Okrem Mickiewicza sa tu ešte spomínajú: Czajkowski, Goszczyński, Krasiński, Krasicki, Malczewski, Kraszewski, Magnuszewski a Zaleski. Kruh mladých slovenských intelektuálov v 40. rokoch 19. storočia, keď kulminovalo romantické hnutie s výraznou proslovanskou a polonofilskou orientáciou, nezaakceptoval a zdá sa, že ani nezaregistroval meno J. Słowackého. Kým Mickiewicz do slovenského kultúrneho kontextu vstupuje už v „predromantickom“ období – v 30. rokoch v časopise Hronka,³ Słowacki až v čase „postromantickom“ – v 70. rokoch v časopise Orol,⁴ kde sa píše, že: „*J. Słowacki, génus hieroglyfický, to jest taký, ktorý i tajemství přírody a ducha vyčítat zná, hrdý a smělý, závodil o přednost so samým Mickiewiczem, fantastický a plný nadšení, který orlie křídla rozvil k smělému letu*“, po tejto informácii zo širšieho encyklopedického prehľadu s názvom Slovanskí básnici, vychádzajú v ďalších číslach tohto časopisu aj Słowackého rané „poetické povesti“: *Arab* (1874), *Mnich* (1874), *Ojciec zadżumionych* (1876), *Jan Bielecki* (1876), *Hugo* (1876) a *Žmija* (1879). Autorom týchto prekladov bol priemerný

a málo známy básnik a prekladateľ Juraj Kello Petruškin, ktorý sa však nedomohol žiadnych aktuálnych kritických ohlasov. Keďže to boli jediné bibliografické údaje o tomto básnikovi, možno povedať, že Słowacki zostal celé 19. storočie pre Slovákov takmer neznámym básnikom. Príčiny tohto stavu možno vysvetľovať rozlične. J. Hvišč poukazuje napríklad na to, že Slováci „čítali originálne poľské diela a časopisy (kde nachádzali aj materiály o Słowackom) ...a rovnako čítali aj české preklady diel tohto básnika“.⁵ Tento atypický recepčný model však možno aplikovať v oveľa širšom rozsahu aj na tvorbu viacerých poľských básnikov prvej pol. 19. storočia. Najtransparentnejším príkladom je A. Mickiewicz. Podobne ani jeho texty sa neprekladali do „novej spisovnej slovenčiny“ a predsa sa stal nielen „kultovým“ básnikom, ale aj synonymom novej mladej poľskej (slovanskej) literatúry. Je všeobecne známe, že mnohé Mickiewiczove texty (najmä *Oda do młodości*, balady a *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*) mali v slovenskom prostredí iniciačný charakter a medzi „mladoslovákmi“ obiehali v originálnych verziách prípadne v českých a nemeckých prekladoch. Tieto texty takmer neprekladali, ale o to viac prepisovali, interpretovali a často aj verejne deklamovali v autentickej podobe.⁶ Práve takéto výpovede, preniknuté poetikou ľudovej slovesnosti, národného pátosu, kultu mladosti a optimistickej vízie nového sveta, plne korešpondovali s programom tzv. pragmatického krídla slovenských romantikov (Ľ. Štúr, J. M. Hurban).

J. Słowacki konštruoval svoje verše na diametrálne odlišných zásadách. Akcentovanie individualizmu, samoty, skepsy, odcudzenia, exotizmu a pod. síce mohli garantovať **vysokú a univerzálnu umeleckú kvalitu**, ale už menej (vôbec nie) **aktuálnu recepciu a popularitu v národne-pragmatickom kruhu** „mladoslovenských“ intelektuálov, ktorí v podstatnej miere kreovali slovenský kultúrny život v prvej polovici 19. storočia.

Výstižne to pomenoval J. Bábny: „Záujem o Słowackého na Slovensku nebol veľký. Na príčine bol vari prílišný artizmus jeho diel, v ktorom myšlienka sociálnej funkčnosti poézie nebola tak zreteľná a výrazná.“⁷ Túto tézu dostatočne potvrdzujú aj slová už spomínaných protagonistov slovenského národnobuditelského hnutia L. Štúra a J. M. Hurbana. Druhý z nich píše aj toto: „...slovanský básnik sa nemôže stať dôležitým pre svoj národ, ak on nebude slovenský. Hoci mnohé novšie školy poézie tvoria umenie, nemôžeme ich uznať za dokonalé. Je to naozaj **estetická cholera** (zdôr. P. K.), čo popadla mnohých najnovších básnikov, i niektorých našich slovenských... Život je poézia a poézia je život“.⁸ Rovnako aj L. Štúr v prednáškach o slovenskej poézii upozorňuje na to, že: „Byron nemá jedno okamženie spokojné... táto **roztrhnutosť, smútok, túžba** je charakter romantikkej poézie“ a dodáva, že: „...slovanská poézia je zahrnutie všetkých poézií, je doplnením všetkého, čo je nedovršené, a preto úplná, čistá, harmónia“.⁹ Prirodzene, že do takto vymedzovanej estetickej koncepcie, ktorá síce bola dominantná, ale nie jediná,¹⁰ nemohli zapadnúť verše „byronovského“ J. Słowackého, ktoré navyše často a dlhú dobu zostávali „nepochopené“ aj v domácom, oveľa liberálnejšom poľskom kultúrnom prostredí.

* * *

Diametrálne novú kvalitu prekladateľskej práce vnáša do literatúry „slovenský veštec“¹¹ P. O. Hviezdoslav (1849 – 1921), dodnes symbolická, ba až mýtizovaná postava¹² slovenskej poézie. Tento básnik odkryl pre slovenskú kultúru diela takých majstrov, ako: Shakespeare, Goethe, Schiller, Petőfi, Mickiewicz a Słowacki, o ktorom sa vyjadril, že: „...je génij nemenší (ako Mickiewicz, poz. P. K.) a poet prvého radu“.¹³ Preložil tri básne: **Grób Agamemnona** (1902), **Ojciec zadźmionych** (1902) a **W Szwajcarii** (1915), pričom na prvý preklad veľmi zaujímavým spôsobom zareagoval predstaviteľ staršej ešte romantickej gene-

rácie J. Podhradský, ktorý veľmi emotívne oceňoval najmä básnicke kvality J. Słowackého. Uchvátený touto poémou sám preložil, ako píše, 11 strof do nemčiny, aby sa mu báseň „zjavila vo svojej plnej veľkosti akoby z vulkána vyletený fenomén“.¹⁴ Táto glosa, ako aj všetky tri Hviezdoslavove preklady boli uverejnené vo výrazne národno-slovanofilsky a konzervatívne zameranom kultúrnom mesačníku Slovenské pohľady. V tomto časopise boli na prelome 19. a 20. storočia publikované viaceré „poloniká“, ale J. Hvišč zdôrazňuje, že „Od roku 1902 do medzivojnového obdobia bol na Slovensku najvýznamnejším polonistom F. Votruba“,¹⁵ literárny kritik a historik, liberálny intelektuál a jeden z radu kritikov slovenského konzervativizmu, ktorí sa združovali okolo časopisu Prúdy. Tento „spor dvoch koncepcií“,¹⁶ sa okrem iného prejavoval aj vo vzťahu k „modernej poézii“. Predstaviteľ „otcov“ J. Škultéty píše v roku 1903 na stránkach Slovenských pohľadov o nových umeleckých prúdoch aj v súvislosti s J. Słowackim s dešpektom a so slovami: „Keď dávnejší básnici čerpali zo Słowackého hlavne frazeológiu a neporovnateľné koloristické efekty, novší osvojujú si i jeho štýl vzletný, farebný, raz skeptický, raz exaltovaný. Vplyv západného mysticismu u cudzích symbolistov najväčší je za našich dní“.¹⁷ Naproti tomu spomínaný F. Votruba nazýva poľskú modernu družinou tej mladej literárnej generácie, ktorá „spôsobila v literatúre po dlhej perióde stagnácie a mŕtvoty novší ruch“,¹⁸ pričom práve J. Słowacki je pre neho kľúčovou osobnosťou, ktorý „integruje“ romantizmus s modernou.¹⁹ Vychádzajúc z týchto skutočností, nemôže byť prekvapujúce, že kým konzervatívne Slovenské pohľady „ignorujú“ storočnicu narodenia J. Słowackého, v liberálnych Prúdoch vychádza v roku 1909 rozsiahly biografický článok spolu s prekladom básne *Mój testament*. Autor tohto končízneho a výstižného textu a pravdepodobne i prekladu (autorstvo nie je uvedené), redaktor Prúdu Juraj Slávik-Neresnický, píše o poézii J. Słowackého, že bola „delikátna, citlivá, rozochvelá, ktorá

bola hudbou, melódiou, ilúziou, snom“. Ešte predtým však pripomína historické súvislosti doby, ktorá si žiadala „mužné, utešujúce a povzbudzujúce myšlienky... a mocný a energický hlas A. Mickiewicza, ktorý hlásal sebažertvu v prospech veci národnej“, a kde Słowacki „nenašiel a ani nemohol nájsť ohlas a porozumenie“. Neresnický tiež jasne a presne formuluje tézu, ktorú poľská literárna história dodnes potvrdzuje: „Za svojho života stál v úzadí, v tóni Mickiewiczovej, ktorý strhoval k sebe vrstovníkov silou svojej osobnosti.“²⁰

* * *

V medzivojnovom období v slovenskej politike i kultúre výrazne ožívajú **polonofilské tendencie**. Bola to celkom prirodzená a zákonitá reakcia na **pragocentrické unifikačné tendencie**, ktoré sa snažili o legitimizáciu a inštitucionalizáciu idey jednotného československého národa. V rámci slovenského autonomistického hnutia sa stále jasnejšie a otvorenejšie hovorilo o „**poľsko-slovenskom**“ zbližovaní. Túto iniciatívu Slovákov poľská strana neodmietala, skôr naopak. Napríklad aj mnohí slovenskí polonisti (S. Mečiar, J. Bánky, J. Hollý a i.) začínali ako štipendisti na UJ v Krakove. Hlavný reprezentant slovenského autonomistického hnutia a katolícky kňaz A. Hlinka ešte v roku 1922 napísal: „...katolícka a kresťanská mentalita Poliakov je nám omnoho bližšia, ako český husitizmus“.²¹ V literárnej oblasti túto ideu najvýraznejšie naplňali kritik a publicista Stanislav Mečiar a prekladateľ Andrej Žarnov (preložil napríklad aj Krasinského *Nebožskú komédiu* a výbery z veršov A. Mickiewicza, J. Kasprowicza a Karola Wojtyły).²² Ich zásluhou vo vydavateľstve Matice slovenskej v roku 1936 vyšli dve reprezentatívne polonistické knižné publikácie, v ktorých má svoje miesto aj J. Słowacki, Žarnovov výber z poľskej poézie a Mečiarov súbor esejí o poľských básnikoch.

Výber A. Žarnova s názvom *U poľských básnikov* obsa-

huje spolu 25 básní od 12 básnikov, a to od Mickiewicza až po Słonimského.²³ Je to nevelká kniha s krátkymi básnickými textami, čomu je prispôsobený aj „skromný“ výber z J. Słowackého: *Sonet*, *Kłątwa* a *Mój testament*.

Kniha esejí o poľskej literatúre od S. Mečiara vyšla pod názvom *Poézia a život* a obsahuje 11 článkov o najvýznamnejších osobnostiach poľskej literatúry opäť od A. Mickiewicza po L. Staffa.²⁴ V úvodných textoch sa slovenský čitateľ môže oboznámiť s profilmi romantickej „štvorky“, pričom najviac priestoru autor venuje Z. Krasinskému, najmenej C. Norwidovi; A. Mickiewiczovi a J. Słowackému venuje rovnaký počet strán. Hneď v úvodných riadkoch Mečiar zaujímavo porovnáva: „*Kým Mickiewicz, spravujúc sa zväčša hlasom svojho srdca, rozozvučal lýru na neodolateľný tlak vnútorných bytostných pohnútok a riešil otázku osudu svojho vlastného a osudu národa v chaose súčasnosti, a kým Krasinski filozofickým skúmaním sveta zovňajšieho a poľského položenia vyjadroval svoje vidiny duchovného mesianistu – Słowacki sa dal preniknúť umeleckému prúdom západnej Európy, ba Dante a Shakespeare pre jeho tvorbu znamenali kongeniálny duchovný vplyv... básnik mystický, zahĺbený do tajomstva dejín a do zmyslu stvorenstva... slávu mu zatienil Mickiewicz svojím hymnickým vzletom a horúcim vlastenectvom.*“²⁵ V ďalšej časti stručne charakterizuje všetky podstatnejšie diela, končí *Kráľom-Duchom* a poémmou Beňovský pri ktorej píše: „*Reč je tu magickým zrkadlom najsubtílnejších odtienkov, schránkou metaforických leskov, žiarení a spevnosti, v čom su Słowackému nevyrovnal dosiaľ ani jeden poľský básnik, tobôž ho nepredstihol.*“²⁶

* * *

Vydávaniu poľskej literatúry po 2. svetovej vojne sa ešte krátky čas venovali aj dve katolícky orientované vydavateľstvá: Verbum (v roku 1947 vydalo Mickiewiczove *Knihy národa poľského*) a Vydavateľstvo sv. Vojtecha, kde vyšiel najprv výber z poézie A. Mickiewicza a vzápätí Słowackého

Anhelli v preklade Jána Hollého. Autorom doslovu bol najznámejší slovenský polonista medzivojnového a povojnového obdobia J. Bány (1919 – 1956). Podobne ako predchádzajúci interpreti aj J. Bány hneď v úvode svojho textu poukazuje na vzťahy a súvislosti medzi Slowackim a Mladým Poľskom, ako aj známu tézu, že: „...*Slowacki v hľadaní krásy išiel často inými cestami ako Mickiewicz... tvoril také umenie, o ktorom možno povedať, že je relatívne večné a všeludské.*“²⁷ Nechýbajú ani základné biografické údaje a v záverečnej časti interpretácie *Anhelliho* podčiarkuje, že je to „*reakcia na Mickiewiczove Knihy národa poľského*“.²⁸ Malý záujem o Slowackého dielo v slovenskom kultúrnom prostredí vysvetľuje J. Bány „*prílišným artizmom a nevýraznou sociálnou funkčnosťou*“²⁹ jeho básní. Je zaujímavé, že informácie o tomto preklade sa objavili nielen na stránkach Katolíckych novín, ale aj v komunistickom denníku Pravda a v evanjelickom kultúrnom mesačníku Tvorba.³⁰ J. Bány k tejto problematike uverejnil ešte jeden text v Slovenských pohľadoch,³¹ ktorý je odborne fundovanejší a najmä problémovnejší. Píše sa tam napríklad aj o tom, že: „*jednotiace elementy tohto diela vychádzajú z vnútorného duchovného a osobného napätia medzi Bohom a národom.*“³² Nemalý priestor venuje aj problematike recepcie Slowackého diela v slovenskom kultúrnom prostredí. Zaujímavé sú dva postrehy J. Bánykeho: „*Aktivismus štúrovskej filozofie života (v prvej pol. 19. stor. pozn. P. K.) bol v podstate konštruktívny a syntetický, zatiaľ čo romantická filozofia smerovala k negácii, pesimizmu, prometeovskej a faustovskej kríze a takýto umelecký a duchovný systém nemohol Štúr prijať... averzia k poézii Slowackého vedená bola aj celkovou nechutou k symbolistickej poézii konca 19. storočia.*“³³

V jubilejných rokoch 1949 a 1959 sa meno J. Slowackého pripomínalo vo vyše desiatke publicistických článkov v rozličných slovenských denníkoch a týždenníkoch.³⁴ V roku 1958 vyšiel výber z prekladov básnika Pavla Horova, kde sú

aj štyri básne J. Slowackého: *Rozlúčenie, Sedmokráska, Svedomie, Tu zamýšľa sa vážne moja duša*.³⁵

Kým poézia J. Slowackého bola slovenskému čitateľovi aspoň čiastočne známa, tak s dramatickou tvorbou na javisku (*Balladyna*) sa slovenský divák mohol oboznámiť až v druhej polovici 20. storočia

Balladynu v roku 1959 preložil pre potreby prvej slovenskej činohernej scény – SND popredný slovenský básnik a prekladateľ Vojtech Mihálik (okrem tejto drámy preložil aj jednu Slowackého báseň *Rozhovor s pyramídami*³⁶). Premiéra sa konala 22. 10. 1960, a v tom istom roku vyšla aj knižná verzia *Balladyny* vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ v edícii Nová komorná knižnica.³⁷ „*Prekladanie mi trvalo asi 4 mesiace... bola to pre mňa nielen tvrdá práca, ale aj vzrušujúci zážitok. Aj škola*“, píše prekladateľ v bulletine k divadelnému predstaveniu.³⁸ Najprv ešte niekoľko slov ku knižnému vydaniu *Balladyny*. Zaujímavé, že na knihu sa objavili len dva diametrálne odlišné ohlasy: krátka propagačná informácia a analyticko-interpretácia štúdia.³⁹ Autorom druhého textu s názvom *Básnický svet Slowackého Balladyny* je P. Winczer, ktorý už patrí k mladšej povojnovej generácii slovenských polonistov. Jasne to dokazuje aj „jazyk“ tohto vo viacerých smeroch podnetného a inšpiratívneho textu. Pre slovenského čitateľa je veľmi dôležité, že už v úvodných častiach sa naznačujú literárno-historické a kultúrno-antropologické súvislosti poľského romantizmu: „...*dnešný nepoľský čitateľ, keď sa už prehrýzol cez romantické stylistické zvláštnosti, musí sa vžiť nielen do historických podmienok, ale aj do zvláštneho typu mentality.*“⁴⁰ Súčasne však *Balladynu* vyčleňuje z tohto **romantického kontextu**, naznačujúc, že táto dráma je špecifická svojou **estetikou** nie **spoločensko-politickými** konotáciami.

* * *

O genéze divadelného predstavenia *Balladyny* v SND sa možno najviac dočítať v bulletine, kde je uverejnený roz-

siahly rozhovor s režisérom tohto predstavenia. Podľa jeho slov dráma mala byť uvedená v jubilejnom roku J. Słowackého (1959) v réžii Bronisława Dąbrowského z krakovského divadla J. Słowackého. Nakoniec sa premiéra posunula o rok a režisérom sa stal herec a vtedajší umelecký šéf súboru Mikuláš Huba (1916 – 1986), ktorý túto rolu prijal pravdepodobne ako núdzové riešenie v dôsledku „zanepřázdnosti B. Dąbrowského, ... a keď už hrozilo, že *Balladyna* nebude uvedená ani kvôli zaneprázdneniu slovenských režisérov.“⁴¹ Jeho ambíciou bolo vytvoriť divadelný tvar, ktorý by bol syntézou „shakespearovskej tragédie a komédie s ľudovou rozprávkou romantického oparu, so slovanskou múkou a hĺbavou malebnosťou.“⁴² Informačný bulletin obsahuje aj úvodný článok známeho prekladateľa z poľskej literatúry J. Sedláka s názvom *J. Słowacki a jeho Balladyna*. Je to síce rozsiahly a informatívne takmer vyčerpávajúci článok, ale niektoré interpretačné pasáže sú formulované jazykom marxistickej frazeológie, ktoré umelo zužujú mnohoznačný a mnohvrstevný text do roviny ľudovosti a triednosti.

Autorom výtvarného návrhu bol významný slovenský scénograf a zakladateľ modernej slovenskej scénografie Ladislav Vychodil (1920). Podobne aj „hviezdne“ herecké obsadenie zodpovedalo tomu, že *Balladyna* sa inscenovala na prvej slovenskej činoherenej scéne. Ako som už naznačil M. Huba bol výborný herec, ale jeho režisérske skúsenosti boli menšie. Na prelome 40. a 50. rokov síce pripravil tri súčasné predstavenia, ale „... najväčší úspech ako režisér dosiahol naštudovaním klasickej hry *Balladyna*, do ktorej premietol svoj romantizujúci lyrizmus a obohatil ho hrou nálad vyvierajúcich z bizarnosti rozprávkového sveta“.⁴³ Toto hodnotiace stanovisko možno síce prijať, no viaceré negatívne ladené kritiky naznačujú, že *Balladyna* nepatrila k najúspešnejším predstaveniam SND, skôr naopak. Kritici najvyššie ocenili scénografické riešenie. Veľavravné sú už niektoré titulky z novín: *Trampoty s romantikou*, *Otázniky*

nad Balladynou, *Úcta priveľmi akademická*, *Balladyna a niektoré problémy okolo nej* a pod.⁴⁴ Takmer vo všetkých recenziách sa objavuje kardinálna otázka: prečo tento text, prečo romantická rozprávka v čase, keď si spoločnosť žiada súčasné hry o súčasných problémoch: „*Po festivale súčasnej slovenskej a českej drámy javí sa totiž uvedenie Balladyny skôr ako pietny akt než programový zámer*,“⁴⁵ alebo „... zaraďenie tejto tragédie do súčasného repertoáru SND nie je šťastnou voľbou... zostáva iba jedno zdôvodnenie, a to je dlžoba nášho divadelníctva poľskej klasike“.⁴⁶ Niektoré recenzie poukazujú na „akademicko-patetický“ charakter predstavenia. Známy divadelný kritik a teoretik Z. Rampák napríklad napísal: „*Nemali sme v minulosti divadlo na akademickú úroveň... Našťastie dnes už takéto divadlo nepotrebujeme. No Hubova inscenácia a herecké výkony v nej nám vnukajú voči bývalému akademickému divadlu predsa len akúsi úctu*.“⁴⁷ Keďže *Balladyna* bola prvým i posledným uvedením poľskej romantickej drámy na slovenských javiskách, bolo by zaujímavé uvažovať o nej aj v širších kultúrno-spoločenských súvislostiach, no to je už téma na ďalší referát. Chcem však poznamenať, že „neúspešná“ *Balladyna* začiatkom 60. rokov paradoxne otvorila dvere úspešným hrám S. Mrożka na slovenských divadelných scénach.

Záverom chcem podčiarknuť, že Słowacki sa v slovenskom kultúrnom kontexte objavuje vždy ako „druhý najvýznamnejší poľský romantik“, ktorého tvorba je konfrontovaná s tvorbou A. Mickiewicza. Mickiewicz bol synonymom poľského romantizmu v polovici 19. storočia a tento obraz sa nezmenil ani na prelome tisícročí. Ale dôkazom toho, že nič neplatí absolútne je *Encyklopédia literárnych diel*,⁴⁸ kde sa uvádza až 7 diel J. Słowackého a iba 6 diel A. Mickiewicza. Aj keď si túto „výhru“ Słowacki isteže zaslúži, je to skôr výnimka, ktorá potvrdzuje pravidlo aj týmto náhodným spôsobom.

Poznámky:

- ¹ ŠTÜR, L.: *O poézii slovanskej*. Martin 1997, s. 42; porov. HVIŠČ, J.: *Slovensko-poľské literárne vzťahy (1815-1918)*. Bratislava 1991, ss. 97, 184.
- ² ŠTÜR, L.: *Zásluhy Slovanov o európsku civilizáciu*. (In:) ŠTÜR, L.: *Dielo II*. Bratislava 1956, s. 174.
- ³ V časopise Hronka sú publikované básne A. Mickiewicza: *Świtezianka, Powrót taty, Romantyczność*.
- ⁴ HEČKO, P.: *Slovanskí básnici. Básnici poľskí*. Orol IV, 1873, č. 10, s. 223.
- ⁵ HVIŠČ, J.: *Vzťahy a súvislosti slovenskej a poľskej literatúry*. Bratislava 1996, s. 96.
- ⁶ Píšu o tom viacerí; porov. napr. HVIŠČ, J.: cit. dielo, BOBEK, W.: *Mickiewicz w literaturze słowackiej*. Praha 1931.
- ⁷ BÁNSKY, J.: *Doslov*. (In:) SŁOWACKI, J.: *Anhelli*. Trnava 1949, s. 93.
- ⁸ HURBAN, J. M.: *Životopisy a články*. Bratislava 1973, s. 213.
- ⁹ ŠTÜR, L.: *O poézii slovanskej*, cit. dielo, s. 42 a 50.
- ¹⁰ Druhou líniou v slovenskom romantizme bol mesianizmus, ktorý sa najvýraznejšie prejavil v 50. rokoch, ale v tomto kontexte sa s dielom J. Słowackého nemožno „experesis verbis“ stretnúť.
- ¹¹ O tomto pomenovaní P. O. Hviezdoslava píše GBÜR, J.: *P.O. Hviezdoslav a česká literatúra*. Prešov 1998, s. 104.
- ¹² Na túto tému píše: MIKULA, V.: *Hviezdoslav ako automýtus*. (In:) *Od baroka k postmoderne*. Levica 1997, s. 49 – 57.
- ¹³ Cit. podľa HVIŠČ, J.: *Vzťahy a súvislosti slovenskej a poľskej literatúry*, cit. dielo, s. 94.
- ¹⁴ Cit. podľa HVIŠČ, J.: *Slovensko – poľské literárne vzťahy (1815 – 1918)*. Bratislava 1991, s. 133.
- ¹⁵ HVIŠČ, J.: *Vzťahy a súvislosti...*, cit. dielo, s. 109.
- ¹⁶ Píše o tom BAKOŠ, M.: *Problémy literárnej vedy včera a dnes*. Bratislava 1964, s. 174.
- ¹⁷ ŠKULTÉTY, J.: *O poezji polskiej po roku 1863*. Cit. podľa HVIŠČ, J.: *Slovensko-poľské literárne vzťahy...*, cit. dielo, s. 136.

- ¹⁸ VOTRUBA, F.: *Kazimierz Przerwa-Tetmajer*. Cit. podľa HVIŠČ, J.: *Tamtiež*, s. 141.
- ¹⁹ *Tamtiež*, s. 141 a nasl.
- ²⁰ SLÁVIK-NERESNICKÝ, J.: *Julius Słowacki*. Cit. podľa HVIŠČ, J.: *Tamtiež*, s. 150-151.
- ²¹ Porov. HVIŠČ, J.: *Národné povedomie v medziliterárnych súvislostiach*. (In:) *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava 2000, s. 83.
- ²² Básnik a prekladateľ A. Żarnov bol povolaním patológ, ktorý ako člen medzinárodnej komisie skúmal skutočné príčiny katyňskej tragédie. Aj kvôli svojmu nekompromisnému postoju k tejto otázke musel v roku 1952 opustiť svoju vlasť a emigrovať. Pozri *Andrej Żarnov*. Bratislava 2000, s. 158.
- ²³ Ide o týchto básnikov: A. Mickiewicz, J. Słowacki, Z. Krasiński, A. Asnyk, M. Konopnicka, J. Kasprzowicz, O. Lange, K. P.-Tetmajer, T. Miciński, L. Staff a J. Tuwim.
- ²⁴ MEČIAR, S.: *Poezia a život*. Turč. sv. Martin 1936. Ide o tieto profily: A. Mickiewicz, Z. Krasiński, J. Słowacki, C. K. Norwid, K. P.-Tetmajer, W. Berent, W. Reymont, S. Żeromski, S. Wyspiański a L. Staff.
- ²⁵ *Tamtiež*, s. 51 a 52.
- ²⁶ *Tamtiež*, s. 63.
- ²⁷ BÁNSKY, J.: *Doslov*, cit. dielo, s. 82 a 83.
- ²⁸ *Tamtiež*, s. 90.
- ²⁹ *Tamtiež*, s. 93.
- ³⁰ *Anhelli*. – Katolícke noviny, 1950, č. 37, s. 9; -k-: *Nový preklad Słowackého „Anhelli“*, Pravda, 1949, č. 262, s. 4.
- ³¹ BÁNSKY, J.: *Słowackého Anhelli (Na okraj slovenského vydania)*. Slovenské pohľady, r. 65, 1949, s. 255-260.
- ³² *Tamtiež*, s. 255.
- ³³ *Tamtiež*, s. 259 a 260. K tomu pozri aj poznámky č. 8, 9 a 17.
- ³⁴ K tomu pozri FEDOR, M.: *Polonica Slovaca. Bibliografia slovensko – poľských vzťahov v rokoch 1945-66*. Martin 1966, s. 121.
- ³⁵ HOROV, P.: *Náhodné stretnutia*. Bratislava 1958, s. 195-200.
- ³⁶ MIHÁLIK, V.: *Ako som prekladal Balladynu*. (In:) *Bulletin*

- SND k J. Słowacki: *Balladyna*; premiéra 22. 10. 1960.
 MIHÁLIK, V.: *Preklady*. Bratislava 1979. Jeho preklad básne *Rozhovor s pyramídami* vyšiel v *Živote*, r. 9, 1959, č. 32, s. 19.
³⁷ SŁOWACKI, J.: *Balladyna*. Bratislava 1960.
³⁸ MIHÁLIK, V.: *Ako som prekladal Balladynu*, cit. dielo.
³⁹ SEDLÁČEK, J.: *Polský klenot v slovenčine*. Kultúrny život, r. 15, 1900, č. 28, s. 4; WINCZER, P.: *Básnický svet Słowackého Balladyny*. Slovenské pohľady, r. 77, 1961, č. 9, s. 99-100 a 102.
⁴⁰ *Bulletin SND*, cit. dielo.
⁴¹ *Tamtiež*.
⁴² *Tamtiež*.
⁴³ Kol.: *Encyklopédia dramatických umení Slovenska I*, Bratislava 1990, s. 40.
⁴⁴ Súpis podľa: FEDOR, M.: cit. dielo, s. 121.
⁴⁵ SLIVKA, J.: *Słowacki na scéně SND*. Pravda 1. 11. 1990, s. 4.
⁴⁶ -jz- *Otázniky nad Balladynou*. Predvoj 3. 11. 1960, s. 5.
⁴⁷ RAMPÁK, Z.: *Úcta priveľmi akademická*. Film a divadlo, r. 4, 1960, č. 22, s. 15.
⁴⁸ Kol.: *Encyklopédia literárnych diel*. Bratislava 1989.

RECEPCIA POLSKEJ ROMANTICKEJ LITERATÚRY NA SLOVENSKU, 1945-1995

Jozef Hvišč (Bratislava)

I.

Zmeny, ku ktorým došlo v slovenskej literatúre a kultúre po roku 1918, ovplyvnili aj vývin slovensko-poľských literárnych vzťahov. Spisovatelia a kultúrni pracovníci zbavení ťarchy národno-obranného poslania, ktoré brzdilo voľný rozlet ich tvorivých invencií, mohli sa sústredenejšie zamerať na kreatívne funkcie literárnej tvorby. Rozpadom Rakúsko-Uhorska boli odstránené formy systematického útlaku a tým aj nebezpečenstvo národného zániku. Hoci stav, s ktorým slovenská literatúra a kultúra vstupovala do medzivojnového obdobia, bol takmer bezútešný, zdevastovaný praktikami predchádzajúceho politického režimu, jasne sa pred literárnymi tvorcami otvárali nové tvorivé možnosti vo všetkých oblastiach kultúrneho i spoločenského života. Zakladali sa národné inštitúcie, vydavateľstvá, redakcie, spolky, začalo sa formovať slovenské školstvo, vedecký výskum, organizované kultúrne aktivity. Literatúra v nových podmienkach rýchle dohánala zameškané.

Zintenzívnenie literárneho a kultúrneho diania sa pozitívne prejavilo aj v oblasti slovensko-poľských vzťahov. Čo predtým malo charakter spontánneho záujmu, v ktorom sa preferovali idey národných snáh, po roku 1918 dostávalo podobu cielavedomej výmeny hodnôt vyplývajúcich z estetických potrieb slovenskej literatúry. Chcem tým zdôrazniť, že so zmenou funkcie literárnej tvorby zmenila sa aj funkcia recepcie. Predchádzajúci záujem o tvorbu poľských romantikov, presiaknutú skrz-naskrz myšlienkami národného revolucionizmu a slobody, bol vlastne súčasťou národno-obranného pohybu Slovákov. V prípade Adama Mickiewicza dochádzalo k vzácnej zhode umeleckých a ide-

ovo-politických cieľov. Aj tak však niektoré prejavy vzťahu k Mickiewiczovi a iným poľským romantikovi vyrastali skôr z pohnútok ideových a politických než umeleckých.

V medzivojnovom období sa táto takpovediac účelová forma slovensko-poľských vzťahov zmiernila a do popredia vystúpili záujmy o autentické literárne kvality. Receptívna komunikácia s tvorbou poľských romantikov stratila spontánnu intenzitu, no na druhej strane získala väčšiu odbornú váhu, širšie kontextové uplatnenie a napokon aj premyslenejší prístup k originálnym textom. Literárne vzťahy sa konkretizovali prostredníctvom kvalitných časopiseckých a knižných prekladov, akých v predchádzajúcom období slovensko-poľských literárnych vzťahov bolo nepomerne menej.

Záujem o poľskú literatúru sa rozvrstvil a diferencoval. Prirodzene, v tomto záujme jasne dominovala literatúra novších vývinových období. Vynucovala si to orientácia literárnych tvorcov na aktuálne prúdenie literárnej Európy, záujem hlavne mladej generácie o moderné postupy, prúdy a smery literárneho myslenia a tvorby. Záujem o romanticкую tvorbu bol podstatne menší. Kým však preklady diel reprezentujúcich aktuálne literárne trendy mohli sa aktívnejšie podieľať na formovaní prijímajúceho literárneho prostredia, romantické diela túto aktuálnosť strácali. Recepčia romantickej literatúry nadobudla iný charakter. Aký?

Predovšetkým literárny. Zbavená sekundárnych ideovotematických funkcií, prestala „slúžiť“ národno-obrannému zápasu. Záujem o ňu, ako som už naznačil, sa preniesol do estetických polôh a na tejto báze ich vnímame predovšetkým ako literárnoumelecký dokument vývinovej fázy zvaného romantizmus.

II.

Hneď na začiatku musím však pripomenúť, že povojnová prekladateľská recepcia poľskej romantickej literatúry nebola priamočiara, ani jednoznačná. Diferencovala sa,

plniac viaceré funkcie a úlohy. Diferencovala sa aj vývinovo. Inak sa recipovala bezprostredne po vojne (do konca 40. rokov), inak v neskorších vývinových fázach. Po roku 1948, hlavne po direktívnom nástupe socialistického realizmu, silne na ňu pôsobili tlaky unitárnej kultúrnej politiky, lebo v prekladateľských plánoch sa preferovala aktuálna problematika, zodpovedajúca ideologickým kritériám vládneho režimu.

V tejto situácii preklady romantickej literatúry plnili – čiastočne – funkciu alternatívneho medziliterárneho programu, zameraného na univerzálne ideové a umelecké hodnoty. Preto sa prezentovali ako dokumenty „starej“ literatúry, ktoré treba poznať, uznávať, ale „držať v ústraní“, aby nenarušili pompatickú oslavu slovanskej (rozumej socialistickej) kultúrno-literárnej jednoty a súhry.

Dokumentárne kritériá recepcie, ktoré som uviedol ako hlavný faktor záujmu o poľskú romantickú literatúru, neboli však jediné. Popri nich vďaka intenzívnemu rozvoju slovanskej literárnej polonistiky sa dôrazne hlásili o slovo metatextové formy recepcie. Poľská romantická literatúra sa stala obľúbeným predmetom komparatívneho výskumu, ktorý sa realizoval na báze slovensko-poľských ideových, žánrových a vývinových súvislostí. Základy tohto výskumu boli vytvorené už v medzivojnovom období v prácach Stanislava Mečiara, Jozefa Kútnika – Šmálova a Władysława Bobeka. Po roku 1945 pokračovali v prácach Jozefa Banskeho, Rudolfa Brtáňa, Jozefa Ambruša, Jána Sedláka a ďalších. Predmetom prekladateľského a bádateľského záujmu bol hlavne Adam Mickiewicz, popri ňom aj Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński a Cyprian Kamil Norwid, v próze Józef Ignacy Krasiński a v dramatickej tvorbe Aleksander Fredro. Ako sa to realizovalo vo vývinovom priestore slovensko-poľských vzťahov?

V prvej fáze (roky 1945-1949) môžeme hovoriť o kontinuitnom pokračovaní recepcie medzivojnového a vojnového obdobia, ktorú v prekladateľskej oblasti aktívne rozvíjali

hlavne stúpenci katolíckej moderny (Andrej Žarnov, Stanislav Mečiar, Ján E. Bór, J. Kútnik-Šmálov a iní). A. Žarnov už pred rokom 1945 vydal „malú antológiu“ poľskej poézie, do ktorej z romantikov zaradil básne A. Mickiewicza, J. Słowackého a Z. Krasińského.¹ Počas 2. svetovej vojny mu vyšiel kompletný preklad Krasińského veršovanej drámy *Nebožská komédia*² a množstvo časopiseckých prekladov publikovaných v „Eláne“, „Slovenských pohľadoch“, „Matičnom čítaní“ a v školských čítankách. Tento trend pokračoval aj po skončení vojny, keď v Kútnikovom preklade (pod pseudonymom Matúš Zjara) vyšli Mickiewiczove *Knihy národa poľského a knihy pútnictva poľského*,³ Žarnovov výber z Mickiewiczovej poézie⁴ a Hollého preklad Słowackého poetickej prózy *Anhelli*.⁵ Z ostatných žánrov romantickej literatúry bol v tomto období preložený iba historický román *Stará báj*.⁶

V druhej vývinovej fáze, do ktorej začleňujem roky 1950-1960, sa prekladateľská recepcia romantickej poézie oslabilá. Knižne vyšli iba Mickiewiczove *Balady a romance* v preklade J. Bánskeho⁷ a dve vydania Mihálikovho prekladu Słowackého romantickej drámy *Balladyna*.⁸ Niekoľko jednotlivých básnických fragmentov z tvorby A. Mickiewicza vyšlo v Jastrunovej beletrizovanej monografii o jeho živote a tvorbe (všetky preložil A. Žarnov),⁹ v antológii *Výber zo svetovej literatúry*,¹⁰ v Krčméryho II. zv. *Výberu z diela*¹¹ a v Bottovom *Súbornom diele*.¹²

Bolo to obdobie takmer úplnej dominácie aktuálnej tvorby, najmä prozaickej (uprednostňovali sa poviedky, eseje, reportáže, literatúra faktu, romány, dobrodružná literatúra pre deti a mládež s budovateľskou a socialistickou tematikou). Záujem o romantickú literatúru sa síce z edičných plánov neeleminoval, no nadobudol účelový charakter, a v tomto rámci sa celý prekladateľský potenciál zamerlal na preklady divadelných komédií „poľského Moliera“ Aleksandra Fredra, z ktorého v krátkom časovom rozpätí rokov 1955-1958 vyšlo 10 prekladov.¹³

Napokon v tretej fáze – roky 1961 a nasledujúce – vyšlo najmenej knižných pozícií, mali však mimoriadne dokumentárny i bádateľský význam. Bol to Mickiewiczov román vo veršoch *Pan Tadeáš*¹⁴ v preklade Rudolfa Skukálka a Kovalčíkov výber z básnickej tvorby zabúdaného romantika C. K. Norwida *Nepokoriteľný prameň*.¹⁵ K prekladateľskej recepcii tohto obdobia prispela aj slovenská exilová polonistika: Andrej Žarnov v časopise „Most“ uverejnil svoj starší, opravený preklad Mickiewiczových *Krymských sonetov*¹⁶ a Karol Strmeň do svojej monumentálnej antológie svetovej poézie (*Návštevy I – II*) z poľských romantikov zaradil preklady z básní A. Mickiewicza a J. Słowackého.¹⁷ Vďaka prekladom Imricha Kružliaka sa slovenské preklady z tvorby Mickiewicza a Słowackého dostali aj do programu Rádia Free Europe.¹⁸

Znížený počet literárnych textov sa v tomto období vyrovnával veľkým množstvom literárnokritických a vedecko-výskumných prác.¹⁹ V nasledujúcich rokoch nové preklady z poľskej poézie už nevychádzali. Pre kultúrne, publicistické a výskumné účely sa používali staršie texty (najmä Žarnovove, Kútnikove a Mihálikove).

Nové veľké oživenie záujmu o romantickú poéziu nastúpilo v období Mickiewiczovho dvestého výročia narodenia (1998) a Słowackého stopäťdesiateho výročia smrti (1999). Ohlasy uvedených jubileí však mali iba vedecký (vedecké konferencie) a kultúrno-spoločenský charakter.²⁰

III.

Ako sa uvedené preklady a literárne metatexty začlenili do ideovo-estetického kontextu slovensko-poľských literárnych vzťahov? Ukážeme si to na recepcii jednotlivých predstaviteľov poľskej romantickej poézie, prózy a drámy.

Adam Mickiewicz. Ako som už uviedol, na prekladateľskej recepcii jeho tvorby sa podieľali: Andrej Žarnov, Jozef Kútnik-Šmálov, Jozef Bánsky, Rudolf Skukálek, časopisecky aj Štefan Krčméry, Ján Botto, Miro Procházka a Vojtech Mihálik.

S Mickiewiczovou poéziou sa Žarnov zoznámil prostredníctvom Bobekových literárnohistorických interpretácií slovenského a poľského romantizmu²¹ a prostredníctvom prác a prekladov Stanislava Mečiara.²² Jeho prvé preklady vyšli v „Eláne,“ (1935), v spomínanej už „malej antológii“ *U poľských básnikov* (1936), neskôr v *Čítanke pre VI. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akademie* (1941) a v *Čítanke pre VI. triedu stredných škôl* (1947). Na Žarnovovi asi najlepšie vidieť plynulú kontinuitu rokov 1945-1949 s rokmi 2. svetovej vojny a tridsiatymi rokmi medzivojnového obdobia, ktoré tvoria súvislú vývinovú fázu. Vyvrcholením jeho prekladateľských aktivít bol knižný výber z Mickiewiczovej básnickej tvorby *Poézia* (1948), ktorým si Slováci pripomenuli 150. výročie Mickiewiczovho narodenia.

Na prekladoch zaradených do výberu *Poézia* Žarnov pracoval v depresívnej atmosfére rozpadávajúcich sa ideálov a duchovných hodnôt. Neboli to len dôsledky vojnovkej kataklizmy, ale aj dôsledky povojnovej deštrukcie, rozkladu a prenasledovania každého, kto sa nechcel vzdať svojho národného a náboženského presvedčenia. V tomto smere Žarnov mal neblahé osobné skúsenosti. Predstavitelia komunistickej moci v ňom videli nielen nebezpečného anti-komunistického básnika, ale aj nepríjemného svedka katyńských vražd (v apríli 1943 bol členom medzinárodnej komisie, ktorá na mieste činu zistila, že katyńská masakra poľských dôstojníkov je dielom sovietskej NKVD). Po vojne bol uväznený, zbavený lekárskej praxe, profesúry, verejných funkcií i literárneho pôsobenia. V politickej situácii, aká sa u nás vytvorila po roku 1949, Žarnov nemal šancu odborného alebo literárneho uplatnenia. Žil pod stálym policajným dozorom a len s nasadením vlastného života sa mu v roku 1952 podarilo emigrovať na Západ. Je veľmi pravdepodobné, že práve Mickiewicz so svojou titanickou neoblomnosťou a vzdorom pomohol Žarnovovi prekonať prirodzenú ľudskú váhavosť a slabosť.

Do výberu Žarnov zaradil staršie preklady prevzaté z antológie *U poľských básnikov* (*Preč z mojich očí, Sen, Óda na mladosť*), jeden fragment *Dziadów* (*Ruským bratom*), nové preklady básní *Matke Poľke, Veľmajster, Mudrci, Útek, Rezignácia*, cyklus *Krymské sonety* a kompletný preklad „powieści poetyckiej“ *Konrád Wallenrod*. Vznikol zaujímavý celok, v ktorom sa organicky spája aspekt príležitostnej zážitkovo-reflexívnej lyriky s náladovou kresbou verzologicky prísne kreovaných strofických foriem (*Krymské sonety*) a s komplementárnou básnickou skladbou synkretického žánrového charakteru (*Konrád Wallenrod*). Výber sa uzatvára vysvetlivkami a zasväteným doslovom o živote a tvorbe A. Mickiewicza, ktorý pre toto vydanie napísal Jozef Ambruš. J. Magnuszewski o kvalite Žarnovových prekladov napísal, že „wszystkie zaś ukazały się w bardzo starannym, wiernym i artystycznie wysoko stojącym tłumaczeniu. Żarnow przerezagował nawet swoje dawniejsze przekłady i w sumie dał zbiorów godnie przekazujący walory oryginałów.“²³

Fakt „przerezagowania“ prekladov je pre Žarnova príznačný. Každý publikovaný text podroboval významovej a štylistickej apretácii niekedy až do tej miery, že vznikali nové prekladové varianty. Príkladom tejto skutočnosti sú *Krymské sonety*, ku ktorým sa po rokoch vrátil a uverejnil ich v emigrantskom štvrtročníku „Most“ (1975). Viazaný verš Adama Mickiewicza Žarnov prijímal ako regulu prísnej rytmiky, syntakticko-intonáčnej náročnosti a výrazných rymov, čiže vlastností, ktoré uplatňoval aj vo vlastnej básnickej tvorbe. Z tohto bodu inak sa pozeral aj na voľný verš Kasprovicových *Hymien* (1949), napokon i Jawieńových (Karol Wojtyła) *Profilov* (1975). Tvorivým spojením romantických a moderných výrazových postupov dospel k harmonickej súhre poetickej a sémantickej stránky prekladov.

Ďalším významným prekladateľom a interpretom Mickiewicza u nás bol Jozef Kútnik-Šmálov, ktorý v doslo-

ve k prekladu *Knih národa polského a pútnictva polského* vysoko vyzdvihol Mickiewiczovu koncepciu mesianizmu ako prejavu kresťanskej viery polského národa v lepšiu budúcnosť.

„Vydaním Mickiewiczových *Knih*,“ píše Kútnik na záložke slovenského vydania, „splácame, oneskorene síce, no jednako len splácame dlh géniu bratského národa. Ved' okrem *Ódy na mladosť* práve mesianistickou ideou zapôsobil najviac na našich romantikov: S. B. Hroboňa a M. M. Hodžu. Hodžov *Vieroslavín* je obdobou slovenského súdu nad románskou, germánskou a anglosaskou Európou.“

Pri hodnotení Mickiewiczovej tvorby Kútnik preferoval historický a ideový význam jeho *Knih*, zdôrazňujúc, že „emigranti ich volali *Evanjeliom Mickiewicza*“. S týmto vedomím pristupoval aj k prekladu, v ktorom sa snažil zachovať všetky „lexikálne a štylistické zvláštnosti originálu“, aby napokon mohol konštatovať, že „takto sa napodiv účinne konzervovalo čaro Mickiewiczovej archaizujúcej dikcie a biblického štýlu“. Poľský recenzent J. Magnuszewski nebol s Kutníkovým prístupom k Mickiewiczovi celkom spokojný a vyslovil pochybnosť, „czy artykułem tym przybliżył [prekladateľ] słowackiemu czytelnikowi polskie arcydzieło, poszukując w nim bowiem 'wiecznie ludzkiego i wiecznie polskiego', przekreślając wszystko, co łączyło poemat Mickiewicza z epoką, jej dążeniami. (...) Zacieral więc w ten sposób tak silny związek twórczości Mickiewicza z polskim życiem i przenosił ją w abstrakcyjne, oderwane regiony“ [ducha].²⁴

Ďalší – Bánskeho preklad básnického cyklu *Balady a romance* vyšiel pri príležitosti 100. výročia Mickiewiczovej smrti. Bánsky bol dobrým znalcom poľského jazyka a literatúry, čo potvrdil úspešnými prekladmi poľskej prózy, doslovmi a množstvom odborných štúdií a článkov, s rytmicky a rýmovovo prísne viazaným textom Mickiewiczových balád však nepochodil práve najlepšie. Snažil sa do prekladov vniesť prirodzenú sylabickú piesňovosť štúrovskej poé-

zie, ale nepodarilo sa mu ju zladíť s požiadavkou významu, ktorú – ako filológ – považoval za dominantnú. Pri stavbe veršov a rýmov si preto pomáhal rôznymi výplňovými slovami, ktoré vniesli do prekladu množstvo nevhodných štylistických a verzologických konštrukcií, narušujúcich štýlovú jednotu celku.

Úspešnejšie sa Bánsky v tomto období zapísal do slovenskej recepcie A. Mickiewicza svojimi odbornými štúdiami a článkami. Bánsky sa po vojne systematicky pripravoval na pedagogickú a vedeckú dráhu, v ktorej pokračoval aj po roku 1948, po nedobrovoľnom odchode (v dôsledku kádrových čistiek) z Filozofickej fakulty do Univerzitnej knižnice. Bol až do polovice päťdesiatych rokov (18. januára 1956 zahynul pri leteckej havárii) najvýkonnejším slovenským polonistom, prekladateľom, recenzentom i odbornou autoritou. Celkove možno povedať, že v rokoch pôsobenia na bratislavskej Filozofickej fakulte sa zameriaval na práce koncepčného a metodologického charakteru (články v „Rozvoji“, „Verbume“, „Literárnohistorickom zborníku“ a i.), v ktorých uvažoval o nových možnostiach literárnej slavistiky, inšpiráciách poľskej literárnej vedy, literárnej tvorby, nových prekladov a pod. Organicky smeroval k ústrednej téme svojich záujmov, ktorou bola poľská literatúra a slovensko-poľské literárne vzťahy. Týmto spôsobom sa v prácach J. Bánskeho integrovala autentická znalosť so snahou o vyjadrenie jej miesta a funkcie v prijímajúcom (slovenskom) kultúrnom kontexte. Vyvrcholením jeho snáh bola štúdia *Adam Mickiewicz a slovenská literatúra* (1955), ktorú možno považovať za najvýznamnejší príspevok slovenskej polonistiky k mickiewiczovskej storočnici. Ako v iných prácach, aj tu tvorivo nadviazal na podnety svojho bezprostredného predchodcu a učiteľa W. Bobeka, ktorého metodologicky prekonával (najmä v otázke jednostranných „vplyvov“ poľského romantizmu na slovenský) aj faktograficky obohacoval. Okrem toho samostatnou tlačou vydal bibliografický súpis časopiseckých a knižných prekla-

dov z tvorby A. Mickiewicza (*Slovenské mickiewicziana*, 1955), ktorý prevzal J. Magnuszewski do svojej monografie *Mickiewicz wśród Słowaków*. Právom možno povedať, že J. Bányi sa zaslúžil nielen „o zachovanie kontinuity slovenskej literárnovednej komparatistiky v povojnovom období“,²⁵ ale aj o vedecké a metodologické prehĺbenie polonistického výskumu u nás v rokoch šesťdesiatych a nasledujúcich.

Literárna recepcia A. Mickiewicza sa po roku 1955 preniesla do oblasti literárnovedného výskumu, publicistiky a encyklopedickej informatiky. Najcennejšie práce tohto charakteru vytvoril M. Pišút, R. Brtáň, V. Mihálik, I. Kupec, V. Matula, K. Rosenbaum, J. Sedlák a ďalší. Možno povedať, že A. Mickiewicz bol aktívne prítomný v slovenskej literatúre aj v období, v ktorom poľský romantizmus bol z knižného obehu diskrétno vytlačaný. V tomto období – opäť ako dokumentárny fakt – vyšiel Skukáľkov preklad *Pana Tadeusza* (1962).

R. Skukálek nebol kvalifikovaným prekladateľom poľskej literatúry, Mickiewiczov text nevnímal ako polonista. Prekladal rutinne, bez znalosti podtextových súvislostí, citových väzieb, idiómov, historických a politických narážok, zafixovaných poetických úsloví a pod. Pri významovej interpretácii sa opieral o český preklad Elišky Krásnohorskej z roku 1917, o čom okrem značného množstva bohemizmov svedčí skutočnosť, že *Księgu trzeciu* – *Umizgi* rozšíril o 10 veršov, ktoré sa poľskom origináli nena-chádzajú. Prekladateľské „dotváranie“ originálu bolo v minulosti dosť bežné. Kuriozitou Skukáľkovho prekladu však je, že uvedený „doplnkový“ text je prekladom „doplnkového“ textu E. Krásnohorskej.²⁶ Napriek tomu slovenské vydanie *Pana Tadeusza* možno považovať za významný fakt, ktorý výrazne posilnil výskumnú oblasť slovenskej recepcie. Mickiewiczovská tematika sa stala trvalou súčasťou slovenskej literárnej polonistiky. Jej schopnosť živo rezonovať aj v súčasnom kultúrnom prostredí potvrdilo

Wajdovo filmové spracovanie *Pana Tadeusza*, ktoré sa aj u nás stretlo s veľkým a pozitívnym ohlasom.

Juliusz Słowacki nenašiel v slovenskom literárnom prostredí povojnového obdobia výraznejšiu odozvu. Jeho prítomnosť v prekladateľskej oblasti dokumentujú iba dva knižné preklady, *Anelli* (1949) a *Balladyna* (1959, 1960). Príčinu menšieho záujmu o Słowackého tvorbu J. Bányi vidí v „prílišnom artizme jeho diel, v ktorom myšlienka sociálnej funkčnosti poézie nebola tak zreteľná a výrazná“,²⁷ ako napr. u Mickiewicza. V období, v ktorom sa aj od prekladov klasických diel vyžadovala „zreteľná a výrazná“ angažovanosť a ideovosť, Słowackého poézia, naplnená duchom univerzálneho kresťanstva, nemohla sa príliš uchádzať o priazeň „triedne“ orientovaných ideológov.

Hollého preklad *Anelliho* bol výsledkom situácie, ktorá sa u nás rozvíjala kontinuálne až do roku 1948. Po februárovom prevrate sa v našej literatúre – aj prekladovej – texty náboženského a protiruského charakteru považovali za nežiadúce. Protestný a vzdorný tón *Anelliho*, putujúceho po rozľahlej Sibíri, aby „na mieste činu“ mohol poukázať na utrpenie poľských vlastencov v nedobrovoľnom ruskom vyhnanstve, sa k širšej čitateľskej verejnosti nedostal. Aj jeho literárny ohlas, hoci – ako píše J. Bányi – „báseň *Anelli* v znamenitom slovenskom preklade dávame do rúk svojho čitateľa,“ – bol prakticky nulový.

Keď si Vojtech Mihálik v roku 1955 spomenul na poľského básnika osobitnou básňou *Smrť Juliusza Słowackého*,²⁸ mohlo sa to chápať ako výčitka voči tým, čo Słowackého poéziu neprávom považujú za „mítku“. Na dobre mienenú Mihálikovu výzvu zo slovenských básnikov a prekladateľov zareagoval iba Pavol Horov, ktorý do svojej antológie slovanskej poézie *Náhodné stretnutia* (1958) zo Słowackého tvorby zaradil básne *Rozlúčenie*, *Sedmokrásky*, *Svedomie*, *Tu zamýšľa sa vážne moja duša*.

Najlepši príklad aktívneho vzťahu k J. Słowackému ukázal V. Mihálik: preložil jednu z jeho najkrajších romantic-

kých drám *Balladyna*. V prvom vydaní vyšla rotaprintom pre potreby divadelníkov. Premiéra sa uskutočnila 22. októbra 1960 v SND a mala priaznivý ohlas, čo potvrdzuje značný počet divadelných recenzií z pera J. Sedláka, Z. Rampáka, P. Hirša, R. Blecha a P. Palkoviča. Vzápätí vyšla druhom vydaní ako samostatný literárny text v elitnej Smrekovej Komornej knižnici vydavateľstva Slovenský spisovateľ. Oživený ruch okolo *Baladyny* bol aj prejavom oživeného záujmu o J. Słowackého. O jeho životné a literárne osudy sa začali zaujímať literárni bádatelia a kritici. Vznikol rad prác dokumentujúcich podnetnosť poetiky J. Słowackého ako osobitného typu romantickej koncepcie. V tomto zmysle o Słowackom písal Jozef Bánsky, Anton Bolek, Ján Sedlák, Pavol Winczer a J. Hvišč.

V roku 150. výročia Słowackého smrti sa uskutočnila obnovená premiéra dvojdielného televízneho filmu *Balladyna*, ktorá opäťovne upriamila pozornosť slovenskej kultúrnej verejnosti na tvorbu poľského básnika. (Podrobnejšie údaje o slovenskej recepcii J. Słowackého pozri v štúdii Petra Kášu *Słowacki na Slovensku*, umiestnenej do tohto zborníka.)

Zygmunt Krasiński. Po Žarnovovom preklade *Nebožskej komédie* (1943) sa Krasiński u nás už neprekladal. Dost zriedkavo sa o ňom aj písalo. Z prác o ňom možno uviesť: metodický text orientačného charakteru *Čo čítať z poľskej literatúry v slovenčine?* (Bánsky), jeden príležitostný článok k 150. výročiu jeho narodenia (Hvišč), príslušné state v prehľadných dejinách poľskej literatúry (Winczer, Hvišč) a v antológii *Slovensko-poľské literárne vzťahy (1815-1918)*, niekoľko encyklopedických medailónov publikovaných v „Pyramíde“ a iných slovenských encyklopédiách – to je všetko. Zygmunt Krasiński na svojho súčasného prekladateľa do slovenčiny ešte len čaká.

Cyprian Kamil Norwid bol u nás až donedávna úplne neznámy. Aj Poliaci ho „objavili“ a ocenili ako autora, ktorý svojským spôsobom dopĺňa trojicu „poľských vešt-

cov“, až začiatkom nášho storočia. Ide pritom o autora, ktorý vniesol do romantickej poézie, čo v nej dovtedy nebolo: modernú senzibilitu, intelektuálnu iróniu, nový spôsob videnia skutočnosti a dejín, a všetko vložil do nezvyčajnej formy reflexívnej lyriky a lyrizovanej prózy. Dokázal z romantického výrazového potenciálu vytážiť hlavne to, čo sa ukázalo inšpiratívne a podnetné pre básnikov modernizmu a medzivojnového neoromantizmu. Vniesol do poetologickej koncepcie nové výrazové prvky, vyplývajúce z kontrastného modelovania významu, rozporov, polemickosti a zosilnenej reflexivity, čo sa prejavilo aj na jazykovo-štylistickej a kompozičnej stránke jeho poetických výpovedí.

„Čím všetkým Norwidova poézia dnes pôsobí, čím je aktuálna?“ – pýta sa autor doslovu v slovenskom výbere Norwidových básní. A odpovedá: „Tým všetkým, čo ju zbližuje s problémami, ktoré riešime aj my, a s cestami modernej poézie.“²⁹ Pôsobenie Norwidovej poézie sa však v našom literárnom kontexte nekonalo. Autori, ktorým jeho poetická koncepcia azda aj konvenovala (napr. aj Norwidovmu prekladateľovi V. Kovalčíkovi), boli v tomto období v dôsledku „konsolidačných opatrení“ z aktívnej literárnej tvorby vyradení. A ostatní sa mohli pohybovať iba v priestore vymedzenom „konsolidačným“ návratom k socialistickému realizmu. Slovom, výber z Norwidovej poézie k nám prišiel v nevhodnom čase a oneskorene, preto jeho literárna – a ešte viac čitateľská – rezonancia bola iba minimálna. Aj tak však Kovalčíkov výber *Nepokoriteľný prameň* (1974), obsahujúci chronologický prierez Norwidovej básnickej tvorby, doplnený dvoma poémami *Hrst' piesku* a *A Dorio ad Phrygium* patrí k svetlým bodom povojnovej recepcie poľskej romantickej literatúry u nás.

IV.

Z romantickej drámy a prózy sa do receptívneho procesu dostali Fredrove veselohry a dva historické romány J. I. Kraszewského. Boli to žánre spoločensky veľmi obľúbené,

ktoré nepodliehali prísnej kontrole ideologických funkcionárov. Vidíme však, že ani v týchto relatívne priaznivých podmienkach nedošlo k výraznejšej prekladateľskej aktivite. Bolo to spôsobené, ako som už naznačil, presýtenosťou prijímajúceho čitateľského potenciálu prekladmi diel s tematicky bližšou a súčasnou problematikou. Pri historickej próze tu ako brzdiaci prvok pôsobil aj čitateľsky príťažlivejší a prístupnejší typ dobrodružnej historickej prózy Henryka Sienkiewicza, ktorý svojim tematickým repertoárom a vlastne i množstvom preložených diel stačil nasýtiť čitateľský dopyt po tomto literárnom žánri.

Aleksander Fredro bol tradične najprekládanejším a najobľúbenejším poľským autorom u nás, pričom recepciu jeho diel umocňovali početné divadelné inscenácie jeho veselohier na profesionálnych i desiatkach ochotníckych scén. Prvé slovenské preklady jeho hier vznikli už v 70. a 80. rokoch minulého storočia a mali veľký podiel na rozvoji slovenského ochotníckeho divadla. Tento záujem pokračoval aj v medzivojnovom a povojnovom období. Po roku 1945 nastúpila druhá vlna záujmu o Fredrove hry, realizovaná druhou vlnou prekladov. Preklady patriace do prvej vlny (medzivojnové a staršie) sa v situácii zvýšených, profesionálne náročnejších divadelných aktivít povojnového obdobia pociťovali ako zastaralé, a tak organicky dochádzalo k novým, s nimi aj k novým (modernejším) dramatizačným a scénickým realizáciám.

Týmto spôsobom po založení špecializovaného divadelného vydavateľstva DILIZA vyšiel v rozpätí rokov 1955-1958 celý základný repertoár Fredrových hier v nových slovenských prekladoch,³⁰ ktorý sa v nasledujúcich rokoch rozlične (podľa inscenačných potrieb) dramatizačne upravoval a modernizoval. Vďaka tomu Fredrove hry, hoci vznikli v časovo a historicky vzdialenej vývinovej fáze, nestratili svoju komunikačnú príťažlivosť ani v súčasnej dobe.

Paralelne s veľkým pohybom slovenských fredrovián v divadelnej sfére sa uskutočnilo na Slovensku značné množ-

stvo inscenácií a literárnokritických ohlasov z pera A. Gašparíkovej-Horákovej, R. Brtáňa, J. Borodáča, A. Noskoviča, Z. Rampáka, P. Hirša, J. Lacu, P. Žitňanovej, J. Martinčeka a iných, zaoberajúcich sa jednotlivými divadelnými realizáciami Fredrových hier. Trochu však zaostáva literárnovedná interpretácia výrazových vlastností a pôsobenia jeho hier v slovenskom literárnom a kultúrnom prostredí, o akú sa pokúsil Ján Sedlák v štúdii *Komédie Alexandra Fredru v slovenskej prekladovej tvorbe a divadelnej kultúre*.³¹

Józef Ignacy Kraszewski je reprezentantom poľskej romantickkej prózy u nás, nie však jediným. V minulom storočí sa veľkej popularite medzi slovenskými prekladateľmi i čitateľmi tešil Michal Czajkowski, ktorý sa stal aj priamym inšpirátorom našich romantických prozaikov J. Kalinčiaka, J. Francisciho a J. Matúšku. V povojnovom období došlo však vo sfére čitateľského záujmu o historickú prózu k značnému kvalitatívnemu posunu. Fragmentárne romantické príbehy typu Czajkovského *Kozáckych povestí* už nemohli zaujať súčasného čitateľa. Aj z Kraszewského diel sa recipovali hlavne tie, ktoré mohli úspešne súťažiť s historickými románmi L. N. Tolstého, B. Prusa, A. Jiráska, S. Žeromského, čiže tie, ktoré znamenali prekonanie romantického žánrového úzu a približovali sa k realistickej dokumentárnosti a faktografickej vierohodnosti.

Práve také boli Kraszewského romány *Stará báj* (prel. H. Turcerová, 1947) a *Príbeh o Jánovi Korczakovi* (prel. M. Prídavková-Mináriková, 1972). K nim možno pripočítať aj maďarské vydanie *Grófa Brühla* (*Bruhl grof*, prel. I. Mészáros, 1965).

Kraszewského romány, podobne ako Prusov *Faraon* a Žeromského *Popol*, vytvárali u nás určitú protiváhu sienkiewiczovského románu, ktorý inklinoval k rozprávačskému kvietizmu a idealizovanému obrazu národných dejín. Zo súboja dvoch typov historickej prózy, romantického a realistického, vyšiel víťazne realistický typ, založený na autentickejšom reálnom historizmu, aký podľa vzoru Prusa,

Žeromského a Kraszewského tvorili aj slovenskí autori historickej prózy, hlavne J. Hrušovský, J. Horák, L. Zúbek, J. A. Tallo a M. Ferko.

V.

Vidíme, že recepcia poľskej romantickej literatúry po roku 1945 mala svoju prirodzenú kontinuitu, v ktorej boli primeraným spôsobom zastúpené všetky druhy literárnej tvorby. Jej pôsobnosť zodpovedala potrebám a možnostiam prijímajúceho (slovenského) literárneho kontextu, pretože „Tvorivé vplyvy medzi literatúrami (...) sú výsledkom aktívneho spolupôsobenia vnútorných podmienok recipientnej literatúry a vonkajších podnetov vychádzajúcich z inej literatúry.“³²

Chcem v závere zdôrazniť dve skutočnosti: (1.) Slovenská recepcia romantickej literatúry v rokoch 1945 – 1995 bola organickou súčasťou slovensko-poľských vzťahov, v ktorých mala a stále má svoje reálne miesto a funkciu. Stimulovala vývin vzťahov, tvoriac tzv. **diachrónny preklad**, ktorý „motivuje úsilie prijímajúcej literatúry obohatiť základný fond literatúry o chýbajúce diela alebo inovovať recepciu“,³³ slovom, umožňuje u nás „modernejšiu transpozíciu starších inonárodných diel, ktoré zohrali vo svojej epoche dôležitú ideovoestetickú úlohu a ktoré by sa práve preto opäť mali stať **aktívnou zložkou súčasnej recepcie literatúry v jej širokom historickom diapazóne**“ (podč. J. H.).³⁴ (2.) Udržiava vysoký štandard tvorcu a jeho literárnej výpovede tak v oblasti prekladu a intertextuálnej kreativity, ako aj v oblasti polonistického výskumu a literárnovednej interpretácie. Tým sa do receptívneho procesu presadzujú medzinárodne odobrené postuláty kultúrno-historickej komplementárnosti, v neposlednej miere aj vysoké ideové a estetické aspirácie, zodpovedajúce kritériám angažovaného literárneho výrazu (v pozitívnom estetickom zmysle), ktoré sú aktuálne aj dnes.

Svedčí to o stálej platnosti ideových a estetických indícií

romantizmu, tvoriacich organickú kontinuitu multilaterálnych, v tom i bilaterálnych vzťahov a súvislostí slovenskej a poľskej literatúry, jazyka, etnografie, kultúry a národných dejín.

Poznámky

- ¹ *U poľských básnikov (Preklady)*. Vyd. Matica slovenská, Turč. Sv. Martin 1936. Do svojho výberu z Mickiewiczovej tvorby zaradil básne *Óda na mladosť*, *Sen* a *Preč z mojich očí*, zo Słowackého tvorby *Sonet*, *Kliatba*, *Môj testament* a z tvorby Krasiňského báseň *Vždycky a všade*.
- ² Vyd. Matica slovenská, Turč. Sv. Martin 1943.
- ³ Vyd. Verbum, Košice 1947. Doslov: M. Z.: *Mesianizmus Adama Mickiewicza a jeho vzťah k Rusku*, s. 93-119.
- ⁴ *Poezie*. Vyd. Spolok Sv. Vojtecha, Trnava 1948.
- ⁵ Vyd. Spolok Sv. Vojtecha, Trnava 1949. Doslov a poznámky: J. Bánsky: *Juliusz Słowacki (1809-1849)*, s. 81-98.
- ⁶ Prel. H. Turcerová. Vyd. Tranoscius, Lipt. Sv. Mikuláš 1947.
- ⁷ Vyd. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1955. Doslov tenže: *Mickiewiczove „Balady a romance“*, s. 101-109.
- ⁸ 1. vyd. DILIZA, Bratislava 1959; 2. vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1960. Doslov: R. Turňa: *O autorovi a jeho diele*, s. 205-214.
- ⁹ JASTRUN, M.: *Mickiewicz*. Prel. Jozef Klčo (=Ján Hollý). Vyd. Tatran, Bratislava 1951.
- ¹⁰ Bratislava 1954.
- ¹¹ *Jarinka, Návrat otcov*. (In:) *Súborné dielo*. Vyd. SVKL, Bratislava 1955, s. 473-478.
- ¹² Pozri FEDOR, M.: *Polonica Slovaca*. Vyd. MS, Bratislava 1967, s. 48-50.
- ¹³ *Pán Tadeáš alebo Posledný nájazd na Litve*. Vyd. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1962. Doslov: P. Wincer: *Veľký tvorca Pána Tadeáša*, s. 341-355.
- ¹⁴ Vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1974.

- ¹⁶ Pozri HVIŠČ, J.: *Andrej Źarnov – preklady poľskej poézie*. (In:) *Vzťahy a súvislosti slovenskej a poľskej literatúry*. Vyd. Univerzita Komenského, Bratislava 1996, s. 142-150.
- ¹⁷ In: *Návštevy I. Antológia svetovej lyriky*. Vyd. Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda. Rím 1972 (A. Mickiewicz: *Sonet*, s. 182; C. K. Norwid: *Na fašiangovú prázdnu scénu*, s. 210).
- ¹⁸ HVIŠČ, J.: *Polonistické aktivity exilovej literatúry*. (In:) *Vzťahy a súvislosti slovenskej a poľskej literatúry*, cit. dielo, s. 165-169.
- ¹⁹ Pozri FEDOR, M.: *Polonica Slovaca*, cit. dielo.
- ²⁰ Pozri HVIŠČ, J.: *Slavistika – porovnávanie a nadväznosť*. Slavia 2001 (v tlači). *Pán Tadeáš alebo Posledný nájazd na Litve*. Vyd. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1962. Doslov: P. Winczer: *Veľký tvorca Pána Tadeáša*, s. 341-355.
- ²¹ Poľský literárny historik Dr. Władysław Bobek v rokoch 1928-1939 pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave ako lektor poľského jazyka a literatúry. V roku 1931 vydal knižnú prácu *Mickiewicz w literaturze słowackiej*, a od tohto roku sústavne uverejňoval články a štúdie o vzťahoch a súvislostiach slovenského a poľského romantizmu. Jeho práce rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili záujem slovenských prekladateľov, spisovateľov a literárnych vedcov o tvorbu poľských romantikov.
- ²² V knižnej publikácii *Poézia a život* (vyd. Matica Slovenská, Turč. Sv. Martin 1936) Mečiar uverejnil aj súhrnné charakteristiky života a tvorby A. Mickiewicza (s. 9-26), Z. Krasínského (s. 27-48), J. Słowackého (s. 49-66) a C. K. Norwida (s. 67-79), ktoré boli hlavnými zdrojmi informácií o uvedených autoroch. Okrem toho Mečiar Mickiewicza aj zdarne popularizoval (v „Slovenských pohľadoch“ a poľskej „Kamene“) a prekladal (v „Kamene“ 1934, č. 10. uverejnil fragment zo IV. knihy *Pana Tadeusza*).
- ²³ MAGNUSZEWSKI, J.: *Mickiewicz wśród Słowaków*. Vyd. Ossolineum, Wrocław 1965, s. 219.
- ²⁴ Cit. dielo, s. 216.
- ²⁵ TOMČÍK, M.: *Osobnosť a dielo Jozefa Banského*. (In:)

- Osobnosť a dielo Jozefa Banského*. Vyd. Univerzitná knižnica, Bratislava 1997, s. 14. (Tam aj ďalšia bibliografia jeho prác.)
- ²⁶ Upozornil som na to v článku *Nad slovenským prekladom „Pana Tadeusza“*. „Slovanský prehľad“ 49, 1963, č. 6, s. 334-336.
- ²⁷ BÁNSKY, J.: *Juliusz Słowacki (1809-1849)*. (In:) SŁOWACKI, J.: *Anielli*. Vyd. Spolok Sv. Vojtecha, Trnava 1949, s. 93.
- ²⁸ MIHÁLIK, V.: *Neumriem na slame*. Vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1955, s. 47-49.
- ²⁹ WINCZER, P.: *Básnik na rozhraní epoch a kultúr*. (In:) Norwid, C.: *Nepokoriteľný prameň*. Prel. V. Kovalčík. Vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1974, s. 109-110.
- ³⁰ 1955: *Panenské sľuby* (prel. J. Pado), *Dámy a husári* (prel. J. Sedlák); 1956: *Pán Geldhab* (prel. J. Rovňan), *Pán Jowialski* (prel. J. Hodorovský), *Pomsta* (prel. V. Hečko); 1957: *Veľký človek pre malé veci* (prel. M. Choluj), *Úridámák és huszárok* (prel. O. Kincses); 1958: *Dostavník* (prel. J. Sedlák), *Som vrah* (prel. J. Sedlák). Ďalší preklad vyšiel až v roku 1973: *Galoše. Tri dominá. Jednaktovky* (prel. J. Vdovjak pre potreby Slovenského rozhlasu).
- ³¹ (In:) *Vzťahy slovenskej a poľskej literatúry*. Vyd. SAV, Bratislava 1972, s. 141-161.
- ³² BAKOŠ, M.: *Literárna história a historická poetika*. Vyd. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1973, s. 193.
- ³³ POPOVIČ, A.: *Originál – preklad*. Bratislava 1983, s.
- ³⁴ TOMČÍK, M.: *Diachrónny a aktuálny aspekt v súčasnom slovenskom preklade*. „Slavia“ 55, 1986, sešit 4, s. 355.

POLSKÉ MOTÍVY V SLOVENSKÝCH LUDOVÝCH PIESŇACH

Ján Michálek (Bratislava)

Ludová pieseň nadobudla postupne vo svojom vývine v duchovnom živote človeka a spoločnosti významné postavenie. Mala významné miesto v každodennom i sviatočnom živote slovenského ľudu. Spreádzala človeka od raného detstva (napr. uspávanky) až do konca života, resp. po rozlúčku s ním (napr. pohrebné plače). Ozvlášťňovala mu významné udalosti a situácie, ale spájala ho aj s každodenným bytím a prácou. Pieseň zachytávala a často aj hodnotila mnohé bežné príhody, činy a medziludské vzťahy, ale aj výnimočné historické udalosti a skutky významných osobností. Všetko toto nám potvrdzujú pozorovania, zápisy i vedecké analýzy mnohých bádateľov po viacero storočí a priamo to dokladajú veľké súbory piesní zhromaždených a opatrovaných v rozličných archívoch a zbierkach (Dropová, L.: 2000. 3). Časove prvá takáto veľká zbierka, ktorá bola uverejnená na Slovensku, vznikla zásluhou Jána Kollára v prvej polovici 19. storočia (*Národné spievanky*, I. diel, Budín 1834, II. diel 1835). Vychádzajúc predovšetkým z jej obrazu o slovenských ľudových piesňach v prvej tretine 19. storočia, pokúsime sa ďalej poukázať na početné poľské motívy, ktoré sa v piesňovom fonde Slovákov nachádzali v tom čase.

Osobitne pozoruhodné z nich sú tie zápisy piesní, ktoré Ján Kollár zaradil do skupiny *Spevy historicky pamätné* a súvisia s protitureckými bojmi národov strednej Európy. Tak napríklad historická pieseň veľkého rozsahu (má vyše 130 veršov) s názvom *O bitke moháčskej čiže o porážke kráľa Ľudovíta II.* (r. 1526), opisujúc okolnosti bitky zo strany obrany proti Turkom, upozorňuje, „aby Uhri nechvátili, (...) aby pritáhli Moravci, Poláci, Slezáci, k tomu také

z Rakous Nemci“, čím poukazuje na potrebnosť spoločného postupu v boji proti silnému nepriateľovi a na následky, ktoré vzišli z tejto nešťastnej bitky pre krajiny strednej Európy, medzi nimi aj Slovensko. (J. K., NS I. *Prídavok staroslovenských historických spevov*, č. 48, s. 119-223). Naopak, na záverečné boje a víťaznú bitku s Turkami pri Viedni v roku 1683 mimoriadne zaujímavo poukazuje pieseň *Počkajme, šuhajci* (príloha č. 1), zachytávajúca nádeje, ktoré vkladali do tohto vojenského stretnutia s Turkami vojaci i obyčajní ľudia na Slovensku. Pieseň ospevuje vynikajúce vystúpenie a rozhodnú účasť poľského kráľa Jána Sobieskeho v tejto slávnej bitke. Vojsko Jána Sobieskeho podľa piesne tiahlo k Viedni Trenčianskou a Nitrianskou stolicou, na čo možno usudzovať zo zmienky, že treba vyčekať s bojom až do príchodu silného poľského vojska, ktoré príde k Viedni „Spoza Bielej hory“ (Biela hora je vrch v Malých Karpatoch medzi Trstínom a Jablonicou). Počas prechodu tejto vojenskej výpravy vládlo v uvedenom priestore západného Slovenska veľké vzrušenie, ktoré sa premietlo do vedomia ľudu a vyústilo do uchovania piesne s menom kráľa Sobieskeho najmenej do polovice 19. storočia v obidvoch stolicách, hoci Ján Kollár sa nazdával, že aj táto pieseň mohla byť plodom vzdelanosti, ale už „znárodnělým“.

K tej istej dejinnej udalosti viaže sa aj ďalšia pieseň pod názvom *V šírom poli* (príloha č. 2). Texty úzko súvisia a vyjadrujú veľké očakávania a nádeje z víťazstva nad Turkami pri Viedni.

Viacero piesní v *Národných spievankách* Jána Kollára sa dotýka významných udalostí z dejín Poľska, resp. našich dejín. Tak napríklad v slovenskej historickej piesni *Boli chlapci, boli* (J. K., NS I, *Spevy historicky pamätné*, časť *Piesne Rákocziho plukov* – r. 1701 č. 34, s. 101 – 102) je ohlas na udalosti súvisiace s delením Poľska („potrhali Poľskú“). Pieseň je zaujímavá aj tým, že prvé tri dvojveršia sú vlastne citátom slovenskej ľudovej piesne (*Boli chlapci,*

boli, ale sa minuli, a po malej chvíli miniami sa i my. Keď sa my minieme, minie sa krajina, ako by odpadou vrštek z rozmarína. Keď sa my minieme, minie sa celý svet, ako by odpadou z červenej ruže kvet), ktorú použil Ján Botto v *Smrti Jánošíkovej*. V tejto súvislosti je ďalej pozoruhodné, že Ján Kollár uvádza v druhom diele *Národných spievaniak* (kap. XVII. *Národ, reč, vlasť, cudzinci* č. 24, s. 213) poľskú pieseň *Ginie ojczyzna*, ku ktorej poznamenáva (poznámka k 2. dielu, s. 594-595), že je to „pieseň poľská u Slovákov veľmi rozšírená“. Dej piesne sa vzťahuje na Stanislava Augusta II., poľského kráľa, ktorý žil v rokoch 1732-1798. Aj táto pieseň reaguje na skutočnosť, že za jeho panovania došlo k deleniu Poľska.

Ako hlboko zasiahol do vedomia Slovákov spomínaný už poľský kráľ Ján Sobieski, svedčí aj „Spev o starobylosti Slovákov“ pod názvom *My Slováci* (J. K., NS II, s. 200-202), kde sa spomína medzi najslávnejšími mužmi slovanského sveta.

Aj známa slovenská historická pieseň *Nitra milá, Nitra* (J. K., NS I, *Spevy historicky pamätné* č. 2, s. 82) ako spomienka na Veľkú Moravu a mocného Svätopluka hovorí, že toto mesto bolo „hlavou krajín, „v ktorých tečie Dunaj, Visla i Morava“. Pieseň bola veľmi obľúbená, hoci má literárny pôvod. Spievala sa ako ľudová, zľudovelá a je všeobecne známa aj v súčasnosti.

V súvislosti s vojenskými námetmi, v ktorých sa objavujú ohlasy na Poľsko, treba ešte uviesť skupinu piesní, kde ide o kontakt a kontext s ďalšími krajinami a udalosťami zasahujúcimi veľké priestory Európy. Takou je napríklad balada *Šuhaj, šuhaj* (príloha č. 3), ktorá ospevuje lásku dievčaťa smútiaceho za milým vo vojsku, ktorý sa dostal až na francúzske hranice, odkiaľ „maširuje až do Poľskej, a z tej Poľskej až na Rusa...“ V časti *Odchod k vojsku, lúčenie* v XI. kap. pod názvom *Vojna* sa uvádza z viacerých hľadísk zaujímavý text *Idú Mazuri* (príloha č. 4). Mazurčania sú obyvatelia juhozápadného Poľska.

Pravda, poľské motívy v slovenských ľudových piesňach ďaleko presahujú dosiaľ uvádzanú historicko-tematickú rovinu. Nachádzame ich v rozličných iných piesňach – od ľúbostných až po žartovné. Sú to niekedy varianty slovenských ľudových piesní (známych aj z iných oblastí) s poľským prvkom (napríklad *Keď som išiou, išiou, z Krakova, z Krakova*, (príloha č. 5), alebo piesne ľúbostné (napríklad *Ach, keby ja mala krídla* – príloha č. 6a; *Hoja, hoja, hoja* – príloha č. 6b; *Hula! hula* – príloha č. 6c) či žartovné (napríklad *Letel sokol nad Krakov* – príloha č. 7, resp. *Vandrovali Nemci* – príloha č. 8).

Ďalej treba uviesť, že v ľudových piesňach v severných oblastiach Slovenska pozdĺž hranice s Poľskom sa pomerne často vyskytuje slovo kochanka, kochanečka, kochanek (milá, milý) – príloha č. 9a, 9b, k čomu nepochybne prispeli čulejšie kontakty miestneho obyvateľstva s obyvateľstvom na poľskej strane.

Napokon sa v našich poľsko-slovenských súvislostiach vyskytuje ešte skupina piesní, ktoré Ján Kollár označil ako poľsko-slovenské (príloha č. 9, 10, 11). Pieseň *Limhora, limhora* je opäť variantom známej a rozšírenej slovenskej ľudovej piesne s tým istým incipitom. Všetky tri tieto piesne mohol Kollár označiť uvedeným spôsobom akiste predovšetkým na základe ich jazykového znenia, nie na základe nejakých terénnych pozorovaní alebo porovnávacích štúdií.

Nie bez zaujímavosti je ešte text *Snílo sa mi snílo* (príloha č. 12), ktorý je vlastne ukážkou pohrebného plaču, rozlúčky s mŕtvym. Je opatrený širším komentárom: „Pán zasielateľ týchto piesní, D. Sloboda, píše: U nás na Myjave, na Turej a na okolitých osadách, majú zvyk spevavým plačom oplakávať mŕtveho. Keď vezú mŕtveho z kopaníc, hodinu cesty i viacej od cintorína vzdialených, matka alebo dcéry alebo manželka sediac na voze, hlavou na truhlu podoprené, nariekajú obyčajne do taktu ex tempore rýmy skladajúc a žalostným nápevom vyrážajúc. Koľko ráz pri všetkej smutnej ceremónii sotva som sa zdržať mohol, počú-

vajúc nad hrobom lamentácie matiek, smiešne veci do spevoplaču primiešavajúcich. – „Snisko“ znamená u nás temer vždy strašný sen, „biele snisko“ je duch človeka blízkeho smrti. – Podobná obyčaj panovala niekedy aj u Poliakov (Kollár, J.: I. diel 1953, s. 767).

Upozorňujeme ešte, že Ján Kollár uvádza v *Národných spievankách* viackrát aj príklady piesní, ktoré sa spievajú na nápevy iných národov. Tak napríklad v kapitole XVIII. *Piesne študentské a rektorské* (NS, II, s. 230) pod č. 19 s názvom *No len chlapci*, ktorá sa viaže na „sviatok mája v Bystrici“ je údaj, že sa spieva ako poľská pieseň o J. Chłopickom (J. Chłopicki, poľský generál, 1771-1854), čo opäť svedčí, že poľské piesne, včítane nápevov, boli u nás v prvej tretine 19. storočia, teda v čase zberu piesní pre vydanie *Národných spievaniek*, známe a obľúbené.

Príklady uvádzaných textov, ktoré zastupujú ďaleko väčší počet piesní, ukazujú, že poľské motívy v slovenských ľudových piesňach, ako aj v piesňach literárneho pôvodu a zľudovelých sú zastúpené v značnom rozsahu a sú pestré aj z hľadiska námetovosti a žánrovosti. Ich analýza potvrdzuje v etnológii už známe zistenie, že medzi krajinami stredoeurópskeho priestoru jestvovali aj pred polovicou 19. storočia kontakty obyvateľstva a výmena kultúrnych hodnôt mnohých národov. V slovenských ľudových piesňach to dokladajú – okrem poľských – početné moravské a české, uhorské, rakúske i nemecké, ba aj francúzske a talianske a iné prvky a motívy. Prispievali k tomu nepochybne také aktivity obyvateľstva, ako boli tovarišské vandrovky, rozličné činnosti súvisiace s výmenou tovarov, podomový obchod, sezónne poľnohospodárske práce, výmena tovarov medzi výrobcami na báze rozličných remesiel, ale aj také osobité zamestnania, akú predstavovali šafraníci, olejkári, plátenkári, brdári a voštinári, garbiari, ševci a čižmári a pod. Títo ľudia komunikovali medzi sebou najrozličnejšími spôsobmi od osobných stretnutí na domácej pôde a rodinnej základni až po také príležitosti po krajine i po „krajoch cudzích“, aké

predstavovali napríklad trhy a jarmoky. Ak k tomu pripočítame vojenskú službu a účasť na vojnových ťaženiach, ktorých sa zo Slovenska zúčastňovalo veľké množstvo mladých ľudí (už Ján Čaplovič upozorňoval v čase vydania *Národných spievaniek* na mimoriadne vysoké počty Slovákov v rakúsko-uhorskej armáde), máme pred sebou veľký počet faktorov, ktoré prispievali k tomu, že pohyb obyvateľstva bol aj pred 19. storočím značný a že často zdôrazňovaná izolovanosť lokálneho života a kultúry nedosahovala také rozmery, aké sa jej niekedy pripisovali aj zo strany národopisu. Potvrdzuje to aj bohatosť a pestrosť kultúrnych prvkov iných národov v ich tvorbe navzájom, čo pre folklór platí ešte vo zvýšenej miere. Náš pohľad na poľské motívy v slovenskej ľudovej piesni ukazuje, že štúdium týchto otázok prináša nové poznatky, ktorých hodnota a význam ďaleko presahuje hranice etnológie a folkloristiky.

Literatúra:

1. Burlasová, S.: *Katalóg slovenských naratívnych piesní I, II, III*. Bratislava 1998.
2. *Czeska i Słowacka pieśń ludowa. Wybór*. Preklad Anna Kamieńska. Pripravil Józef Magnuszewski. Wrocław – Kraków 1960.
3. Droppová, L.: *Stredoeurópske kontexty folklóru*. In: *Studia Academica Slovaca*, 22. Bratislava 1993, s. 76-82.
4. Droppová, L.: *Slovenská ľudová pieseň – texty a kontexty*. Bratislava 2000.
5. Kollár, J.: *Národné spievanky*. Bratislava 1953 (J. K. NS I, II.)
6. Krekovičová, E.: *O živote folklóru v súčasnosti (ľudová pieseň)*. Bratislava 1989.
7. Melicherčík, A.: *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava 1953.
8. *Perečko belavé, červený dolomán*. Zost. A. Melicherčík. Zborník zbojníckej a vojenskej ľudovej poézie. Praha 1955.

9. *Slovenské spevy*. 2. doplnené kritické vydanie spracoval Ladislav Galko. Bratislava, I-1972, II-1973, III-1976, IV-1978, V-1980, VI-1983, VII-1989.

Textová príloha

1. Počkajme, šuhajci... (r.1683)

Počkajme, šuhajci,
kým príde Sobiesky,
kým príde Sobiesky
tam cez ten vrch Sliezsky.

Tam cez ten vrch Sliezsky,
zpoza Bielej hory,
zpoza Bielej hory,
na červenom koni.

Na červenom koni,
so zlatým kantárom,
so zlatým kantárom
na pomoc husárom.

Na pomoc husárom,
Viedni, cisárovi,
ten bude bojovať,
naproti Turkovi.
(J. K., NS I, II. *Spevy historicky pamätné*, č. 22, s. 89).

2. V šírom poli...

V šírom poli strom zelený,
pod ním leží tábor celý,
jedon poľský, druhý český,
a ten tretí kráľ uherský.

Už sa pohybuje more,
už náš tábor vstáva hore,

hraj, muzika, hraj vesele,
že náš tábor puojde smeľe.
(J. K., NS I, II. *Spevy historicky pamätné*, č. 23, s. 89)

3. Šuhaj, šuhaj...

Šuhaj, šuhaj černoooký,
nemuožem Ťa zabudnúti,
ani Ťa ja nezabudnem,
dokeľkoľvek živá budem.

Keď si myslím na tvé reči,
musia plakať moje oči,
ach, neplačte, čierne oči,
už je šuhaj na hranici.

Na hranici, na francúzskej,
maširuje až do Poľskej,
a z tej Poľskej až na Rusa:
„Neplač, neplač, moja duša!“

Jako nemám smutná plakať?
Nevidím Ťa z okna kukáť,
nevidím Ťa pred domem stáť,
odkiaľ Ťa mám smutná čakať?

Len ma čakaj z hory, z doly,
snad budeme ešte svoji.
Horké naše spolubyťi,
keď len strojí vojna byti.

Vojna, vojna preveliká,
nevidím Ťa, zabijú Ťa,
nevidím Ťa za tri roky,
šuhaj, šuhaj černoooký.
(J. K., NS I, II. *Spevy historicky pamätné*, č. 45, s. 107)

4. Idú Mazuri...

Idú Mazuri
od Babej gury,
i ten jeden Mazurček,
čo mi niesol veneček
zelenej ruty.

Prijechal v noci
pred moje oči,
vstaňže, moja kochaničko,
pripaš sukňu i fertušku,
koňom daj vody!

Jako ja mam vstať,
koňom vody dať,
keď mi maťi zakázala,
žeby s tebou nejechala.
Matky sa neboj!

Matky sa neboj,
sedaj na muoj kuon,
puojdeme my v cudzie kraje,
kde sú inšie obyčaje,
maľovaný dvor.

Prez dvor jechali,
páni volali:
Čože je to za dievčina,
čože je to za dievčina,
jechá s pánami?
(J. K., NS I, XI. *Vojna*, č. 71, s. 678)

5. Keď som išiou...

Keď som išiou, išiou, z Krakova, z Krakova,
odpadla mi z mého
koníčka vraného

podkova, podkova.

Išli za mnou, išli, dva Ráci, žebráci,
azda sa mi z mého
koníčka vraného
podkova navráci.
(J. K., NS I, VI. *Vohľady čiže zálety*, č. 243, s. 405)

6a. Ach, keby ja mala krídla...

Ach, keby ja mala krídla ako húska,
preletela by som z Moravy do Sliezska.

Ach, keby ja mala krídla ako vrana,
preletela by som z Poľska do Komárna.

Ach, keby ja mala sokolove oči,
videla by, kde sa ten muoj milý točí.

Ach, točí sa, točí, v tom turčianskom poli,
tam sa mi žaloval, že ho srdce bolí.
(J. K., NS I, IV. *Mladosť, krása, láska*, č. 148, s. 236)

6b. Hoja, hoja, hoja...

Hoja, hoja, hoja, kochanečko moja!
Všecko sa mi tak zdá, že nebudeš moja.
(J. K., NS I, IV. *Mladosť, krása, láska*, č. 268, s. 262)

6c. Hula, hula...

Hula! hula, po mestečku,
každý se svú kochanečku.

Ja sem bol u mej včera,
a ona mne vyprela.
(J. K., NS I, VI. *Vohľady čiže zálety*, č. 251, s. 407)

7. Letel sokol...

Letel sokol nad Krakov,
ponad svojej milej dom,
nikde inde nesadou,
len na svojej milej dom.

Už ti milá zomrela,
už je tretia nedela,
priam sa sokol zarmútiu,
pou Krakova vyrútiu.

Krakované mešťané,
platte nám za spievanie.
Po groši sa skladali,
sokola vyplácali.

(J. K., NS II, XVI. *Žartovné, satirické a alegorické piesne*, č. 63, s. 187)

8. Vandrovali Nemci...

Vandrovali Nemci cez Oravu,
nemohli potrafiť k Zubrohlavu.
Trápili sa, mučili sa vo dne, v noci,
až im prišiel Poliak ku pomoci.

(J. K., NS II, XVII. *Národ, reč, vlasť, cudzinci*, č. 14, s. 198)

9a. Okolo vody ...

Okolo vody
gavalier chodí:
„Postoj, postoj, kochanečka,
daj koňom vody!“

„Nemuožem ja stáť,
koňom vody dať.
Zimná rosa a ja bosá,
nemuožem obstať.“

„Máš ty čižmičky,
obuj nožičky;
a jestli mi Buoh pomuože,
kúpim črievičky.

Bože muoj, Bože,
nevoľa moja!
Povedzže mi, kochanečka,
či budeš moja.“

„Nemuožcm vedieť,
ani povedieť:
bo ja mladá jak jahoda,
neumiem robiť.“

Jest tam stará mať,
čo učí robiť,
i brezová metulenka,
čo ráno budí.

„Ešte nemáš nič,
už sa strojíš biť:
ach, dajže mi, Pane Bože,
za druhého iť.“

(J. K., NS II, XII. *Balady, romance, rozprávky*, č. 24, s. 43)

9b. Limbora, limbora...

Limbora, limbora, zelená limbora!
Padajo orešky do našeho dvora.

Kemuže ty, dzievče, te orešky sbieraš?

Cebe to, kochanku, kedz ty pridzeš do nas.

(J. K., NS I, V. *Kostoľ, rúcho, ozdoby, dary, veniec, pero, kvety ako živly mladosti a lásky*, č. 194, s. 340)

10. Či je to dzevčina...

Či je to dzevčina v korune?
Ach, už jej sloboda zahyne!

Zelený veneček uplyne,
a všecka veselosc pomine.

Nebudzeš zahradku hlidala,
kdze še ci fialka rodzila,

ale ši nasadzis gruličky,
to už budo tvojo kvietečky.

A na druhu hriadku petrušky,
nahotuj si, dzevče, pelušky;

a na trecu hriadku rojovník,
ku peluškóm treba povojník.
(J. K., NS I, V. *Kostoľ, rúcho, ozdoby, dary, veniec, pero,*
kvety ako živly mladosti a lásky, č.185, s. 338)

11. Janči na rínku...

Janči na rínku
pije palenku,
prišla pre neho
kochanka jeho.

Podz, Janči, domu,
pojdzeš na vojnu,
budzeš vojovác
tri ročky se mnu.

Tri ročky se mnu
budzeš vojovác,
švarne dzievčiny
budzeš milovac.

(J. K., NS II, XV. *Nápitnice čiže piesne pri pití*, č. 11, s. 133)

12. Snilo sa mi ...

Snilo sa mi snisko,
že vyskočilo oknem biele psisko.
Ej, Jano, Janisko,
ej, ty si to psisko!

Nepújdeš daleko,
Než pújdeš hluboko,
kde slunce nehreje
a vetor neveje.
Ej, Janko moj, Janko!

Povedalach ráno,
že ťa vezme Parom,
povedalach ráno,
že ťa pochovámo.
Ej, Jano moj, Jano!

Čo ti my tam dámo?
Kosák a či jarmo?
Však nebudeš sekat,
ani brázdy orat.
Ej, Jano moj, Jano!
(J. K., NS I, VII. *Svadba a manželstvo*, č. 381, s. 526-527).

MIEJSCE I ZNACZENIE WSCHODNIEJ SŁOWACJI W ROZWOJU KONTAKTÓW POLSKO-SŁOWACKICH

w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku.

Ewa Orlof (Rzeszów)

Na wstępie pragnę przytoczyć fragment bardzo starego wiersza Stefana z Opatówka pełnego zachwyty dla pięknego słowackiego kraju, bliskiego Polakom:

Tak kraj Słowaków dziwi cudnie,
kraj głośnych gór, a cichych ludzi !
Kto z Tatr się spuści na południe,
taka go swojska woń obudzi,
tak nic nie cudze, ni on komu,
jak w ukochanej siostry domu.

Wschodnia Słowacja od wieków była pod silniejszymi wpływami polskimi, niż zachodnia. Przyczyniły się do tego niewątpliwie warunki geograficzne: niższy grzbiet Karpat i bardziej przystępne w nim przejścia z przełomem Dunajca i Popradu na czele. To też już w średniowieczu przenikał tam element polski i oddziaływała kultura polska, przede wszystkim za pośrednictwem Kolegium Pijarów z Podolińca.

W 1412 roku Zygmunt Luksemburski (który jako mąż Marii, córki Ludwika I Węgierskiego odziedziczył tron węgierski) zastawił 16 miast spiskich w zamian za wysoką pożyczkę 37 tysięcy kop srebrnych groszy praskich (88 tysięcy dukatów) udzieloną mu przez polskiego króla Władysława Jagiełłę. Zastaw ten nigdy przez Węgrów nie został wykupiony i pozostał przy Polsce do 1769 roku. Z tego okresu w pamięci Słowaków pozostał Stanisław Lubomirski mądry starosta spiski (z pierwszej połowy XVII wieku) – mecenas nauki i sztuki.

Te wpływy polskie na ziemię wschodnio – słowackie przenikają nie tylko przez Spisz, ale także innymi drogami. Na przykład poprzez oddziaływanie klasztorów polskich – cystersów koprzywnickich w komitacie (żupie) Szaryskim, a zwłaszcza w starym, pełnym starych zabytków Bardejowie. Wpływy klasztorów polskich rozciągały się również na komitat Zempliński.

W języku gwar wschodnio – słowackich daje się zauważyć duże podobieństwo do gwar polskich. Widzimy również podobieństwa w architekturze i sztuce. Śliczna Lewocza – chociaż nigdy nie należała do miast zastawionych Polsce – zasłużyła na miano słowackiego Krakowa. Ratusz lewocki przypomina sukiennice krakowskie, a XIV-wieczny kościół św. Jakuba posiada ołtarz (wykonany przez Pawła z Lewoczy ucznia Wita Stwosza) żywo przypominający ołtarz w kościele Mariackim w Krakowie.¹

Do XVIII wieku Polacy pisali o Słowakach w kontekście problematyki ogólnowęgierskiej. Dopiero w drugiej połowie XVIII wieku pijar ks. Remigi Ładnowski w swej „Gramatyce geograficznej“, przedstawiając skład ludności Węgier, z całą świadomością wyodrębnia istnienie ludu słowackiego. Również Stanisław Staszic w dziele „O ziemiopłodztwie Karpatów“ (1815) podkreślił wesołość, gościnność i pracowitość Słowaków. Zorian Dołęga – Chodakowski etnograf i archeolog zbierał pieśni i podania ludowe w całej Słowacji, w tym również wschodniej.

W 1899 roku ukazała się książka Romana Zawilińskiego „Słowacy ich życie i literatura“. Zawiliński od 1905 roku aktywnie działał w powstałym w Krakowie Towarzystwie Słowiańskim. Zawiliński, Jan Magiera, Edmund Kołodziejczyk zamieszczali na łamach „Świata Słowiańskiego“ (organu tego Towarzystwa) wiele artykułów, z których korzystała prasa polska zapoznając szersze kręgi społeczeństwa z krajem, ludem i sprawą słowacką.

Roman Zawiliński po mistrzowsku przedstawia urodę pięknej ziemi słowackiej, w tym również jej wschodnich

części. Zawiliński wspomina, że z wschodniosłowackiego komitetu gemerskiego wywodziło się wielu słowackich mężów zasłużonych dla sprawy narodowej i literatury.² Między innymi z Gemeru pochodził Jan Botto, który jak wiadomo sławę zdobył dzięki poematowi „Śmierć Janosika”. Czy tego chcemy czy nie, postać Janosika łączy nasze kultury ludowe. Jest on nie tylko bohaterem górali słowackich, ale także polskich.

Kończąc te przydługie antecedenje pragnę przytoczyć dalszy fragment wiersza Stefana z Opatówka, pełnego współczucia dla Słowaków poddanych brutalnej madziaryzacji, których los podobny był do losu Polaków znajdujących się pod zaborami:

Sam smutny wszedłem w strapienie koło...
I mój się Słowak też nie śmieje...
Głowa na piersi, w bruzdach czoło.
Bo mu się wielka krzywda dzieje!
Ja brat twój z rodu, ach i z dali,
Czując, gdzie serce ciężko boli...

* * *

Słowacy mając dość powodów by znienawidzić rządy madziarskie i ożywieni hasłami samostanowienia narodów, postanowili wystąpić z tzw. wspólnoty państwowej z Węgrami trwającej od wielu wieków, zresztą wbrew ich woli. Dali temu wyraz w deklaracji uchwalonej w Turczańskim Św. Martinie w dniu 30 X 1918 roku, na zjeździe działaczy narodowych, zgłaszając tym samym akces do proklamowanego o dwa dni wcześniej w Pradze państwa czechosłowackiego, tym bardziej, że Czesi zagwarantowali im pełną autonomię (Pittsburska Dohoda z 30 V 1918 r.).

Jednak we Wschodniej Słowacji wpływy madziarskie były jeszcze dosyć silne. W kilka okręgach miały miejsce próby ogłoszenia bądź odrębności „Wschodnich Słowaków” od reszty Słowacji, bądź też próby akcji zmie-

rzającej do ogłoszenia całej Słowacji, republiką niezależną od Pragi, a związana w jakiś sposób z Węgrami. Inicjatorem i głównym działaczem tych usiłowań był żyjący w Preszowie archiwista i dziennikarz Viktor Dvortsák. Proklamowana przez niego republika w Koszycach istniała tylko kilkanaście dni, przestała istnieć w dniu 29 XII 1918 roku z chwilą zajęcia Koszyc przez wojska czechosłowackie. Dvortsák schronił się przed władzami czechosłowackimi na Węgry. Wspominam o tym dlatego, że w 1919 roku Dvortsák zjawił się w Warszawie, gdzie razem z ks. F. Jehličką założył Radę Narodową dla Słowacji. Starali się oni pozyskać dla swoich celów ks. Andrzeja Hlinkę, ale ostatecznie nic z tego nie wyszło.³ Dvortsák zresztą już w 1920 roku stracił zaufanie Warszawy i wyjechał do Paryża.

W latach 1919 – 1925 Wschodnia Słowacja była centrum współpracy dyplomatycznej i kulturalnej między Polską i Słowacją. Pierwszy polski konsulat w Słowacji powstał w Koszycach w 1919 roku, a nie w Bratysławie, ponieważ w północnej i wschodniej Słowacji posiadaliśmy kilka tysięcy obywateli polskich, przeważnie robotników. Konsulat ten wkrótce został zlikwidowany, ale w 1922 roku utworzono Wicekonsulat RP w Koszycach, który miał duże zasługi na polu zbliżenia polsko – słowackiego.

Pierwszym wicekonsulem był Jerzy Lechowski (II 1922 – XI 1922), po nim dr Roman Staniewicz (15 XI 1922 – 1 IX 1925). W dniu 1 IX 1925 roku nastąpiło rozdzielenie okręgu kompetencyjnego w związku z otwarciem Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Bratysławie. Wicekonsulat RP został zlikwidowany.

W 1924 roku ówczesny wicekonsul Rzeczypospolitej Polskiej w Koszycach Roman Staniewicz w swym raporcie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych sugerował, aby w oficjalnych rozmowach z rządem czechosłowackim w bardzo delikatny sposób dawać do zrozumienia, że Słowacy nie są mniejszością narodową, ale pełnoprawnym narodem w państwie.

Zdaniem wicekonsula poruszanie tej kwestii byłoby wtedy celowe, gdyby dowiedziało się o tym społeczeństwo słowackie a zwłaszcza ks. Andrzej Hlinka przywódca Słowackiego Stronnictwa Ludowego (hlinkowców, ludaków), ponieważ

„(...) zaskarbiłoby nam to przychyłność Słowaków, co może być w przyszłości, przy przewidywaniu rozwoju wypadków nie bez znaczenia. Słowacy widzieliby w tym pomoc ze strony Polski w ich narodowym procesie rozwojowym”⁴¹.

Już w 1924 r., a więc na długo przed objęciem polskiego MSZ przez Józefa Becka, patrzono na Słowaków jak na naturalnych sprzymierzeńców naszych w nierzadkich tarciach z Czechosłowacją. Nie mogło to nie być szkodliwe również dla samej idei zbliżenia polsko – słowackiego. Podobnie zresztą rząd praski traktował kwestię ukraińską w Polsce, chociaż, trzeba przyznać, że była tu zasadnicza różnica: Ukraińcy byli w Polsce mniejszością narodową, podczas gdy Słowacy nigdy nie uważali się za mniejszość, ale za drugi pełnoprawny naród w państwie.

Od początku wicekonsulat dostrzegał możliwość współpracy gospodarczej między Polską a Słowacją. Brano tu pod uwagę istniejącą jeszcze odrębność gospodarczą Słowacji i Rusi Podkarpackiej w stosunku do Czech, Moraw i Śląska. Uważano za pożądane nawiązać kontakt z Izbą Handlową w Bratysławie walczącą w sposób planowy o poprawę warunków życia zaniedbanej tak bardzo w rozwoju gospodarczym Słowacji.

Sprawy współpracy gospodarczej, a także kulturalnej uważano za pierwszorzędne dla zdobycia naszych wpływów w Słowacji. Istotną rolę odegrała tu Czytelnia Polska założona w Koszycach w 1925 roku, która stała się też jedynym ośrodkiem kulturalnym emigracji polskiej we wschodniej Słowacji. Urządzano w niej wiele imprez o charakterze kulturalno-oświatowym z okazji rocznic narodowych i państwowych, jak np. obchody 100. rocznicy Powstania

Listopadowego, czy dziesięciolecie niepodległości Polski⁴². Uroczystości te były przygotowywane wspólnie z miejscowym oddziałem Macierzy Słowackiej oraz Słowackim Klubem Narodowym, przy bardzo chętnym współudziale mieszkańców Koszyc zarówno Polaków jak i Słowaków.

Wicekonsulat RP oczywiście musiał wypełniać dyrektywę płynącą z polskiego MSZ, natomiast Czytelnia Polska działała o wiele bardziej swobodnie i „od serca”.

Zresztą i Wicekonsulat koszycki działał nie zawsze zupełnie zgodnie z dyrektywami MSZ, ponieważ życie samo pisało scenariusze. Np. obchody związane z dziesięcioleciem niepodległości Polski wymknęły się spod instrukcji MSZ. Otóż w związku z tą rocznicą polskie MSZ poinformowało swoje placówki, że 11 listopada 1928 roku jest uroczystym dniem patriotycznym o charakterze wewnętrznym, nie zaś świętem oficjalnym obchodzonym przy udziale państw zagranicznych i żądało, by uroczystości te zostały przygotowane zgodnie z tymi wytycznymi. Placówka koszycka nie mogła się jednak do tych instrukcji zastosować, ponieważ miejscowe władze i miejscowe społeczeństwo tak polskie jak i słowackie nadały temu świętu odpowiednio uroczystą oprawę.

Dużym powodzeniem wśród słowackiej inteligencji cieszyły się „Kursa wieczorne języka polskiego i literatury” prowadzone przez sekretarza konsulatu A. Krupę. Zorganizowano również specjalną komisję przy wydawnictwie dziennika „Slovenský Východ” dla tłumaczenia dzieł polskich na język słowacki.

Wschodniosłowacki Teatr Narodowy wystawił w 1928 roku z dużym powodzeniem komedię poety i publicysty lwowskiego Henryka Zbierzchowskiego pt. *Małżeństwo Lolo* (w tłumaczeniu A. Krupy). Zbierzchowski pod wpływem atmosfery serdeczności i przyjaźni z jaką był przyjmowany przez grono literatów słowackich w Koszycach napisał wzruszający wiersz o braterstwie polsko – słowackim:

Jam jest twój brat i tyś mój brat,
do kłamstwa my niezdolni.
Długo nad nami świślał bat,
a dziś jesteśmy wolni.

Długo za zmarłych brata nas
najeźdźców horda wraża.
Aż czas obalił grodu głaz,
jak niegdyś u Łazarza.

A więc popatrzmy sobie w twarz,
po długiej poniewierce.
Jednaki bracie język nasz,
jednakie mamy serce.

Wędrowcy my z tych samych dróg
co wiodą do wolności –
Ten sam nad nami czuwa Bóg
słowiański Bóg miłości.

Serdeczność, to jest nasza broń,
w przyjaźni my najszczersi.
A więc mi bracie podaj dłoń,
przyciśnij mnie do piersi.

I złożmy sobie wzajem ślub,
sercami tak bezmierni,
że poprzez życie, poprzez grób,
będziemy sobie wierni ! ⁶

W czerwcu 1928 r. goszcząca w Koszycach opera bratysławska dała premierę „Halki“ St. Moniuszki. Było to wielkie wydarzenie zarówno dla kolonii polskiej, która w tym mieście liczyła 400 rodzin, jak i dla Słowaków.

Czytelnia Polska w Koszycach wspólnie z miejscową Macierzą Słowacką urządzała wycieczki do Polski, korzy-

tając przy tym z pomocy Wł. Semkowicza, a także całej sekcji Towarzystwa Słowiańskiego w Krakowie, a zwłaszcza jego prezesa Romana Zawilińskiego. Z inicjatywy Czytelni Polskiej pod patronatem Wicekonsula RP urządzono w 1928 i 1929 roku odczyty o „Polsce Współczesnej“. Odczyty te odbyły się w wielu miastach Słowacji, pisały o nich gazety słowackie. Miało to duże znaczenie dla propagandy polskiej w Słowacji.⁷

Bardzo ciekawą formą współpracy kulturalnej były audycje w koszyckim radiu, tzw. trialogi polsko – czesko – słowackie. Znani aktorzy wcielali się w postacie: Polaka – Skrzetuskiego, Słowaka – Holiego i Czecha – Dvořáka. Ustami tej słynnej trójki mówiono o konieczności dalszego wzajemnego zbliżenia, poznania m. in. po to, by tworzyć barierę przeciwko zaborczości niemieckiej.

Obok tej działalności Konsulat otaczał również opieką Polaków zamieszkanych we wschodniej Słowacji. Prowadził akcję zmierzającą do utworzenia szkół polskich w swym okręgu. Według danych przekazanych w 1928 roku przez wicekonsula Henryka Wielowieyskiego do MSZ, kolonia polska w samych tylko Koszycach liczyła ponad 400 rodzin, a w całym okręgu kompetencji placówki, tzn. we wschodniej Słowacji, około 5 tys. rodzin, czyli ponad 12 tys. ludzi (wśród nich około 5 tys. dzieci do lat szesnastu). Pomimo to nie było tam wcale szkół polskich⁸.

O dokładnych raportach na ten temat przesyłanych z Koszyc w naszym Ministerstwie Spraw Zagranicznych zapomniano, a już prawie graniczy z ignorancją instrukcja MSZ ze stycznia 1929 roku do konsulatu w sprawie kontroli placówek kulturalnych nad szkołami polskimi za granicą. Ministerstwo instruuje w niej swych podwładnych, by roztoczyli szczególną opiekę nad szkołami istniejącymi w ich okręgu oraz bacznie kontrolowali działalność poszczególnych nauczycieli, dodając: „ (...) MSZ pragnie zaznaczyć, że uczyniło Wicekonsulat RP odpowiedzialnym za stan szkolnictwa polskiego w swym okręgu“⁹.

Nutę poirytowania wyczuwa się w odpowiedzi placówki koszyckiej, że szkół polskich na całej Słowaczynie (tak wtedy pisano) nie ma.

Wicekonsul Wielowiejski podjął energiczne starania o założenie szkół polskich we wschodniej Słowacji jeżeli nie państwowych to prywatnych. Poparł go w tym Pierwszy Zjazd Polaków ze Wschodniej Słowaczyny, który odbył się 3 maja 1930 roku w lokalu Czytelni Polskiej w Koszycach.

Długie starania o polską szkołę nie przyniosły zamierzonego rezultatu, a w dodatku Macierz Szkolna w Czecho-słowacji (w Czeskim Cieszyńsku) odmówiła pomocy Wielowiejskiemu w dalszych zabiegach o szkołę polską, donosząc, że ze względów taktycznych zmuszona była wycofać prośbę w tej sprawie, wystosowaną do Ministerstwa Szkolnictwa w Bratysławie¹⁰.

W trzy lata później, tj. w 1934 roku „Slovanský Přehled“ pisał, że szkół polskich w Słowacji rzeczywiście nie ma. Przyznawał także, że z oficjalną statystyką czechosłowacką nie wszystko jest w porządku, skoro podaje ona (według obliczeń z 1930 roku), że w Słowacji żyje 933 obywateli narodowości polskiej, a dalej, że w szkołach czechosłowackich uczy się 923 uczniów narodowości polskiej. Wynikało więc z powyższych danych, że obywatele polscy w Czecho-słowacji składają się tylko z dzieci i młodzieży w wieku szkolnym.

Niemniej, zastrzegał się „Slovanský Přehled“, prasa polska nie ma prawa z tej okazji pisać o niesprawiedliwym podziale Spisza i Orawy, bo to sugeruje „imperialistyczny cel wyzwolenia Słowacji, leżący u podstaw dążeń do przywrócenia wspólnej granicy polsko – węgierskiej“¹¹.

Dalsze starania Wicekonsulatu RP w Koszycach o szkołę polską we wschodniej Słowacji zostały przerwane z powodu likwidacji tej placówki 1 lipca 1931 roku. Jego kompetencje przejął częściowo Wicekonsulat, a następnie Konsulat RP w Użhorodzie. Konsulat w Użhorodzie zajmował się przede

wszystkim sprawami Rusi Podkarpackiej, jednak do jego kompetencji terytorialnej włączono też niektóre wschodnie powiaty Słowacji¹².

Wydać się, że zlikwidowanie tak pożytecznej placówki, jaką był Wicekonsulat RP w Koszycach, odbiło się ujemnie na naszych sprawach we wschodniej Słowacji. Żałowała tego również strona słowacka. Wicekonsul Henryk Wielowiejski cieszył się powszechnym szacunkiem, jego współpraca z prasą słowacką, a zwłaszcza ze „Slovanským Východem“ była bardzo ożywiona. Pod wpływem tej współpracy „Slovanský Vychod“ wiele miejsca poświęcał kwestii ulepszenia połączenia kolejowego wschodniej Słowacji z Polską, potrzebie ożywienia turystyki itd¹³.

Powstały 1 listopada 1925 roku Konsulat RP w Bratysławie już w o wiele mniejszym stopniu interesował się wschodnią Słowacją i w zasadzie mało znał ten teren, chociaż Wicekonsulat RP w Koszycach formalnie mu podlegał. Nie pomógł nawet fakt, że pierwszym Konsulem został Roman Staniewicz, który awansował na to stanowisko właśnie z funkcji wicekonsula w Koszycach.

Poznámky

- ¹ Wł. Semkowicz: Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku (reprint), Kraków 1995. Odbitka z pracy zbiorowej Słowacja i Słowacy t. II (Biblioteka słowacka Nr 2), Kraków 1938.
- ² R. Zawiliński: Słowacy ich życie i literatura, Warszawa 1899, s. 27 – 28.
- ³ Zob. „Gazeta Polska“ z 17 IX 1919, „Gazeta Warszawska“ z 20 IX 1919.
- ⁴ AAN, MSZ, Koszyce 2: Raport konsula Staniewicza do MSZ, X 1924.
- ⁵ AAN. Koszyce, 39: Wicekonsul RP w Koszycach H. Wielowiejski do MSZ. Wydział P VI w Warszawie. 17 VIII 1928. Zob. też o premierze sztuki Zbierzchowskiego „Slovanský Přehled“, R. XX. Praha 1928, s. 361.
- ⁶ Wiersz zamieszczony był w „Ilustrowanym Kurierze

Codziennym“ („IKC“) z 6 IV 1928 r. Znajdują się tam też relacje Zbierchowskiego z pobytu w Koszycach.

⁷ E. Orlof: Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1919 – 1937, Rzeszów 1984, s. 79.

⁸ AAN, MSZ, Koszyce 39: Prez. 275/28. Raport Wielowieyskiego z 11 VIII 1928.

⁹ AAN, MSZ, Koszyce 27: MSZ Dep. Konsularny do Wicekonsulatu w Koszycach, 23 I 1928.

¹⁰ AAN, Koszyce 27: Macierz Szkolna w Czechosłowacji. Czeski Cieszyn, do Konsulatu Polskiego w Koszycach, 19 maja 1931.

¹¹ „Slovanský Přehled, Praha 1934, R. XXVI, s. 124.

¹² Warto wspomnieć, że pierwszym wicekonsulem został dr Zygmunt Zawadowski, który pełnił tam funkcję do 1930 roku (poprzednio w Koszycach). Po nim konsulem do 1934 roku był Michał Świerzbiniński, a następnie dr Mieczysław Chałupczyński. Zob. Rocznik Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej według stanu na 1 IV 1937, Warszawa 1937, s. 52.

¹³ Zob. „Slovanský Vychod“ z 20 II i 20 III 1930 roku.

SLOVENSKÁ EMIGRÁCIA V POLSKU A MAĎARSKU V ROKOCH 1919-1921.

Maroš Hertel (Bratislava)

Od začiatku pôsobenia slovenskej emigrácie v strednej Európe možno rozlišovať v jej činnosti dva hlavné smery, ktoré sa snažili vyriešiť otázku štátoprávneho postavenia Slovenska inak ako v spojení s Čechmi: slovensko – poľský a slovensko – maďarský. Toto rozdelenie bolo logickým vyústením geopolitických zmien, ktoré nastali po skončení prvej svetovej vojny. Činnosť slovenskej emigrácie bola priamo závislá od vývoja poľsko – maďarských vzťahov¹ a ich územných požiadaviek voči Československu. Poľsko si robilo nároky na územie Tešína, Oravy a Spiša. Maďarsko sa nezmierilo so stratou Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Súčasne mali poľskí a maďarskí vládni predstavitelia záujem na vytvorení spoločných hraníc medzi oboma štátmi. Prekážkou realizácie tohto projektu bolo územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi tvoriace súčasť ČSR. V záujme vytvorenia spoločnej hranice sa snažili využiť poľská a najmä maďarská vláda autonomistické hnutie na Slovensku, podporovali činnosť slovenskej emigrácie na svojom území a na mierových rokovaníach v Paríži sa snažili dosiahnuť vykonanie plebiscitu na sporných územiach. Slovenská emigrácia sa stala prakticky len jedným z nástrojov, popri vojenských plánoch, na dosiahnutie mocenských ambícií Poľska resp. Maďarska v stredoeurópskom priestore.

Prvým konkrétnym výsledkom poľsko – maďarskej spolupráce bolo poskytnutie všestrannej poľskej pomoci päťčlenej slovenskej delegácii vedenej predsedom Slovenskej ľudovej strany Andrejom Hlinkom v septembri 1919. O možnom príchode delegácie zo Slovenska informoval maďarský diplomatický zástupca vo Varšave gróf István Csekonics poľského námestníka ministra zahraničných vecí W. Skrzyżyńskiego už

v polovici júna 1919. Csekonics Skrzyżyńskému vysvetlil, že pripravovaná akcia je namierená proti českej politike a je prospešná aj poľským záujmom.²

Rozhodnutie A. Hlinku odcestovať na parížsku mierovú konferenciu bolo iniciované zo strany Františka Jehličky, ktorý už pravdepodobne v tomto období bol v styku s maďarskou vládou. Hlinka sa k tejto záležitosti neskôr vyjadril: „Rozhodnutí odcestovať vzniklo ve mně teprve 27. srpna po návštěvě dra Jehličky, vlastně po tom, když mně Jehlička byl navštívil a svůj úmysl ohledně zájezdu do Paříže sdělil.“³ Účelom cesty na mierovú konferenciu malo byť dosiahnutie záruk na zabezpečenie autonómie Slovenska v rámci ČSR podľa Pittsburskej dohody. 28. augusta 1919 opustil Hlinka spolu s Jehličkom a Štefanom Mnoheľom územie Československej republiky a cez Tešín odcestovali do Varšavy. Vo Varšave sa k trojici cestujúcich pripojil Dr. Jozef Rudinský a Jozef Kubala. Slovenská delegácia tu obdržala z poľskej strany pasy na falošné mená⁴, odporúčajúce listy a finančné prostriedky. Súčasne Hlinku so svojimi spoločníkmi prijal J. Pilsudski, ktorý sa kladne vyjadril k slovenským snahám, pričom prisľúbil vydanie inštrukcií poľskej delegácii v Paríži, aby poskytla pomoc slovenskej delegácii. Do Paríža Hlinka a spol. dorazili 20. septembra 1919, keď museli prekonať pomerne dlhú cestu z poľského územia cez Rumunsko, Juhosláviu, Taliansko a Švajčiarsko. Táto trasa bola volená zámerne, aby nevzbudzovala zdanie, že ide o akciu podporovanú maďarskou vládou.

O príchode slovenskej delegácie do Paríža a o jej poľskej podpore už bola vopred informovaná československá mierová delegácia. Poľskí delegáti preto museli zaujať k slovenským požiadavkám zdržanlivý postoj, čo im však nezabránilo v tom, aby Hlinkovi a Jehličkovi vyplatili na ich akciu pomerne vysoký finančný obnos 10 000 francúzskych frankov.⁵

Až v Paríži vypracoval Jehlička memorandum určené mierovej konferencii s názvom „Pre mier v strednej Európe. Memorandum Slovákov mierovej konferencii.“

Hoci zmienené memorandum obsahuje francúzsky preklad Pittsburskej dohody⁷, z hľadiska ďalšej Jehličkovej činnosti sú dôležité pasáže, ktoré sa odvolávajú na mierovú zmluvu podpísanú 10. septembra 1919 v Saint Germain en Laye. V tzv. malej saintgermanskej zmluve sa ČSR zaviazalo, že územie Podkarpatskej Rusi bude samosprávnou jednotkou v rámci Československa s vlastným snemom so zákonodárnou mocou vo veciach jazykových, vyučovacích, náboženských a otázkach miestnej správy. Guvernér Podkarpatskej Rusi zodpovedal rusínskemu snemu a mal byť vymenovaný prezidentom ČSR.⁸ V samotnom texte memoranda sa Jehlička priamo odvoláva na tieto pasáže saintgermanskej zmluvy, pričom žiadal, aby aj Slováci boli uznaní za národnostnú menšinu so zabezpečením takých práv, aké mali Rusíni. Súčasne žiadal vypísanie plebiscitu na území Slovenska.

Hlinka podobne ako ostatní členovia delegácie memorandum podpísal, nepoznal však jej presný obsah. Poznal len jeho základné zásady „bylo mně známo, že v tomto memorandumu požadují pro Slovensko autonomii a plebiscit, vztahně, že se tam učiní zmínka o tom, aby pokud by pochybovali o hodnověrnosti a autetičnosti přednesených snah a stížností, aby se dovolala konference přímo lidu.“⁹ Akokoľvek boli Hlinkove pohnútky na vykonanie Parížskej cesty oprávnené, nesvedčili o jeho prílišnej politickej prezieravosti. V čase, keď sa len pripravovala mierová zmluva s Maďarskom boli takéto kroky pre autonomistické hnutie a československú zahraničnú politiku škodlivé. V priebehu mierových rokovaní s Maďarskom v prvej polovici roku 1920 maďarská delegácia zaradila Hlinkovo memorandum medzi vlastný dôkazový materiál a súčasne požadovala vypísanie plebiscitu na Slovensku.

Hlinka sa pričinením československej delegácie v Paríži na zasadnutie mierovej konferencie so svojimi návrhmi nedostal. Bez dosiahnutia konkrétneho výsledku sa A. Hlinka vrátil v októbri 1919 do Československa, kde bol zatknutý.

Ostatní členovia delegácie ostali v zahraničí. S. Mnohí odcestovali do Poľska a F. Jehlička po kratšom pobyte vo Viedni do Budapešti. J. Rudinský a J. Kubala vycestovali do Spojených štátov amerických. Jedine Rudinský bol poverený ľudovou stranou, aby v jej mene „vyjednával a menovite ohľadom vydobytia autonómie Slovenska v Amerike širokú agitáciu vyvinul.“¹⁰

Príchod F. Jehličku do Budapešti v októbri 1919 výrazne posilnil rady tu pôsobiacej slovenskej emigrácie, ktorá sa snažila spolu s maďarskou vládou udržať Slovensko v rámci Uhorska. Jehlička tento svoj krok odôvodnil v liste adresovanom Hlinkovi nasledovne: „Jako som sa dozvedel, čo s tebou Česi robia, hneď som upovedomil priateľov v Paríži, našich v Amerike, písal som články do Reichspostu, potom sľúbili mi zakročiť v záležitosti Tvojho vyslobodenia nuncius, Troubridge – anglický vyslanec a Lorey americký vyslanec v Pešti. Vidiac, že Česi nehľadajú pokoja vstúpil som do styku s maďarskou vládou.“¹¹ Vo vzťahu k maďarskej vláde vystupoval Jehlička ako Hlinkov splnomocnenec. Z citovaného listu vyplýva, že to tak nebolo. S podporou Zoltána Sviezsényiho a Viktora Dvortsáka založil Jehlička v Budapešti začiatkom decembra 1919 Promaďarskú slovenskú ľudovú stranu (Magyarbarát tót néppárt). Založenie strany, aspoň podľa predstáv jej zakladateľov, malo prakticky potvrdzovať vôľu Slovákov žiť aj naďalej po boku Maďarov v jednom štáte. Postavenie Slovákov v Uhorsku však malo byť právne zabezpečené. V záujme tohto cieľa bol na základe rokovaní medzi Jakubom Bleyerom (maďarský minister pre národnostné menšiny) a zástupcami Slovákov v Budapešti F. Jehličkom, M. Kmoškom, Z. Sviezsényim a ďalšími, vypracovaný návrh politickej autonómie Slovenska. Autonómia sa mala vzťahovať na územie horného Uhorska obývaného Slovákmí. Týkala sa oblasti školstva, cirkevných záležitostí, kultúry a sociálnej starostlivosti. Najvyšším správnym a súčasne výkonným orgánom na Slovensku malo byť slovenské gubernium (snem) na čele s guvernérom.¹² Uvedený

návrh je zjavne inšpirovaný ustanoveniami týkajúcimi sa samosprávneho postavenia Podkarpatskej Rusi v ČSR, obsiahnutými v saintgermanskej mierovej zmluve, na ktoré sa odvolával Jehlička v parížskom memorande.

Návrhom na autonómiu Slovenska sa zaoberala maďarská ministerská rada na svojom zasadnutí dňa 9. januára 1920. Predkladateľ návrhu J. Bleyer vysvetlil, že pri vypracovaní sa riadil zásadou, aby boli národnostiam v Uhorsku zabezpečené také práva, ktoré by im umožnili ich národný rozvoj.¹³ Súčasne mal na zreteli zachovanie územnej integrity Uhorska a zachovanie jeho maďarského rázu. Hoci ministerská rada návrh prijala, možno vážne pochybovať o jeho prípadnom realizovaní v praxi. Skutočný dôvod prijatia návrhu autonómie Slovenska veľmi jasne sformuloval na zasadnutí ministerskej rady predseda maďarskej vlády Karol Huszár: „Hoci s ťažkým srdcom, dnes musíme urobiť tento príslub (autonómie Slovákom). Gróf Albert Apponyi (vedúci maďarskej mierovej delegácie v Paríži – pozn. M. H.) týmto argumentuje na mierovej konferencii a na tomto bude stavať požiadavku vykonania plebiscitu (na Slovensku).“¹⁴

Jehličkovo účinkovanie v Budapešti ostro odsúdil výkonný výbor Slovenskej ľudovej strany na svojom zasadnutí 31. decembra 1919 v Ružomberku. Takisto uväznený Hlinka v dopise redakcii denníka „Čech“ uviedol, že Jehličkovi žiadne splnomocnenie nedal a to „čo robí, robí na svoju ruku a nech sám zodpovie za to. Náš boj nie je oproti Čechom ako takým, ale bojujeme proti tým, ktorí svojím pokrokárstvom a neverou sejú na Slovensku rozkol.“¹⁵

Napriek týmto negatívnym správam zo Slovenska, sa Jehlička snažil nadviazať kontakty s predstaviteľmi ľudovej strany a získať ich pre promaďarskú orientáciu. Začiatkom marca 1920 podnikol riskantnú cestu na Slovensko, kde bol naňho vydaný zatykač, a navštívil Ferdiša Jurigu. Jehlička priniesol Jurigovi plán autonómie Slovenska schválený maďarskou vládou.¹⁶ Výsledok schôdzky síce nie je známy, no Juriga ako známy predprevratový slovenský národný pra-

covník, všetky Jehličkove prípadné návrhy určite odmietol.

Z poverenia maďarskej vlády odcestoval F. Jehlička na jar 1920 do Poľska, aby sa tam pokúsil oslabiť, resp. získať na svoju stranu slovenskú emigráciu vedenú Štefanom Mnoheľom.

Mnoheľ totiž pomocou poľských vládnych kruhov začal vydávať v novembri 1919 v poľskom Tešíne časopis Slováč. Ne jeho stránkach sa snažil propagovať ideu samostatného Slovenska, ktoré malo úzko spolupracovať s Poľskom.¹⁷ Mnoheľ, bývalý hlavný redaktor ružomberského Slováka, bol v kontakte s generálnym tajomníkom ľudovej strany Františkom Ungerom prostredníctvom Gejzu Ďuranu. Unger po Hlinkovom uväznení vyslal Ďuranu do Poľska, aby sa snažil získať podporu poľských činiteľov s cieľom oslobodenia A. Hlinku.¹⁸ Ďurana navštívil 15. októbra 1919 v Novom Targu kňaza Ferdinanda Machaya, ktorý ho skontaktoval s poľskými vojenskými predstaviteľmi: generálom Galicom a poručíkom Gwiżdžom. Spolu s poručíkom Gwiżdžom odcestoval Ďurana do Varšavy, kde rokoval v Hlinkovej záležitosti s vice-maršálkom poľského sejmu Osieckim. Súčasne mal Ďurana dostať od poľského ministra zahraničných vecí Pateka príslub, že v prípade odtrhnutia sa Slovenska od ČSR, by Poliaci poskytli Slovákom všestrannú morálnu a materiálnu podporu.¹⁹

Po príchode G. Ďuranu na Slovensko sa Unger rozhodol opustiť územie Československej republiky. 2. januára 1920 Unger emigroval do Poľska, kde sa pripojil k tam pôsobiacemu Š. Mnoheľovi.

V polovici marca pricestoval do Poľska F. Jehlička, M. Kmoško, A. Štefan a Margorin, aby sa pokúsili nadviazať kontakt s Ungerom a Mnoheľom, ktorých poľská agitácia oslabovala Jehličkovu akciu za pripojenie Slovenska k Maďarsku. Na spoločnej porade horemenovaných v Krakove 16. marca 1920 však nedošlo k dohode o jednotnom postupe. Unger a Mnoheľ neustúpili zo svojho

propoľského stanoviska. Po neúspechu porady sa Kmoško, Štefan a Margorin vrátili do Maďarska, pričom Jehlička ostal v Poľsku a začal spolupracovať s Ungerom.²⁰

Prostredníctvom Ungera sa Jehlička snažil nadviazať kontakt s poľskými vládnymi činiteľmi a zistiť, aké by zaujali stanovisko v prípade vyhlásenia nezávislosti Slovenska. S ohľadom na vývoj vojenskej situácie na poľsko – sovietskom fronte bola odpoveď poľskej vlády pomerne jednoznačná. Poliaci sa síce otvorene nepostavili proti idey samostatnosti Slovenska, odporučili však Jehličkovi, aby aj naďalej pracoval na svojom programe, t.j. na autonómii Slovenska v rámci Uhorska.²¹

V máji 1920 pricestovali do Poľska Dvortsák a Margorin, ktorí vystupovali ako splnomocnenci najvyššieho veliteľa maďarskej armády M. Horthyho. Oznámili Jehličkovi, že vojenská operácia voči Slovensku začne v priebehu 2 – 3 týždňov.²² Za takejto situácie pristúpil Jehlička na utvorenie Slovenskej národnej rady s dočasným sídlom vo Varšave. Jehlička prijal predsedníctvo SNR, podpredsedmi sa stali Dvortsák a Unger. Ďalšími členmi boli Kmoško, Margorin a Svieszyński. Úlohou SNR podľa jej programového vyhlásenia malo byť prevzatie verejnej správy na Slovensku po okupácii maďarským vojskom. Po vykonaní parlamentných volieb mal slovenský snem rozhodnúť o tom, či sa Slovensko pripojí k Maďarsku, Poľsku alebo sa stane samostatným štátom. V prípade, ak by slovenský snem rozhodol o pripojení Slovenska k Maďarsku, Slovensko malo mať zaručenú samosprávu podľa návrhu autonómie, ktorý schválila maďarská vláda.²³

Prijaté programové vyhlásenie SNR bolo výrazom absolútnej nemohúcnosti predstaviteľov slovenskej emigrácie v Poľsku akýmkoľvek spôsobom vplývať na budúce postavenie Slovenska v prípade maďarskej okupácie. Snem okupovanej krajiny predsa nemohol rozhodnúť o prípadnom pripojení k Poľsku či vyhlásení nezávislosti. Jedinou alternatívou ostávalo spojenie s Maďarskom. Maďarská vláda však neda-

la SNR žiadne garancie ohľadom splnenia požiadavky autonómie Slovenska.

Tejto okolnosti si bol vedomý aj Jehlička. Preto sa snažil intervenovať v tomto zmysle u maďarských politických a cirkevných predstaviteľov. V liste z 19. júla 1920 adresovanom bývalému uhorskému primasovi Jánovi Csernochovi Jehlička napísal: „Som za to, aby sme sa pripojili k Maďarsku ... Považujem za nevyhnutné, aby sa uspokojili aspirácie Slovákov po samostanosti. Odkedy sa deti môžu učiť v materčine sa tieto snahy stali samozrejmosťou. S týmto musí rátať aj maďarská vláda ... Preto bude dobré, ak maďarská vláda prijme moje návrhy, ktoré som poslal do Budapešti, alebo sa k nim aspoň podstatne priblíži.“²⁴

Žiaľ nie je známe, aké konkrétne návrhy Jehlička poslal do Budapešti. Pravdepodobne však boli zamietnuté, pretože sa Jehlička spolu s Ungerom začiatkom septembra 1920 priklonili k riešeniu slovenskej otázky prostredníctvom Poľska. Svoj nový program publikovali na stránkach Slováka vychádzajúceho v Zakopanem. Ústredným bodom ich nového programu sa stalo heslo „Slovensko Slovákom.“ Keďže Slováci neboli sami dost silní, „Národná Rada Slovenská chce, aby sme sa opreli o milý a mocný 40-miliónový bratský národ poľský. My budeme žiť s Poľskom vo federácii.“²⁵ Nová Jehličkova a Ungerova orientácia nenašla takmer žiadnu podporu u poľských vládnych kruhov a v Maďarsku vzbudila veľkú nevôľu. Maďarský vyslanec vo Varšave gróf Csekolics hlásil do Budapešti, že tejto skutočnosti netreba pripisovať veľký význam. Jehlička by podľa Csekolicsa mohol spôsobiť problémy len vtedy, ak by sa spojil s propoľskými oravsko-spišskými agitátormi, čo by nevyhovovalo intenciam maďarskej vlády. S ohľadom na Jehličkov obrat Csekolics predbežne zastavil hmotnú podporu pre Jehličku a jeho časopis.²⁶

V októbri 1920 odcestoval Jehlička do Spojených štátov amerických, kde chcel získať finančné prostriedky pre svoju akciu medzi americkými Slovákami. Súčasne mal v úmysle získať dobrovoľníkov pre slovensko-poľské légie formované

na území Poľska. Jehlička dúfal, že sa mu podarí získať 5000 dobrovoľníkov.²⁷ Légie budované na slovensko-poľskom pohraničí mali v prípade maďarského vpádu na Slovensko koordinovať svoj postup z Poľska na slovenské územie s maďarskou armádou. Samotná Jehličkova americká cesta sa skončila bez dosiahnutia konkrétneho výsledku. Po návrate do Poľska sa vrátil ku svojej pôvodnej maďarskej orientácii.

Medzičasom však Unger vyhlásil v Poľsku 25. mája 1921 samostatnú Slovenskú republiku. Podľa Ungerovho projektu sa mala stať Slovenská národná rada dočasnou slovenskou vládou, ktorá odo dňa vyhlásenia samostatnosti preberala na území Slovenska zákonodarnú, administratívnu a vojenskú moc.²⁸ Predsedom dočasnej slovenskej vlády sa stal Jehlička. Unger bol podpredsedom vlády a súčasne ministrom zahraničných vecí.

Pomerne dlhý čas bolo okolo dočasnej slovenskej vlády ticho. Až začiatkom septembra 1921 vyhľadal Unger v jej mene grófa Csekolicsa so žiadosťou, aby maďarská vláda uznala toto zoskupenie za dočasnú slovenskú vládu.²⁹ Unger súčasne oznámil Csekolicsovi, že popri Slovenskej ľudovej strane a Krajinskej kresťansko socialistickej strane vyslali do dočasnej vlády svojich splnomocnených zástupcov aj iné politické strany zo Slovenska. Dočasná vláda prostredníctvom Ungera žiadala, aby jej boli podriadené všetky politické a vojenské organizácie pôsobiace na Hornom Uhorsku. Uznatie maďarskou vládou nemuselo byť verejné, ale čisto dôverné, prípadne formou ústnej deklarácie.

Csekolics odporúčal maďarskej vláde prijatie týchto návrhov, pretože považoval zjednotenie slovenskej akcie v jedných rukách, ktoré zdanlivo neboli v kontakte s maďarskou vládou, za dobrú myšlienku. Súčasne Csekolics navrhol, aby bola stanovená hmotná podpora dočasnej vláde v rozpätí 15-20 miliónov maďarských korún.³⁰

Maďarský minister zahraničných vecí gróf Bánffy nepovažoval uznanie dočasnej slovenskej vlády v Poľsku ani

v navrhutej dôvernej forme za vhodné.³¹ Maďarské ministerstvo zahraničných vecí však prisľúbilo vyplácať Jehličkovi a Ungerovi sumu 320 000 poľských mariek na zabezpečenie pravidelného vydávania Slováka, ktorý opäť začal vychádzať začiatkom roka 1922.³²

Činnosť slovenskej emigrácie v Poľsku, resp. Maďarsku bola priamo závislá od politiky maďarskej vlády, ktorá sa v medzivojnovom období snažila obnoviť územnú integritu Uhorska. Slovenská emigrácia sa stala len jednou z možných alternatív, ako tento cieľ dosiahnuť. Svojou aktivitou však priamo ohrozovala národné záujmy Slovákov, ktorí využili jedinou historickú príležitosť na to, aby spolu s Čechmi založili v októbri 1918 spoločný štát. Zo slovenskej strany išlo o akt vlastnej národnej záchrany pred úplným zmiznutím v mori hungarizmu.

Poznámky

- ¹ Blížšie o poľsko – maďarských vzťahoch Kovács, E.: *Magyar-lengyel kapcsolatok a két világháború között*, Budapest 1971. Kramer, J.: *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike 1918-1938*, Bratislava 1957.
- ² Valenta, J.: *Poľská republika a Slovensko v roce 1919*, In: *Historický časopis*, 13, 1965, 3, str. 405.
- ³ Slovenský národný archív (SNA), zbierka mikrofilmov (zb. m.) Slovenská ireidenta, kotúč II.B-50. Zápisnica o výsluchu A. Hlinku vo väznici na Mírove zo dňa 31. októbra 1919.
- ⁴ Pasy boli vydané na tieto falošné mená: A. Hlinka – Jozef Berger, F. Jehlička – Dr. Anton Jaworski, Š. Mnoheľ – Marcel Długoszewski, J. Rudinský a J. Kubala mali pasy vystavené na svoje pôvodné mená.
- ⁵ Szklarska-Lohmanowa, A.: *Záujem Poľska o Slovensko v rokoch 1918-1930*, In.: *Historické štúdie*, 15, 1970, str. 215.
- ⁶ Valenta, J.: cit. d., str. 407.
- ⁷ Bartlová, A.: *Andrej Hlinka*, Bratislava 1991, str. 69.
- ⁸ *Sbírka zákonu a nařízení 1921*, č. 508, str. 2308.

- ⁹ SNA, zb.m. Slovenská ireidenta, kot. II. B-50. Zápisnica z výsluchu A. Hlinku.
- ¹⁰ SNA, f. V. Šrobár, kr. 3, sig. 15/13 Maďarská propaganda proti republike. Poverenie pre Rudlinského podpísali: A. Hlinka, F. Unger, I. Grebáč-Orlov a Š. Mnoheľ 29. augusta 1919.
- ¹¹ SNA, Zb.m. Slovenská ireidenta, kot. II.B-50.
- ¹² Houdek, F.: *Vznik hraníc Slovenska*, Bratislava 1931, str. 223.
- ¹³ Tilkovszky, L.: *Területi integritás és területi autonómia*. In.: *Századok*, 134, 2000, 3, str. 589.
- ¹⁴ Tamže, str. 594.
- ¹⁵ Slováč, 20. 12. 1919.
- ¹⁶ Bartlová, A.: *Ferdiš Juriga a Slovenská ľudová strana*. In.: *Ferdiš Juriga*, Bratislava 1992, str. 37.
- ¹⁷ Szklarska-Lohmanowa, A.: cit.d., str. 216.
- ¹⁸ SNA, Zb. m. Slovenská ireidenta, kot. II.B-51. Výpoveď G. Ďuranu na Policajnom riaditeľstve v Bratislave 12. septembra 1920.
- ¹⁹ Tamže.
- ²⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), fond MSZ, konsulat RP v Bratyslawie, sig. 1.
- ²¹ Tamže.
- ²² SNA, Zb. m. Slovenská ireidenta, kot.II.B.-51, Výpoveď G. Ďuranu na PR v Bratislave 12. 9. 1920.
- ²³ Kramer, J.: cit.d. str. 51.
- ²⁴ Zb.m. Historického ústavu SAV, kot. 32, 221/Res.pol.
- ²⁵ Zb.m.HÚ SAV, kot.32, výpis z novín Slováč 8.9.1920.
- ²⁶ Zb.m.HÚ SAV, kot.32, 376Res/1920.
- ²⁷ Zb.m.HÚ SAV, kot.32, 8157pol/1920.
- ²⁸ Státní ústřední archiv, f. MV-prez., 1919-1924, IV.H 32, 225-59-4. Přehled činnosti Dr. F. Jehlicsky. Za materiál ďakujem pani Dr. A. Bartlovej.
- ²⁹ Zb.m.HÚ SAV, kot.32, 357Res/1921. Csekonicsov telegram do Budapešti zo 6.9.1921.
- ³⁰ Tamže.
- ³¹ Zb.m.HÚ SAV, kot.32, 397Res/1921.
- ³² Kramer, J.: cit.d., str. 85.

NA ZÁVER

ROMANTIZMUS V REALITE SÚČASNOSTI

Pojem romantizmu v našom vedomí pôsobí v dvoch významoch: (1.) ako denotát – pomenovanie historicky vymedzenej fázy umeleckého vývinu a estetického myslenia a (2.) ako odvodené označenie individuálne a citovo exponovaných prejavov a vlastností reálneho diania bez historického ohraničenia,¹ teda i prejavov a vlastností vyskytujúcich sa mimo hraníc jeho historického vymedzenia (napr. v súčasnosti). Pre literárnohistorický výskum je smerodajné denotatívne chápanie romantizmu, ktoré má pôvodný a primárny charakter. Ostatné sú jeho konotatívnymi odvodeninami. Dôležité však je, že i prvé i druhé chápanie romantizmu má svoje prirodzené konzekvencie nielen v oblasti reflexivity, ale aj v oblasti hmotnej a slovesnej kreativity, lebo tak, ako sa v romantickom období kodifikoval charakteristický štýl tvorby a myslenia, tak sa v nasledujúcich obdobiach vytvorili a stále vytvárajú jeho vývinové variantné modifikácie s väčším alebo menším množstvom charakteristických romantických prvkov.

Tento fakt nám umožňuje objektívne komparovať a konfrontovať pôvodné vlastnosti romantizmu s hodnotami realizujúcimi sa v nasledujúcich vývinových fázach ako ohlas určitých výrazových kategórií, ktoré sa prejavili ako stále, schopné regenerácie v nových myšlienkových a umeleckých postupoch.

Nejde o mechanické prenášanie romantických hodnotiacich kritérií do iných, ale o pragmatické uvažovanie o tom, čo z vlastností a hodnôt romantizmu sa nám javí ako živé a podnetné, aké je ich miesto v súčasnom komunikatívnom systéme a v akých formách sa to uskutočňuje. Ide praxe o konfrontáciu vývinových dispozícií romantického výrazo-

vého systému. Toho systému, ktorý sa v prvej polovici 19. stor. prezentoval ako mimoriadne kreatívny, progresívny, účinný tak v estetických ako aj ideových dimenziách umeleckej tvorby. Prirodzene, konštituoval sa hlavne ako špecifický výraz svojej doby. V priebehu trvania viaceré jeho špecifické a charakteristické vlastnosti nadobudli platnosť všeobecných hodnôt, v ktorých sa vytvorili predpoklady pre tzv. parciálnu kontinuitu romantizmu, založenú na historickej skúsenosti týchto hodnôt a na nových potrebách literárnej tvorby.

V slovenskej literatúre romantizmus predstavuje vrcholnú fázu obrodeneckej aktivity, pretavenej do slovesného výrazového aktu. Svojím nástupom inicioval všeobecný prelom estetického myslenia a tvorby, ktorý spájal s prelomom vo vzťahu k životnej a spoločenskej realite jednotlivca i národa. Od svojich začiatkov sa prezentoval ako dynamický prejav aktivity, tvoriaci rozhranie dvoch vývinových epoch. Predchádzajúca, poznačená umŕtvenými regulami klasicizmu, nová – uvoľnená, zacielená na aktívny styk tvorby a života. Názov nášho zborníka dobre vystihuje dvojzrnmú pôsobnosť romantizmu: nadväznosť na národnú tradíciu, na duchovné zdroje ľudového myslenia a tvorby, a tým aj nadväznosť na organickú perspektívu národných aktivít. Z tradície si vyberal ľudové podnety, národné akcentovanie literárneho prejavu, historickú argumentáciu národnej existencie, ideový, tematický a jazykový materiál, základné druhové, žánrové a verzologické formácie. A tie sa ďalej modifikovali a kreovali v duchu nových literárno-umeleckých potrieb a snáh.

Romantizmus, tak poľský ako aj slovenský, vyrástol z troch koreňov: z ľudovej slovesnosti, historizmu a ideí národného oslobodenia. Ľudovosť bola determinujúcim faktorom romantickej literatúry, platným i v západoeurópskom romantizme. V slovanských literatúrach, na rozdiel od literatúry anglickej, francúzskej či nemeckej, obsahoval závažnú charakteristickú črtu: národne a sociálne determi-

nované vedomie slovanskej súdržnosti. Možno tu hovoriť o slovanskej koncepcii ľudovosti, ktorú tak vysoko vyzdvihoval J. G. Herder vo svojej práci o filozofii humanizmu² a v zbierke ľudových piesní *Hlasy národov v piesňach* (1807). Ľudovosť posilňovala novátorskú náplň slovanských literatúr v zhode s kultúrno-politickými a sociálnymi potrebami doby. Hrála rozhodujúcu úlohu v prelomovom zápase „mladých“ proti „starým“ v známej „walce romantyków z klasykami“.³ Bol to zápas o novú estetickú koncepciu, ktorý si dodnes zachoval svoju inšpiratívnu silu a podnetnosť. V oblasti historizmu romantickí básnici „stali przedewszystkim na historii“,⁴ a podobne tomu bolo aj v tvorbe ich pokračovateľov, hľadajúcich historické odôvodnenie národnej existencie – jej pôvod, povahu a vývinovú perspektívu siahajúcu do dnešných čias. A napokon idey národného oslobodenia naplňovali uvedené sféry romantického myslenia a tvorby formami cielavedomej kultúrno-politickej aktivity, z ktorých mnohé pretrvali do dnešných čias.

Na tomto základe sa uskutočňovalo a stále uskutočňuje pôsobenie romantizmu v nasledujúcich literárnych fázach, u nás napr. v predĺženej životnosti tzv. sentimentálnej postromantickej poviedky šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov (autori: D. Bachát Dumný, F. Kutlík, Š. Ferienčík, P. Beblavý, S. Bodický a iní), ktorá „v ovzduší spoločenskej a politickej depresie (...) ovládla na viac ako desaťročie literárne pole“.⁵ Literárne postavenie tohto typu účinne podporovala oneskorená recepcia historických poviedok poľského romantického prozaika Michała Czajkowského, publikovaných v Sokole v roku 1860 a v Orle (1871-1875),⁶ ktoré prekladal hlavne postromantický básnik, prekladateľ a publicista Andrej Trúchly Sytniansky. Romantizmus dlho dožíval v básnickej tvorbe Ľudovíta Kubániho, o čom svedčí jeho básnická poéma s tematikou poľských dejín *Radziwiłłówna kráľowná poľská*.⁷ K romantickému dedičstvu sa hlásil P. O. Hviezdoslav jednak svojím poňatím indi-

viduálneho prometeizmu (*Deti Prometeusa*), prírodnou lyrikou a neoromantickou drámou *Hájnikova žena*, jednak prekladmi z básnickej tvorby čelných predstaviteľov svetového romantizmu, medzi nimi i prekladmi z básnickej tvorby Adama Mickiewicza a Juliusza Słowackého.⁸

Veľa z romantického búrliváctva, zvýrazneného expresívitou subjektívnej zážitkovosti, možno nájsť v modernizme. Poľskí modernisti po dlhotrvajúcej fáze kritického realizmu a naturalizmu reaktivovali subtilnú lyriku romantikov Juliusza Słowackého a Cypriana Kamila Norwida, ktorých tvorba sa vlastne až na začiatku 20. stor. stala uznávanou hodnotou celonárodného významu. Na tomto základe sa v období Młodej Polski a po prvej svetovej vojne formovala poetika neoromantizmu, ktorá zasiahla také literárne osobnosti, ako bol Kazimierz Przerwa Tetmajer, Stanisław Wyspiański, Jan Kasprowicz, Leopold Staff,⁹ u nás hlavne Ján Kovalík Ústiansky (*Báj Tatier*) a Tichomír Milkin (*V úzkosti o národ, Balady, romance, legendy*).

Podobné prvky romantizmu vystupovali aj v slovenskej a poľskej próze. K. P. Tetmajer svojou *Legendou Tatier*¹⁰ upozornil našich literárnych bádateľov na romantizujúce tendencie slovenského naturizmu a lyrizovanej prózy, analogickej s poľským expresionizmom. Príklady tohto javu možno nájsť v tvorbe celej plejády autorov od J. C. Hronského po Ľuda Ondrejova a Margitu Figuli. Tento typ neoromantickej prózy bol veľmi frekventovaný v medzivojnovom období. Ján Števček našiel jeho stopy aj v povojnovom období v próze Františka Švantnera (*Baladická próza Františka Švantnera*) a Rudolfa Jašíka (*Povesti o bielych kameňoch*), na ktorej ukázal, ako sa „romantická problematiku činu“ presadzovala do realistických zobrazovacích postupov povojnového románu.¹¹

Romantické prvky silne rezonovali v básnickej tvorbe nacionálnych básnikov medzivojnového a vojnového obdobia (M. Rázus, Š. Kréméry, A. Žarnov). Hlavné miesto v tomto reaktivizačnom vzťahu k romantizmu patrí „sedliac-

kemu rebelovi“ Andrejovi Žarnovovi, ktorý okrem charakteristických neoromantických básní prekladal básnické diela poľských romantikov (Mickiewicz, Słowacki, Krasiński) i neoromantikov (Kasprowicz, Lange, Tetmajer).¹² Tento trend už predtým podporovali preklady J. Kellu-Petruškina, P. O. Hviezdoslava, P. Bellu Horala, Š. Kréméryho a literárno-kritické práce slovenských polonistov (S. Mečiar, J. Kúttník Šmálov, J. Bánsky, J. Ambruš, R. Brtáň a ďalší).

Rovnako intenzívne sa utvárali poromantické ohlasy v Poľsku. „Na gruncie polskim,“ píše J. Kulczycka-Saloni, „zaś istniały elementy, które sprzyjały recepcji romantyzmu, a następnie zapewniły mu trwałość nie znaną w innych kulturach europejskich.“¹³ Veľkú pozornosť literárnych tvorcov i bádateľov priťahoval a stále priťahuje Juliusz Słowacki, ktorého diela a myšlienky živo rezonovali v tvorbe viacerých generácií básnikov od Marie Konopnickiej cez Baczyńského a Broniewského po súčasného Ernesta Brylla.¹⁴ Revolučné nálady v tvorbe Władysława Broniewského boli blízke postojom A. Mickiewicza. Poetické reflexie J. C. Norwida vyvolali tvorivý záujem mladých poľských básnikov o existencialistickú „biografiu fatalizmu“. Veľkému záujmu súčasných literárnych tvorcov i čitateľov sa teší romantická dráma, a to aj v spojení s masovokomunikačnými médiami a filmom.

Tvorivý záujem o romantickú literatúru je zjavný aj v súčasnej literárnej vede, tým aj v komparatívnom výskume slovensko-poľských literárnych a kultúrnych vzťahov. Možno vysloviť tvrdenie, že intenzívne vzťahy štúrovcov k poľskému romantizmu sa prejavili ako intenzívne aj v poromantických ohlasoch, v ktorých pôsobili a stále pôsobia integrálne a sú stimulom súčasných slovensko-poľských vzťahov. Svedčí o tom nielen stála recepcia Poľskej romantickej poézie u nás,¹⁵ ale aj veľký výskyt komparatívnych metatextov, medzi ktorými problematika slovenského a poľského romantizmu stále zaujíma významné postavenie.

Z tohto hľadiska je dôležité objasniť si otázku, akými for-

mami romantická literatúra pôsobí na súčasnú tvorbu a myslenie o literatúre.

1. Azda najbežnejší spôsob, akým romantizmus preniká k súčasnému percipientovi, je prirodzený záujem o diela ako o súčasť klasického literárneho dedičstva. „To (...) dziedzictwo, przekaz pokolenia ojców i dziadów zostało rozwinięte przez modernistów...“¹⁶ Hoci tento fakt má aj svoje negatíva vyplývajúce z ustáleného (učebnicového) systému hodnôt, treba ho prijať ako pôsobivý a funkčný komponent všeobecného vzdelania a kultúrno-literárneho pôsobenia. Prejavuje sa to okrem iného permanentným vydávaním diel našich i zahraničných romantikov, ktoré vnímame ako estetický, azda aj zaujímavý a autentický retro-dokument minulosti, dokument estetického a ideového potenciálu doby, v ktorej sa romantizmus literárne realizoval.

2. Ďalším významným spôsobom súčasných kontaktov s romantizmom je literárnovedný výskum. Bez ohľadu na to, či diela romantizmu prijímame ako stabilnú alebo retrospektívnu (umŕtvenú) literárnoumeleckú hodnotu, musíme ho prijať ako kontinuálny predmet výskumu so všetkými jeho situačno-vývinovými i poetologickými súvislosťami. V tejto podobe diela vzniklé v období romantizmu vnímame ako literárnohistorický dokument monografického alebo syntetického charakteru. V monografickom prístupe k romantizmu máme do činenia s výberovým hodnotením jednotlivých autorov a diel, v ktorom prevažuje snaha o funkčnú interpretáciu biografických a poetologických daností romantickej literatúry. Naproti tomu v syntetickom prístupe sa nám romantizmus prezentuje ako kompaktný článok dejín literatúry, a teda ako nezastupiteľná súčasť kultúrnych i všeobecných dejín národa.

Romantická literatúra je vďačným objektom hlavne komparatívneho literárnohistorického výskumu. Veľa podnetov v tejto oblasti poskytujú súčasnému bádateľovi fakty typologických súvislostí, ktoré sú výsledkom intertextuál-

ných procedúr, realizujúcich sa tak v rámci národných ako aj medzinárodných literárnych a kultúrnych procesov. V uvedenom type výskumu sa v súčasnosti úspešne uplatňuje teória intertextuality, založená na interpretácii vzájomných väzieb literárnych textov, v našom prípade romantických a súčasných. Tieto vzájomné väzby sa realizujú rozličnými spôsobmi. Ako najproduktívnejší sa ukazuje spôsob intertextuálnej štylizácie, tzn. pretvárania „stylu, ktorý w świadomości społecznej funkcjonuje jako „czyjaś własność“ (...) dzieła“ preneseného „na teren, na ktorým przebiega projektowana przez utwór i jego historycznoliteracką sytuację komunikacja artystyczna...“¹⁷ Takýmto spôsobom v súčasnej literatúre vznikajú tzv. štylizácie na charakteristické romantické motívy, sužety, rozprávačské postupy alebo i celé žánrové a kompozičné štruktúry. Ako príklad možno uviesť literárnohistorickú monografiu o živote a tvorbe romantického prozaika Jána Kalinčiaka *Kam oko nedosiahne*,¹⁸ štylizovanú na Kalinčiakovu autobiografiu. Pravda, foriem štylizácie môže byť viac, napr. travestia, paródia, filiácia, výpožička, ponáška, alúzia, preklad, určité formy adaptácie, dramatizácie a „prerозprávania“ romantického textu. V určitom zmysle je ňou aj historický román s romantickou tematikou („romans“) alebo napr. balada, príležitostná lyrika, tiež niektoré slovesné postupy, ako je subjektivizácia zážitkovej lyriky, vnútorný monológ, lyrika individuálneho protestu a pod. Literárnu štylizáciu v tejto súvislosti možno chápať ako jeden z prostriedkov tvorivej transformácie romantického výrazového systému (alebo jednotlivých prvkov) do výrazového a komunikačného systému súčasnej literatúry.

3. Nezanedbateľnú pôsobnosť v procese oživovania romantických hodnôt má etický a mravný potenciál romantickej literatúry. Mickiewiczova výzva „Razem, młodzi przyjaciele! / W szczęściu wszystkiego są wszystkich cele...“ (*Oda do młodości*) ani dnes nestratila svoj zmysel a aktuálnosť. Hlásal jednotu na základe aktívneho vzťahu k duchov-

ným, myšlienkovým a humanistickým hodnotám. Ostro vystupoval proti egoizmu, honbe za mamonou, proti slepej samolúbosti a pasivite. Svoj etický a mravný potenciál Mickiewicz, ako aj ostatní predstavitelia romantizmu, najsilnejšie vyjadril v aktivitách národného charakteru, v hlbokom vlasteneckom cítení, ktorému dával medzinárodné rozmery. V boji za národné oslobodenie bojoval proti všetkému, čo malo znaky politického útlaku, nehumánneho obmedzovania ľudských a národných práv, čo brzdilo slobodný rozlet ducha a umu. Pravda, v jeho dobe sa ešte nedalo úplne premôcť tmu mocenského absolutizmu. Išlo však o vývin. Aktivita romantikov mali perspektívny charakter: kládli základy spoločenských, kultúrnych a politických zmien, ktoré sa realizovali v nasledujúcich vývinových obdobiach. Presnejšie povedané: v nasledujúcich vývinových obdobiach sa mohli realizovať *preto*, lebo v romantizme sa dostali do sféry myslenia a tvorby ako obsah a smer cielavedomej buditelskej práce.

To isté – hoci v iných súvislostiach – možno povedať o slovenských romantikoch, o Ľudovítovi Štúrovi a jeho žiakoch. Estetické a duchovné analógie medzi slovenskými a poľskými romantikmi sú výsledkom všeobecného romantického kréda, ktoré má pre nás nielen silu historického faktu, ale v súčasnosti aj silu aktivistickej inštrukcie a príkladu pozitívnej práce v prospech národného celku, pretože „romantizmus jako touha po stále väčší plnosti života a lidské individuality bude působit v nejednotnějších podobách i nadále.“¹⁹

Poznámky

¹ Porov. LAM, A: *Awangarda polska wobec romantyzmu*. (In:) *Tradycja i nowatorstwo w literaturach słowiańskich XX wieku*. Wyd. Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1976, s. 347.

² *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791; odvolávam sa na poľský preklad *Myśli o filozofii*

- dziejów II. Prel. J. Gałęcki, úvod a komentár E. Adler. Warszawa 1962, s. 327 a nasl.; porov. *Herder o Slovanoch*. „Slovenské pohľady“ III, 1852, č. 21, tiež BITTNER, K.: *Herders Geschichtsphilosophie und die Slaven*. Reichenberg 1929, s. 68 a nasl.
- ⁵ *Walka romantyków z klasykami*. Editor a autor Wstępu S. Kawyn. Wyd. Ossolineum, Wrocław 1960, s. LV a nasl.
- ⁴ KULCZYCKA-SALONI, J.: *Losy romantyzmu w literaturze XIX i XX wieku (Na przykładzie literatury polskiej)*. (In:) *Tradycja i nowatorstwo w literaturach słowiańskich*, cit. dielo, s. 40.
- ⁵ ČEPAN, O.: *Literárna tvorba po revolúcii*. (In:) *Dejiny slovenskej literatúry III*. Vyd. SAV, Bratislava 1965, s. 186.
- ⁶ HVIŠČ, J.: *Czajkowského a Kalinčiakov typ romantickej historickej novely*. In: *Epické literárne druhy v slovenskom a poľskom romantizme*. Vyd. SAV, Bratislava 1971, s. 245 a nasl.
- ⁷ Pôvodne v „Minerve“ 1868, knižne – spolu s jeho ostatnými básňami – pozri v: KUBÁNI, L.: *Prikovaný k zemi*. Edične pripravil J. Hvišč. Vyd. Tatran, Bratislava 1987, s. 9 a nasl.
- ⁸ HVIEZDOSLAV, P. O.: *Sobrané spisy básnické, zv. XII. Preklady zo slovanských básnikov*. Vyd. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin 1931.
- ⁹ Súhrnnú charakteristiku poľského neoromantizmu pozri (In:) KRZYŻANOWSKI, J.: *Neoromantyzm polski, 1890-1918*. Vyd. Ossolineum, Wrocław 1963.
- ¹⁰ V slov. preklade *Legenda Tat. Prel. Matej Andráš*. Vyd. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1964.
- ¹¹ ŠTEVČEK, J.: *Dejiny slovenského románu*. Vyd. Tatran, Bratislava 1989, s. 500.
- ¹² Okrem veľkého množstva časopiseckých prekladov v „Slovenských pohľadoch“, „Eláne“ a i. Žarnov vydal štyri knihy prekladov z poľskej romantickej a neoromantickej poézie: *U poľských básnikov* (Turčiansky Sv. Martin, 1936), Z. Krasíński: *Nebožská komédia* (Tamže, 1943), A. Mickiewicz: *Poézia* (Tamže, 1948) a J. Kasprovicz: *Hymny* (Trnava, 1949). Jeho preklady hodnotím v štúdií *Andrej Žarnov – preklady*

poľskej poézie. In: *Vzťahy a súvislosti slovenskej a poľskej literatúry*. Vyd. UK, Bratislava 1996, s. 142-150.

- ¹³ KULCZYCKA-SALONI, J.: *Losy romantyzmu w literaturze polskiej...*, cit. dielo, s. 43.
- ¹⁴ Charakteristiku pôsobenia J. Słowackého na ideové a poetologické formovanie poľského modernizmu pozri (In:) MATU-SZEWSKI, I.: *Słowacki i nowa sztuka*. Warszawa 1901. Jeho závery možno aplikovať i na súčasnú básnickú tvorbu.
- ¹⁵ Hodnotenie tejto recepcie pozri v štúdií *Preklady poľskej romantickej poézie na Slovensku (1945-1995)*, umiestnenej v tomto zborníku.
- ¹⁶ KULCZYCKA-SALONI, J.: Cit. dielo, s. 50.
- ¹⁷ BALBUS, S.: *Intertekstualność a proces historycznoliteracki*. Vyd. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1990, s. 17; porov. tiež GŁOWIŃSKI, M.: *O intertekstualności*. (In:) *Nowe problemy metodologiczne literaturoznawstwa*. Vyd. Wydawnictwo Literackie, Kraków 1992, s. 185-212 a *O stylizacji*. (In:) *Stylistyka polska. Wybór tekstów*. Vyd. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 249-263.
- ¹⁸ HVIŠČ, J.: *Kam oko nedosiahne*. Vyd. LUFEMA, Bratislava 1999.
- ¹⁹ FISCHER, E.: *Původ a podstata romantismu*. Z němčiny prel. A. Kusák. Vyd. politickej literatury, Praha 1966, s. 226.

Jozef Hvišč

ČINNOST SLOVENSKO-POLSKEJ A POLSKO-SLOVENSKEJ KOMISIE HUMANITNÝCH VIED

Slovensko-poľská komisia humanitných vied, uvedená na záhlaví tohto zborníka, vznikla v roku 1996 na základe vykonávacieho plánu Dohody o spolupráci medzi Ministerstvom školstva Slovenskej republiky a Ministerstvom Edukacji Narodowej Poľskej republiky na roky 1995 – 1998. Pôvodne vychádzala z Dohody medzi vládami ČSFR a PR o kultúrnej a vedeckej spolupráci, podpísanej 16. septembra 1991 v Prahe, ku ktorej sa Slovenská republika v roku 1993 pričlenila ako sukcesívny partner spolupráce. V súčasnosti činnosť komisie prechádza pod kompetencie vyplývajúce z novej Dohody medzi vládou SR a vládou PR o kultúrnej, vzdelávacej a vedeckej spolupráci, ktorá bola podpísaná v Bratislave 23. marca 2000.

Komisia je štatutárnou súčasťou Stálej slovensko-poľskej a poľsko-slovenskej komisie humanitných vied, ktorá má 12 členov-expertov (šesť slovenských a šesť poľských), zastupujúcich základné oblasti humanitných vied: históriu, etnografiu, literárnu vedu, jazykovedu (v budúcnosti sa počíta s rozšírením pôsobenia aj na ďalšie oblasti humanitných vied). Predsedom poľskej subkomisie je historik prof. dr hab. Michał Pułaski, predsedom slovenskej subkomisie je literárny vedec prof. PhDr. Jozef Hvišč, CSc.

Slovenská a poľská subkomisia spolu tvoria orgán, ktorého úlohou je:

- iniciovať a koordinovať výskum vybraných problémov z oblasti slovensko-poľských vzťahov, súvislostí a medzinárodných kontaktov;
- usmerňovať výber a realizáciu výskumných výsledkov prostredníctvom spoločnej metodologickej prípravy;

– zabezpečovať hodnotenie a odbornú oponentúru prác a vytvárať vhodné podmienky na ich knižnú realizáciu.

Činnosť komisie sa riadi štatútom, ktorý bol zostavený a schválený na ustanovujúcej schôdzi **9. septembra 1997** v Bratislave. Zasadnutia komisie, na ktorých sa riešia metodické a organizačné otázky výskumu a spolupráce, sa uskutočňujú každý rok striedavo na Slovensku a v Poľsku. Zasadnutia sú spojené s vedeckými konferenciami, na ktorých slovenskí a poľskí vedci prezentujú výsledky svojho výskumu a nastoľujú si nové výskumné ciele, vyplývajúce z aktuálnych potrieb slovenskej polonistiky a poľskej slovistiky. Týmto spôsobom sa zabezpečuje nielen systematická výskumná spolupráca, ale aj vzájomná koordinácia metód, výskumných otázok a ich hodnotenia.

V rámci činnosti Stálej slovensko-poľskej a poľsko-slovenskej komisie humanitných vied sa v uplynulom funkčnom období uskutočnili nasledujúce zasadnutia:

24.-26. máj 1996, Zakopane – vstupné rozhovory o charaktere a náplni komisie, prípravné rozhovory o štatúte komisie a o najbližších podujatiach, stanovenie rokovacieho a výskumného programu komisie na rok 1977.

24.-26. september 1996, Cieszyn – dokončenie štatútu, rokovanie o koncepcii a programe slovensko-poľskej vedeckej konferencie.

7.-10. september, 1997, Bratislava – podpísanie štatútu zástupcami Ministerstwa Edukacji Narodowej RP, Ministerstva školstva SR a predsedmi oboch subkomisíí. V priebehu bratislavského zasadnutia sa v dňoch 8.-9. septembra uskutočnila **1. slovensko-poľská vedecká konferencia** s názvom *Poľská slovaskistika a slovenská polonistika*, ktorú zorganizovala slovenská subkomisia. Vydaním zborníka boli poverení Poliaci.

21.-24. september 1998, Cieszyn – zhodnotenie činnosti, určenie programu činnosti na rok 1999. Na návrh poľskej subkomisie bola k slovensko-poľskej komisii pričlenená špecializovaná subkomisia pre výskum slovenského a poľs-

kého Spiša. V priebehu zasadnutia sa v dňoch 22.-23. septembra uskutočnila **2. slovensko-poľská vedecká konferencia** *Vývin národného povedomia na Slovensku a v Poľsku*, ktorú zorganizovala poľská subkomisia; vydaním zborníka boli poverení Slováci.

21.-24. september 1999, Bratislava-Harmónia – zhodnotenie činnosti a určenie programu na nasledujúci rok. V priebehu zasadnutia sa v dňoch 22.-23. septembra uskutočnila **3. slovensko-poľská vedecká konferencia** s názvom *Slovensko-poľské vzťahy a súvislosti po vzniku prvej ČSR*, ktorú zorganizovala slovenská subkomisia; vydaním zborníka boli poverení Poliaci.

4. slovensko-poľská vedecká konferencia s názvom *Tradícia a aktuálnosť slovenského a poľského romantizmu*, ktorá mala byť v roku 2000 v Poľsku, sa realizovala formou knižného vydania interne oponovaných prác na uvedenú tému; vydaním zborníka bola poverená slovenská subkomisia

Možno zhrnúť, že v rokoch 1996-2000 Stála slovensko-poľská a poľsko-slovenská komisia humanitných vied zrealizovala:

5 metodických zasadnutí (3 v Poľsku a 2 na Slovensku),

4 vedecké konferencie (2 v Poľsku a 2 na Slovensku) a

4 slovensko-poľské zborníky, z ktorých dva (pripravené poľským partnerom) sú v tlači, jeden slovenský zborník vyšiel v roku 2000 s názvom *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov* a druhý slovenský zborník, nazvaný *Kontinuita romantizmu (Vývin – súvislosti – vzťahy)* práve držíte v rukách.

Slovensko-poľská komisia humanitných vied pracuje systematicky na základe slovensko-poľskej reciprocity. V prvej pracovnej fáze, ako naznačuje program I. konferencie, komisia pristúpila ku komplexnému hodnoteniu poľskej slovakistiky a slovenskej polonistiky v spoločenskovednom výskume. V ďalších fázach komisia iniciovala problémový výskum vývinu a formovania národného povedomia

v Poľsku a na Slovensku. V roku 80. výročia vzniku prvej ČSR sa komisia zamerala na výskum slovensko-poľských vzťahov v rokoch 1918-1938. Cyklus prvých štyroch konferencií sa zavíšil výskumom romantizmu ako východiskovej a kontinuítnej formácie súčasných medzinárodných vzťahov a kultúrnych súvislostí.

Komisia predstavuje pružný organizačný a odborne rozhladený tím pracovníkov, ktorí pohotovo, so znalosťou veci zapájajú do výskumnej práce na danej úlohe odborníkov v oblasti všeobecných dejín, folkloristiky, etnografie, jazykovedy a literárnej vedy. Výskum sa realizuje komparatívnym spôsobom, metóda a výsledky výskumu sa konfrontujú s obdobnými prácami poľskými.

Doterajší priebeh práce potvrdzuje, že uplatňovaná forma slovensko-poľskej výskumnej spolupráce je efektívna tak z hľadiska výsledkov, ako aj z hľadiska hodnotiacich stanovísk a interpretácií. Vytvára reálny priestor na objektívne hodnotenie slovensko-poľských a poľsko-slovenských vzťahov a súvislostí v širšom stredoeurópskom priestore.

Marta Pančíková

**Z nových kníh
o slovensko-poľských literárnych a jazykových vzťahoch**

Slovensko-poľské jazykové a literárne vzťahy (zborník). Ed. J. Hvišč. Vyd. T.R.I.MEDIUM, Bratislava 1997, s. 194.

Marta Pančíková – Wiesław Stefański: **Po tamtej stronie Tatr. Učebnica poľštiny pre Slovákov**. Vyd. Instytut Polonijny Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s. 254.

Tvorba Adama Mickiewicza v medziliterárnom kontexte (zborník). Vyd. STIMUL, Bratislava 2000, s. 80.

Sila slova. Almanach študentov polonistiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Ed. Martina Zelená. Vyd. STIMUL, Bratislava 2000, s. 80.

Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov (zborník). Ed. J. Hvišč. Vyd. LUFEMA, Bratislava 2000, s. 198.

Jozef Hvišč: **Poľská literatúra. Vývin a texty**. Vyd. Univerzita Komenského, Bratislava 2001, s. 352.

MENNÝ REGISTER

Abrahamowiczová, D.: 162,	23, 30, 43, 51, 52, 55
172, 173	Bernštejn, B. S.: 60, 75
Adler, E.: 250	Bertens, H.: 132, 135
Ambruš, J.: 11, 37, 38, 189,	Bittner, K.: 250
193, 246	Blech, R.: 198
Amerling, K. S.: 91, 92, 100	Bleyer, J.: 234, 235
Andráš, M.: 250	Błońska, W.: 133
Apollinaire, G.: 101	Bob, J.: 137
Appignanesi, R.: 102, 113	Bobek, W.: 51, 52, 54, 56, 184,
Apponyi, A.: 235	189, 192, 195, 204
Aristoteles: 53, 96	Bobrownicka, M.: 101, 104,
Asnyk, A.: 185	113
Baczyński, K. K.: 246	Bodanskij, M. O.: 148, 156
Bagin, A.: 162, 167	Bodický, S.: 244
Bach, A.: 29	Bogusławski, E.: 40, 41, 55, 57
Bachát Dumný, D.: 244	Boich, U.: 144
Bajza, J. I.: 51	Bojtár, E.: 111, 113
Bakoš, M.: 184, 205	Bolek, A.: 198
Balbus, S.: 144, 145, 251	Bombík, S.: 104, 113
Bánffy, D.: 239	Bór, J. E.: 190
Bánsky, J.: 176, 178, 180, 184,	Borodáč, J.: 201
189-191, 194, 195, 197-198,	Borovský, K. H.: 109
203-205, 246	Botto, J.: 34, 137, 152, 190,
Bartek, H.: 79	191, 208, 222
Barthes, R.: 115, 133	Broniewski, W.: 246
Bartlová, A.: 240, 241	Brťán, R.: 147, 189, 196, 201,
Baudouin de Courtenay, J.: 54,	246
56	Brückner, A.: 51
Beblavý, P.: 244	Bryll, E.: 246
Beck, J.: 224	Buffa, F.: 67, 76
Bel, M.: 55	Burlasová, S.: 211, 159
Bella-Horal, P.: 246	Byron, G. G.: 122, 176
Benedikt z Nedožier, V.: 55	Caban, O.: 28
Berent, W.: 185	Camus, A.: 127
Berger, J.: 240	Cassirer, E.: 115, 126, 133, 134
Bernard, J.: 114	Cegielski, H.: 21
Bernolák, A.: 9-11, 14, 16, 22,	Cieszkowski, A.: 84, 96

Clementis, V.: 130
 Csekonics, I.: 231, 232, 238, 239
 Csernoch, J.: 238
 Cyril a Metod sv.: 44, 117, 122, 204
 Czajkowski, M.: 174, 201, 244, 250
 Czambel, S.: 39, 42, 48, 49, 55, 57, 60, 62, 64-66, 68, 75-77
 Czapiak-Lityńska, B.: 113
 Czeibor Piotrowski, A.: 134
 Čaplovič, J.: 211
 Čepan, O.: 138, 151, 250
 Černý, V.: 109, 113
 Čyževskij, D.: 83, 89, 90, 92, 97, 99, 100
 Dąbrowski, B.: 182
 Dante, A.: 91, 179
 Daxner, Š. M.: 32
 Długoszewski, M.: 240
 Dobrovský, J.: 22, 26, 51
 Dobšínský, P.: 151, 153, 155, 158
 Dołęga-Chodakowski, Z.: 221
 Doležal, P.: 26, 51
 Droppová, L.: 206, 211
 Dudok, M.: 13, 37
 Dujčiková, V.: 21, 37
 Dümmler, E.: 41, 55, 57
 Dupkala, R.: 83, 98
 Ďurana, G.: 236, 241
 Ďurišin, D.: 158
 Dvortsák, V.: 223, 234, 237
 Dvořák, A.: 227
 Dvořák, K.: 147, 156, 157
 Dzubáková, M.: 147
 Eco, U.: 100
 Eliade, M.: 115, 126, 133, 134
 Eötvös, J.: 107, 113, 114
 Esterházy, G.: 111
 Fándly, J.: 10, 23
 Fedor, M.: 185, 186, 203, 204
 Fehér, F.: 103, 114
 Ferienčík, Š.: 244
 Ferko, M.: 202
 Figuli, M.: 245
 Fischer, E.: 251
 Florek, P.: 79
 Foucolt, M.: 100
 Francisci-Rimavský, J.: 14, 22, 32, 86, 123, 139, 150, 201
 František Jozef I.: 34
 Fredro, A.: 189, 190, 199, 200
 Fröhlich, D.: 36
 Frýbolt, Z.: 100
 Gaarden, J.: 100
 Gáber-Lovinský, J.: 14
 Gałdecki, J.: 250
 Galica, A.: 236
 Galko, L.: 212
 Garratt, Ch.: 102, 113
 Gašparíková, V.: 157, 159
 Gašparíková-Horáková, A.: 201
 Gbúr, J.: 184
 Gerometta, E.: 28
 Głowiński, M.: 145, 251
 Godra, M.: 11, 12
 Goethe, J. W.: 89, 90, 92, 93, 100, 174, 176
 Göllnerová, A.: 107, 114
 Goszczyńska, J.: 83, 98
 Goszczyński, S.: 174
 Gráfik, I.: 114
 Grebáč-Orlov, I.: 241
 Grimmovci: 148
 Gurvitch, G.: 115, 125, 126,

134
 Gwiżdż, F.: 236
 Habovštiak, A.: 67, 76
 Hamuljak, M.: 11, 23
 Hanka, V.: 21, 22, 44, 55, 156
 Hattala, M.: 28, 30, 31, 35, 36, 39, 55, 58
 Havel, V.: 111, 114
 Hečko, P.: 184
 Hečko, V.: 205
 Heer, F.: 104, 114
 Hegel, G. W. F.: 13, 84, 90, 92, 98, 100, 103, 119, 123, 124, 127, 132, 148
 Heidegger, M.: 112, 114
 Hellerová, Á.: 103, 114
 Herder, J. G.: 13, 84, 124, 148, 244, 250
 Hertel, M.: 231
 Hertling, L.: 110, 114
 Hirš, P.: 198, 201
 Hlaváček, M.: 13
 Hlavatá, R.: 141, 145
 Hleba, E.: 99, 100, 138
 Hlinka, A.: 178, 223, 224, 231-234, 236, 240, 241
 Hnatiuk, V.: 63, 76
 Hodorovský, J.: 205
 Hodža, M. M.: 26-28, 30, 31, 36, 37, 44, 52, 53, 55, 84, 94, 95, 137, 194
 Hollý, J. (prekladateľ): 178, 180, 190, 197, 203
 Hollý, J.: 10, 23, 38, 83, 120, 227
 Homola, Š.: 12
 Homza, M.: 83
 Horák, G.: 62, 67, 72, 76
 Horák, J.: 147, 202
 Horčíčka, D. S.: 55
 Horov, P.: 180, 185, 197
 Horthy, M.: 237
 Houdek, F.: 241
 Hrabák, J.: 147
 Hrabal, B.: 111
 Hroboň, L.: 91
 Hroboň, S. B.: 25, 28, 83-86, 88, 90-94, 96, 97, 99, 100, 138, 194
 Hronský, J. C.: 245
 Hrušovský, J.: 202
 Huba, M.: 182, 183
 Hurban, J. M.: 11, 25, 27, 30, 36, 40, 43, 44, 52, 53, 55, 86, 87, 91, 93, 95, 97, 99, 126, 138, 139, 175, 176, 184
 Huszár, K.: 235
 Hviezdoslav, P. O.: 176, 177, 184, 244, 246, 250
 Hvišč, J.: 38, 54, 56, 58, 137, 140, 141, 143-145, 147, 175, 177, 184, 187, 198, 204, 250-252, 256
 Chalupczyński, M.: 230
 Chalupka, S.: 10, 51, 152, 154, 157, 158
 Chłopicki, J.: 210
 Chmela, J.: 38
 Choluj, M.: 205
 Institoris-Mošovský, M.: 26
 Ján II. Sobieski: 207, 208
 Janaszek-Ivaničková, H.: 115, 134, 135
 Jánošík, J.: 129, 152, 208, 211, 222
 Jastrun, M.: 190, 203
 Jašík, R.: 245
 Jawień, A. – pozri Wojtyła, K.

Jaworski, A.: 240
 Jehlička, F.: 223, 232-235, 237-241
 Jirásek, A.: 201
 Jirásek, J.: 118, 134
 Jóna, E.: 27
 Juriga, F.: 235, 241
 Kačala, J.: 16, 38
 Kalinčiak, J.: 14, 34, 137, 139, 140-145, 154, 201, 248, 250
 Kamińska, A.: 211
 Karadžić-Vuk, S.: 148, 156
 Karaš, M.: 63, 72, 73, 76
 Karlík, H. J.: 36
 Karol Velký: 109
 Kasprowicz, J.: 178, 185, 193, 245, 246, 250
 Káša, P.: 174, 198
 Kawyn, S.: 250
 Kellner-Hostinský, P.: 85, 87-92, 94, 97-100, 137, 151
 Kello Petruškin, J.: 175, 246
 Kineses, O.: 205
 Klčo, J. – pozri Hollý, J. (prekladateľ)
 Kmoško, M.: 234, 236, 237
 Kniezsa, I.: 60
 Kochol, V.: 147-149, 151, 153, 156-159
 Kollár, J.: 10-12, 23-25, 27, 29, 39, 43, 51, 53, 83, 103, 108, 120, 124, 148, 153, 206-211
 Kołodziejczyk, E.: 221
 Kompánek, V.: 131
 Konopnicka, M.: 185, 246
 Konrád, K.: 111
 Kopál, J.: 167
 Kotulič, I.: 67, 76
 Kovács, E.: 240

Kováč, L.: 83, 98
 Kovalčík, V.: 191, 199, 205
 Kovalík Ústiansky, J.: 245
 Kowalska, M.: 133
 Krajčovič, R.: 60, 75
 Král, J.: 123, 137, 152, 157, 158
 Kramer, J.: 240, 241
 Krasicki, I.: 174
 Krasinski, Z.: 174, 178, 179, 185, 189, 190, 198, 203, 204, 246, 250
 Krásnohorská, E.: 196
 Kraszewski, J. I.: 174, 189, 199, 201
 Kraus, C.: 137, 147-149, 154-157
 Kréméry, Š.: 153, 190, 191, 245, 246
 Krekovičová, E.: 211
 Krupa, A.: 225
 Kružliak, I.: 191
 Kryński, A.: 50
 Krzyżanowski, J.: 250
 Kubala, J.: 232, 234, 240
 Kubáni, L.: 244, 250
 Kucharski, A.: 44, 55
 Kulczycka Saloni, J.: 246, 250, 251
 Kundera, M.: 131
 Kupec, I.: 196
 Kutlík, F.: 244
 Kútník-Šmálov, J.: 189-191, 193, 194, 246
 Kuzmány, K.: 10, 11, 34, 51
 Labocha, J.: 61, 76
 Laca, J.: 201
 Ładnowski, R.: 221
 Lam, A.: 249
 Lamanskij, V. I.: 122

Landerer, J. M.: 10
 Lange, O.: 185, 246
 Lednicki, W.: 108
 Lehr-Splawiński, T.: 51
 Lechowski, J.: 223
 Leščák, M.: 147, 156, 158
 Lev III.: 109
 Lévi-Strauss, C.: 126, 127, 134
 Liba, P.: 147, 155, 159
 Liebelt, K.: 84
 Lipták, Š.: 67, 76
 Liška, J.: 61, 62, 67-71, 76
 Lubomirski, S.: 220
 Ludovít II.: 206
 Ludwik I. Węgierski: 220
 Lyotard, J.-F.: 102, 103, 111, 114, 118, 124, 133, 134
 Maczaj, A. – pozri Machay, F.
 Madany, E.: 134
 Magiera, J.: 221
 Magnuszewski, J.: 156, 159, 174, 193, 194, 196, 204, 211
 Machay, F.: 45, 236
 Malczewski, A.: 174
 Małecki, M.: 62, 63, 72, 73, 76, 77
 Malinowski, B.: 50, 126, 134
 Malraux, A.: 127
 Marčok, V.: 147, 156, 158, 159
 Margorin, J.: 236, 237
 Martinček, J.: 201
 Mathauser, Z.: 143, 145
 Matula, V.: 196
 Matuszewski, I.: 251
 Matúška, A.: 125
 Matúška, J.: 201
 Mečiar, S.: 178, 179, 185, 189, 190, 192, 204, 246
 Meletinskij, J. M.: 102, 114

Melicherčík, A.: 211
 Mészáros, I.: 201
 Miciński, T.: 185
 Mickiewicz, A.: 39, 53, 84, 85, 87, 96, 98-100, 122, 174-176, 178-180, 183-185, 187-197, 203, 204, 245, 246, 248-250, 256
 Mieczkowska, H.: 59
 Migasiński, J.: 133
 Mihálik, V.: 181, 185, 186, 190, 191, 196, 197, 205
 Michálek, J.: 206
 Miklosich, I.: 41, 55, 58
 Mikula, V.: 184
 Mikuláš I.: 123, 130
 Milkin, T.: 245
 Mináč, V.: 124, 126, 128, 130, 131
 Mišík, Š.: 62, 63, 77,
 Mnoheľ, Š.: 232, 234, 236, 240, 241
 Moliere, J.-B. P.: 190
 Moniuszko, S.: 226
 Moyzes, Š.: 34
 Mráz, A.: 79
 Mrožek, S.: 111, 183
 Napoleon III. Bonaparte: 123, 130
 Nawrocki, W.: 117, 133
 Nitsch, K.: 51, 63, 77
 Noge, J.: 156
 Norwid, C. K.: 179, 185, 189, 191, 198, 199, 204, 205, 245, 246
 Noskovič, A.: 201
 Novak, J.: 100
 Novák, L.: 60, 67, 69, 75, 77
 Novak, M.: 96, 100

Oleska, W. - pozri Zaleski, W.
 Ondrejov, L.: 245
 Oráčiová-Toličiová, D.: 111, 114
 Orgelbrand, S.: 45, 55, 58
 Orlof, E.: 220, 230
 Osiecki, S.: 236
 Osuský, S. Š.: 83, 98
 Ottmayer, J.: 23
 Pado, J.: 205
 Palacký, F.: 11, 12, 109
 Palárik, J.: 30, 32, 33, 35
 Palkovič, J.: 10, 11, 51, 198
 Pančíková, M.: 39, 56, 58, 255, 256
 Papánek, J.: 120
 Papierzová, M.: 162, 173
 Pastrnek, F.: 62, 64, 77, 79
 Patek, J.: 236
 Pauliny, E.: 9, 15, 16, 19, 20, 38
 Pavol sv.: 95
 Pavol z Levoče: 221
 Petőfi, S.: 176
 Petrovich, M. P.: 108
 Picasso, P.: 102
 Piłsudski, J.: 232
 Pišút, M.: 157, 196
 Platón: 53
 Plávka, A.: 146
 Płoszewski, L.: 99, 100
 Plutko, P.: 167
 Podhradský, J.: 151, 177
 Polívka, J.: 147
 Popovič, A.: 159, 205
 Porfyrogennétos, K.: 23
 Pott, A. F.: 13
 Prídavková-Mináriková, M.: 201
 Profantová, Z.: 159
 Procházka, M.: 191
 Prus, B.: 201
 Przerwa-Tetmajer, K.: 185, 245, 246
 Pułaski, M.: 252
 Pusztay, J.: 113, 114
 Puškin, A. S.: 122
 Radičevič, B.: 150, 151
 Radlinský, A.: 29, 30
 Raffael: 53
 Rajská, B.: 91
 Rákóczi, F.: 207
 Rampák, Z.: 183, 186, 198, 201
 Ráth, M.: 113
 Rázus, M.: 245
 Reussovci: 151
 Ricoeur, P.: 143, 146
 Rogalski, L.: 45
 Rorty, R.: 134
 Rosenbaum, K.: 142, 146, 157, 196
 Rovňan, J.: 205
 Rózewicz, T.: 111
 Rudinský, J.: 232, 234, 240
 Rymont, W. S.: 185
 Rzetelska-Feleszko, E.: 74, 77
 Sabol, J.: 162, 173
 Sabolovci: 172
 Sartre, J. P.: 127, 132
 Sedláček, J.: 186
 Sedlák, I.: 38
 Sedlák, J.: 182, 189, 196, 198, 201, 205
 Semkowicz, W.: 50, 56, 58, 227, 229
 Shakespeare, W.: 176, 179
 Schelling, F. W. J.: 84
 Schiller, F.: 176
 Sienkiewicz, H.: 200, 201

Sirovátka, O.: 155, 156, 159
 Sklenár, J.: 120
 Skrzyński, W.: 231, 232
 Skukálek, R.: 191, 196
 Sládkovič, A.: 23, 25, 34, 137, 152, 157
 Slávik-Neresnický, J.: 177, 178, 185
 Slivka, J.: 186
 Sloboda, D.: 209
 Slonimski, A.: 179
 Sloterdijk, P.: 112, 114
 Słowacki, J.: 174-185, 189-191, 197, 198, 203-205, 245, 246, 251
 Smetana, R.: 157
 Smrek, J.: 198
 Sobierajski, Z.: 63, 72, 73, 77, 78
 Soloviov, V. P.: 88
 Sorel, G.: 115, 133
 Spinoza, B.: 91, 96
 Staff, L.: 179, 185, 245
 Staniewicz, R.: 223, 229
 Stanislav August II.: 208
 Stanislav, J.: 75, 60, 62, 67, 69, 71, 78
 Staszic, S.: 221
 Stefan z Opatówka: 220, 222
 Stefański, W.: 256
 Stieber, Z.: 63, 64, 66, 67-71, 75, 78
 Strensky, I.: 126, 134
 Strmeň, K.: 101, 191
 Stwos, W.: 221
 Svätopluk: 23, 117, 208
 Sviežényi, Z.: 234, 237
 Świerzbinski, M.: 230
 Szklarska-Lohmanowa, A.: 240, 241
 Šafárik, P. J.: 22, 26, 28, 44, 51, 83, 104, 108, 148
 Ščasný, J.: 28
 Šikula, V.: 155
 Škultéty, J.: 79, 177, 184
 Šmilauer, V.: 69, 78
 Šolc, J.: 66, 75, 78
 Šrobár, V.: 241
 Štefan, A.: 236, 237
 Števec, J.: 245, 250
 Štolc, J.: 67, 78, 79
 Štrelinger, P.: 157
 Štúr, L.: 10-31, 34, 37-39, 40, 42, 44, 51-53, 55, 58, 83, 94, 98, 101-134, 137, 139, 141, 143, 145, 148, 150, 151, 153, 157, 158, 174-176, 180, 184, 249
 Štúr, S.: 14
 Švantner, F.: 245
 Tablic, B.: 154
 Tallo, J. A.: 202
 Tatarka, D.: 111, 115, 126-135
 Tatarkiewicz, A.: 133
 Tilkovszky, L.: 241
 Tille, V.: 147
 Tisza, K.: 33
 Tolstoj, L. N.: 201
 Tomášek, P.: 13
 Tomčík, M.: 204, 205
 Tóth, D.: 131
 Trávníček, F.: 60, 62, 75, 79
 Trentowski, B. F.: 84, 87
 Trúchly Sytniansky, A.: 244
 Turcerová, H.: 201, 203
 Turňa, R.: 203
 Tuwim, J.: 185
 Uher, R.: 131

- Unger, F.: 236-241
 Václavek, B.: 147, 157
 Vaculík, L.: 111
 Válek, M.: 162-173
 Valenta, J.: 240
 Vanovič, J.: 132
 Várossová, E.: 83, 98, 99
 Vážný, V.: 60, 62, 75, 79
 Vdovjak, J.: 205
 Viktorín, J.: 32, 35, 36
 Vlček, J.: 153
 Vodička, F.: 157
 Voigt, V.: 114
 Voitech sv.: 179
 Vongrej, P.: 137, 140, 146
 Votruba, F.: 152, 153, 158, 177, 185
 Vozár, S.: 14, 137
 Vrchovský, A. B.: 123
 Vychodil, L.: 182
 Waczków, J.: 162, 164-167
 Wajda, A.: 197
 Walicki, A.: 83, 84, 93, 96, 98, 99
 Weingart, M.: 62, 79
 Wertmüller, J.: 37
 Wielowieyski, H.: 227-229
 Wijk, N. Van: 61, 62, 65, 66, 69, 79
 Winczer, P.: 181, 186, 198, 203-205
 Withalmová, G.: 114
 Władysław Jagiełło: 220
 Wojtyła, K.: 178, 193
 Wollman, F.: 147
 Wyspiański, S.: 185, 245
 Zach, F. A.: 40
 Zaleski, J. B.: 174
 Zaleski, W.: 153, 156
 Zaręba, A.: 63, 72, 73, 79
 Závodník, Š.: 30
 Zawadowski, Z.: 230
 Zawiliński, R.: 48-50, 55, 56, 58, 221, 222, 227, 229
 Zay, K.: 9
 Zbierzchowski, H.: 225, 229, 230
 Zejszner, L.: 50
 Zelená, M.: 256
 Żeromski, S.: 185, 201
 Zimáni, J. D.: 25
 Zjara, M. – pozri Kútnik-Šmálov, J.
 Zmeškal, J.: 26
 Zoch-Cochius, C.: 11, 25, 28, 87, 88, 95, 99
 Zúbek, L.: 202
 Žarnov, A.: 178, 185, 190-193, 198, 204, 245, 246, 250
 Žemberová, V.: 136
 Žigmunt Luxemburský: 220
 Žigo, P.: 9, 16, 23, 31, 38
 Žilka, T.: 101, 144-146
 Žitňanová, P.: 201

ISBN 80-967991-8-5

9 788096 799183